

МЕЗИНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК

В.Є.КУРИЛЕНКО

**ІСТОРІЯ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ
З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
У ЗНАХІДКАХ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ**

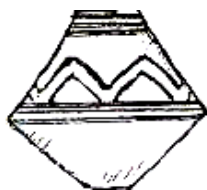
*НАРИСИ
ПРО ДАЛЕКЕ МИНУЛЕ РІДНОГО КРАЮ*

Чернігів 2008

В.Є.Куриленко "Історія Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках Мезинської округи. *Нариси про далеке минуле рідного краю*". – Чернігів, 2008. – 74с.

**100-річчю початку розкопок
на території Мезинської палеолітичної стоянки
присвячується**

Книга "Історія Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках Мезинської округи..." присвячена далекому минулому території, яка прилягає до Мізина та суміжних сіл Сіверського Подесення. Вона написана відомим краєзнавцем, археологом, засновником і директором Мезинського археологічного науково-дослідницького музею Куриленком Василем Єлисейовичем. В ній вміщено матеріали, виявлені автором в 1964-2008 р. території Коропського, Шосткінського, Новгород-Сіверського районів. Читач знайде цікаві відомості автора про пошуки, знахідки, відкриття на згаданій території, про історію заселення Десни і її приток, первісні місячні календарі і ін.

Видання може стати в нагоді і професійним фахівцям, історикам, археологам, викладачам, студентам, і любителям-краєзнавцям та природолюбам, які цікавляться минулим рідного краю.

Текст та рисунки подано в авторській редакції

Загальна редакція: Карпенко Ю.О.

Технічна редакція: Гула А.С.

Відповідальний за випуск: Симоненко Н.В.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
Генерального директора сільгосппідприємства "Авангард" О.Г.Боровика**

ВІД АВТОРА

Пропонована читачам нова книга ” Історія Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках Мезинської округи. *Нариси про далеке минуле рідного краю*”, присвячена минулому території, яка прилягає до Мізина та суміжних сіл Сіверського Подесення. В ній висвітлено матеріали, виявлені автором в 1964-2008 р. в Подесенні, на стику Коропського, Шосткінського, Новгород-Сіверського районів. До цього автором було видано біля 50 публікацій про цю територію українською, російською, польською та англійською мовами. В книзі наведено відомості про відкриття, пошуки, знахідки на згаданій території, про історію заселення Десни і її приток, первісні місячні календарі, окремі історичні події і ін.

Думаю, що це може стати в нагоді і професійним фахівцям, історикам, археологам, і любителям–краєзнавцям і природолюбам. В основу цієї книги лягли дві, видані раніше, але значно доповнені і перероблені, так і нові праці автора. Попередні роботи були видані в м. Шостка за допомогою відомого краєзнавця В.Л. Кириєвського, А.П. Поліщука і інших друзів Мезинського музею.

Пропоноване читачам нове видання виходить за допомогою та сприянням О.Г. Боровика, Н.В. Симоненко та Ю.О. Карпенка, в рамках діяльності Мезинського НПП.

В книзі відбито дуже схематично, але по-новому як загальну історію розвитку людини, так і історію краю, і історію землі, де знаходиться Мезинський національний природний парк, до складу якого нещодавно увійшов і Мезинський музей.

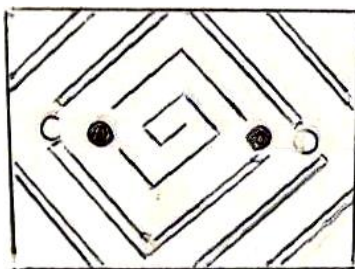
Автор буде вдячний читачам за надіслані відгуки, побажання та зауваження

за адресою: вул. Свердлова 49, кв.7,

с. Свердлова, Коропський р-н,

Чернігівська обл., 16212

З повагою Куриленко Василь Єлисейович

ВСТУП

Мезинське поселення 20 тис. років до н.е. є однією з найвизначніших пам'яток світового значення. У 1908 р. на території села Мізин було виявлено поселення кроманьйонців доби пізнього палеоліту. За сторічний період розкопок археологами було відкрито п'ять круглих в плані жител діаметром біля 7 м, площею біля 25 кв. м. Житла були подібні до „чуму” північних народів. Поряд були знайдені місця обробки каменю та кісток. Куполоподібні житла були споруджені з дерев'яних жердин, вкриті шкірами тварин. Зовні були обкладені кістками та рогами тварин.

Крім побутових і господарських споруд, на цій території було знайдено чимало оригінальних високохудожніх виробів з бивня мамонта: скульптури-ідоли, стилізовані жіночі статуетки, фігурки тварин, браслети.

Вони прикрашені найдавнішим у світі орнаментом – меандром та іншими різьбленими орнаментами, що вражають своєю досконалістю й витонченістю. Геометричні орнаменти, виконані червоною вохрою і глибокою різьбою на кістках мамонта, являють значний науковий інтерес як ранні паростки цивілізації.

Також тут було знайдено вироби з кісток, прикрашені орнаментом, що являють собою музичні інструменти, які вживались для супроводу танців. До звучних інструментів належить також „шумлячий” мезинський набірний браслет, що складається з п'яти окремих незамкнутих кілець, належить до типу своєрідних кастаньєт і є поки що першим свідченням про наявність танцю в палеоліті Східної Європи.

На руслі Десни та її приток в радіусі 30 км від с. Мезина на відрізок від Коропа до Новгорода-Сіверського знаходиться ціла низка прадавніх поселень, де збереглися залишки земляних укріплень, культурний шар, в якому археологи знаходять старовинні предмети життя та діяльності людей.

На території національного парку виявлено також 58 пунктів доби неоліту та ряд городищ юхнівської культури.

Безпосередньо біля Мезина з півдня на руслі річки розташований ланцюжок поселень, де масово зосереджені археологічні пам'ятки - дослов'янських культур в с.Свердловка (Псарівка, за 5 км), Київської Русі - городища та кургани в с. Радичів (10 км), юхнівської культури – городища в с. Розлети (15 км). На території парку біля води виявлено 7 поселень мезоліту та інших періодів.

Ці городища та поселення розташовані в мальовничих куточках Подесення можуть бути включені в систему охорони природного та історичного середовища Національного парку. Старовинні поселення можуть стати основою мережі туристичних та екскурсійних об'єктів.

Визначну історико-культурну цінність як об'єкти рекреаційної туристичного напрямку становить сформована впродовж десятків тисячоліть історична система населених місць, на витоках якої знаходиться поселення доби верхнього палеоліту в окрузі Мезина. А витоки нашої будівельної, художньої та музичної культури ідуть із глибини тисячоліть.

Н.В. Симоненко,
директор Мезинського НПП

Нарис 1. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЮ

Тут ми не можемо претендувати на повне висвітлення питання, тому зосередимося лише на "окрузі Мізина", вивчення якої розпочав Д.Г. Гумілевський з 1869 р.. Він про Мізинське городище у "Епархиальних известиях" писав у романтичному стилі - „...вот памятник дотатарского быта...” [1] Наукові розкопки в нашому краї (біля с. Юхново і ін.) почав дещо пізніше наш земляк, виходець з с. Кудлаївки, професор Імператорської Академії наук – Д.Я. Самоквасов. Далі на цій території археологічні дослідження проводили П.С. Уваров (1906), С.А. Гатцук (1907) та ін.

Всесвітньовідомим Мізин (сучасна назва - Мезин) зробили розкопки, які були розпочаті приват-доцентом Петербурзького університету Ф.К. Вовком (Волковим). Він спочатку жив у Свердловці, на Вовчій горі, в будинку, купленому в Забіли, потім перевіз його до Мізину, на схил кручі, що північніше Хоромок. Після I Світової війни цей дім став конторою Чернігівського лісосплаву, і був перевезений в центр села. Маса розкопаних кісток з стоянки були викинуті з великої комори і закопані в лесі під шкільною горою.

В 1925 р. в окрузі Мізина розвідки проводив Д.Я. Рудинський, у 1930-х рр. В.П. Левенок, в 1945 р. – М.В. Воеводський. Але сенсаційні розкопки Мізинської стоянки зробив у 1954-1961 рр. український вчений І.Г. Шовкопляс. [2] Тоді Мізин відвідало багато вчених з України, зарубіжжя. Але "археологічну погоду" в окрузі робив пізній палеоліт, що затьмарив весь археологічний небосхил округи Мізинська стоянка стала світовим пам'ятником історії. Але так блискуче була вивчена лише одна епоха – мізинська палеолітична культура.

Всі 24 археологічні культури округи були комплексно досліджені в 1964-2008 р. після створення на розкопі стоянки музею, який безуспішно намагався створити в свій час Шовкопляс. Залишені ним у підвалах для створення музею кістки та інвентар вже на наступний рік почали обмінювати на монети і самогон турістам, що відвідували пусту стоянку.

У 1964 році студент художнього вузу В.Є. Куриленко, навчаючись у Петербурзі вивчав основи археології у "Домі вчених", розпочав збір невідомих науці предметів первісного прикладного мистецтва, на основі яких у 1965 р. у Мізині був створений музей. Його осміювали і в школі, поки у 1967 р. його не визнала повноцінним О.М. Мельниковська, що приїхала з Москви на розкопки Мезинського городища.

Музей відразу високо оцінили туристи та археологи. Але в часи існування СРСР офіційна історична наука, в тому числі і «Історія міст і сіл...», ще в 1984 р. згадувала лише окремі пам'ятники, хоч у вітринах музею і на картах його експозицій висвітлювалася нами маса нововідкритих. Спроба ввести їх у науковий обіг – опублікувати статті, зустрічала "глуху стіну". Від неї, особливо у Москві, "відфутболювалися" і всі мої статті. Ще 23.VI.1979 р. Голова охорони пам'яток археології УРСР Д.Я.Телегін, про мою статтю, надіслану через нього в "Пам'ятники України", написав: "Вони, звичайно її страшно порізали, все ж добре, що не зарізали зовсім" – все ж "стіну було пробито".

А почалося все це ще у 1978 р. Тоді – під час косовиці, я в своїй рідній Курилівці рано виїхав на розкопки Попової борової тераси, де по дорозі, в 25 м від розкопу йшли на луку машини з дівчатами. І так захопився розкопками, що не примітив підхід вечора. Тоді було виявлено тут знахідки, які стали взірцевими для всієї цієї сосницької культури доби бронзи навіть у Східній Європі [3, с.51].

Спohватився, коли побачив що від Десни – в 2 км до мене наближається – вже назад "на ніч" КАМАЗ, завантажений до відказу дівчатами з сусіднього села Лоски /?/. Вони їхали мовчки, раптом, порівнявшись зі мною, зігнутих в розкопі, вибухнули, мов грім піснею:

Нахилилась до води-и-и,
Ой скажи, скажи, калино,
Як попала ти сюди ...

Я машинально випрямився, довго проводжав поглядом затухаючу пісню і почав "змотувати вудочки". Ідучи через ліс додому, ще довго відчував резонанс пісні в голові. Вдома, в "Учительській газеті" побачив рубрику, яка в вирізках турбує мене і досі.

Бельцький педагогічний інститут /Молдова/ м. Бельці /7, Пушкіна, 28/. Оголошує конкурс на заміщення вакантної посади старшого викладача образотворчого мистецтва. В мене захопило дух і закружилось в голові. Саме звідти з цієї посади 6 років тому, я так необачно "втік у Мізин", щоб захистити тут дисертацію, яку вже закинув геть. Ось нагода повернутися в "свій вуз" знову.

Згадався вчитель Леоненко А. Д. з Мізина, що сказав мені : "Залишити таку роботу в вузі і заїхати у Мізин, копати смітники – це не серйозно". А студент з Закарпаття в вузівській аудиторії мені говорив : "На ваші лекції з мистецтва ми поспішаємо, як на свято. На кого ви нас залишаєте, тікаючи у Мізин ?"

Я взяв папку з розробленими мною у вузі, надрукованими на машинці розробками лекцій. "Невже це я читав отакі лекції ? Вже не віриться : "Наукова періо-

дизація світового мистецтва”, ”Стиль, як явище в історії світової культури”, ”Відбиття ідеології епохи в скульптурі”, ”Мистецтво – талант - праця”, ”Функції мистецтва”, ”Категорії естетики”, ”Про форму і зміст у творах мистецтва.” Мене самого захопило тепер читання цих документів, власної діяльності. ”Пергамський алтар Зевса – шедевр світового мистецтва”, ”Мистецтво Стародавнього Рима” ”Мистецтво доби Відродження”, ”Мистецтво стародавньої Русі”, ”Методика ведення лекцій по мистецтву”, ”Довженко. Зачарована Десна”... Всі ці розробки ілюстровані склеїними з репродукцій альбомами, які так схвилювали якусь мою студентку, що випадково лежала в лікарні з моєю жінкою в Бельцькій лікарні, що рік тому навістила Бельці. На цих лекціях з репродукціями я вчився образно думати-давати коротко і влучно характеристику явищу незмінно цілими десятиріччями як спеціаліст з історії мистецтва.

Я загорівся бажанням повернутися в Бельцький педінститут. Хотів сказати про це жінці, що повернулася з Мізіна, де вона працювала замдиректора з позакласного виховання - ходила туди щоденно часто вночі по 2 рази на день по снігу і бездоріжжю, через ліс.

Але вона попередила мене : ”Слухай новини, - каже, - До тебе, в музей їдуть космонавти. Довелося забути про Бельці” і аврально готувати музей до зустрічі з космонавтами, – Юрієм Романенком, маршалом Сергієм Руденком, родом з Коропа, що служив на космодромі як земляк М. Кибальчича, якого Ю. Гагарин назвав основоположником ракетного руху.

Після від’їзду космонавтів керівники з Коропа мене почали ”штурмувати”, вимагаючи мого переїзду в Короп на посаду директора музею Кибальчича. ”Відфутболлювався” кілька місяців і, нарешті здався – переїхав у Короп з умовою, що мені не будуть заважати займатися археологією.

Там створив районну секцію юних археологів, вона стала переможцем на Всеукраїнським конкурсі допомогла створити у павільоні музею Кибальчича малий археологічний музей, але це дуже заважало комусь, тому мені наказали гурток розпустити, а вивіску з музею зняти. Тоді – десь у 1984 р. ми з гуртком виїхали ”в останню розвідку” на ”овіяний легендами” великий загадковий острів Зубейківщина, біля Коропа в болотах. Знайшли там надзвичайно укріплену ”болотну фортецю”, подаровану Великим Вітовтом воєводі І. Глінському у 1399 р. Знайшли воронки – провалля, що ведуть в підземелля, де за легендами, заховані ”великі скарби” відомого у XVIII ст. малоросійського розбійника Горкуші. Йдучі назад, на швидку, зробили зачистки кручі біля Пристані в с. Оболоння, де механізатори вийняли з водовороту в Десні масу дуже великих кісток мамонта. Одну з них вони

доставили і в Мізинський музей. На жаль майже всю масу кісток мамонта з музею було вкрадено.

Отже, в науковий обіг ця стоянка не введена, а я в найгірших для роботи умовах вирішив польової документації про цю "заборонну розвідку" не робити. Ще й тому, що в музеї Кибальчича мене чекав дуже неприємний сюрприз.

В листі, надісланому з Чернігова я прочитав "За засмічення музею Кибальчича (пустого павільону) непрофільними експонатами, оголосити В.Є. Куриленку догану." Потім прийшла ще одна догана і більше сурова комісія, яку коропські керівники "відфутболили", а мені сказали : "Працойте, як працювали".

В ті часи я прочитав в "Учительській газеті" нове оголошення : Карачаєво-Черкеському педінституті терміново на роботу запрошується викладач історії мистецтва. Жилплоща надається. Я поїхав на Кавказ, там теж не обійшлося без пригод. Якісь жінки, що їхали зі мною, радили мені повернути назад. На їх місце на станції до мене в купе зайшов дуже приємний, цікавий і добрий грузин або абха-зець.

Він мені сказав : "Послухай, дорогий – кинь цю затію і поїдемо зі мною. Не пожалкуєш. Я дам тобі і житло, і роботу, тільки створи у нас музеї ". Після великих роздумів, я, все ж поїхав у педінститут.

Продовжуючи доброго грузинського друга, я побачив, що в сусідньому купе впаав на підлогу дуже солідний на погляд, високо інтелігентний чоловік. Він був дуже хворий, сказав що працює міністром, (показав документ) їде лікуватися і умовляв мене довести його до місця призначення, клявся влаштувати мене на гарну роботу. Але я після вагань, знову відмовився можливо, роблячи помилку. І приїхав автобусом у Карачаєво-Черкеськ.

І був дуже приголомшений тією фантастичною картиною, яку "побачив у кавказькому небі". Це місто виявилось, лежить в велетенському котловані – чаші, вершини стін якої – гори були накріті пологом з хмар. "Ось який, ти Кавказ!"

В інституті декан мене спитав : "Що Вам наговорили про нас у вагоні? Нам потрібен викладач, а ви відмовляєтесь". Я сказав, що дуже важко перевезти сюди з Коропа речі з переповненої моєї квартири.

І повернувся до Коропа. Потім поїхав до керівника, відомого вже тоді об'єднання "Авангард" – Героя Праці О.Г. Боровика. Він порадив мені йти вибирати на новобудові собі квартиру з непофарбованою ще підлогою... Так я переселився у Свердловку, в свій Мезинській музей...

Пізніше, в основному в часи незалежної України, самотійно, і у співавторстві з київськими вченими В.В. Отрощенко, Д.Я. Телегін, Н.С. Котовою, К.П.

Бунятян, нами було надруковано ряд наукових праць і в академічному журналі "Археологія". Також було видано ряд матеріалів в інших виданнях українською, російською, польською, англійською мовами в кількості десь з півсотні назв, не враховуючи маси статей у різних – районних, обласних, всеукраїнських газетах.

Велику допомогу надає нам Інститут археології НАН України, що надсилає щорічно Відкриті листи на право розкопок та шурфування в суміжних по Десні районах, при чому по всіх 24 археологічних культурах краю. Це дало нам змогу розробити і надрукувати ряд статей з темної гілки історичної науки – астроархеології, якою тепер займається лише Мезинський музей.

Значний внесок розпочала робити і адміністрація Мезинського національного природного парку, до складу якого нещодавно було передано і Мезинський музей.

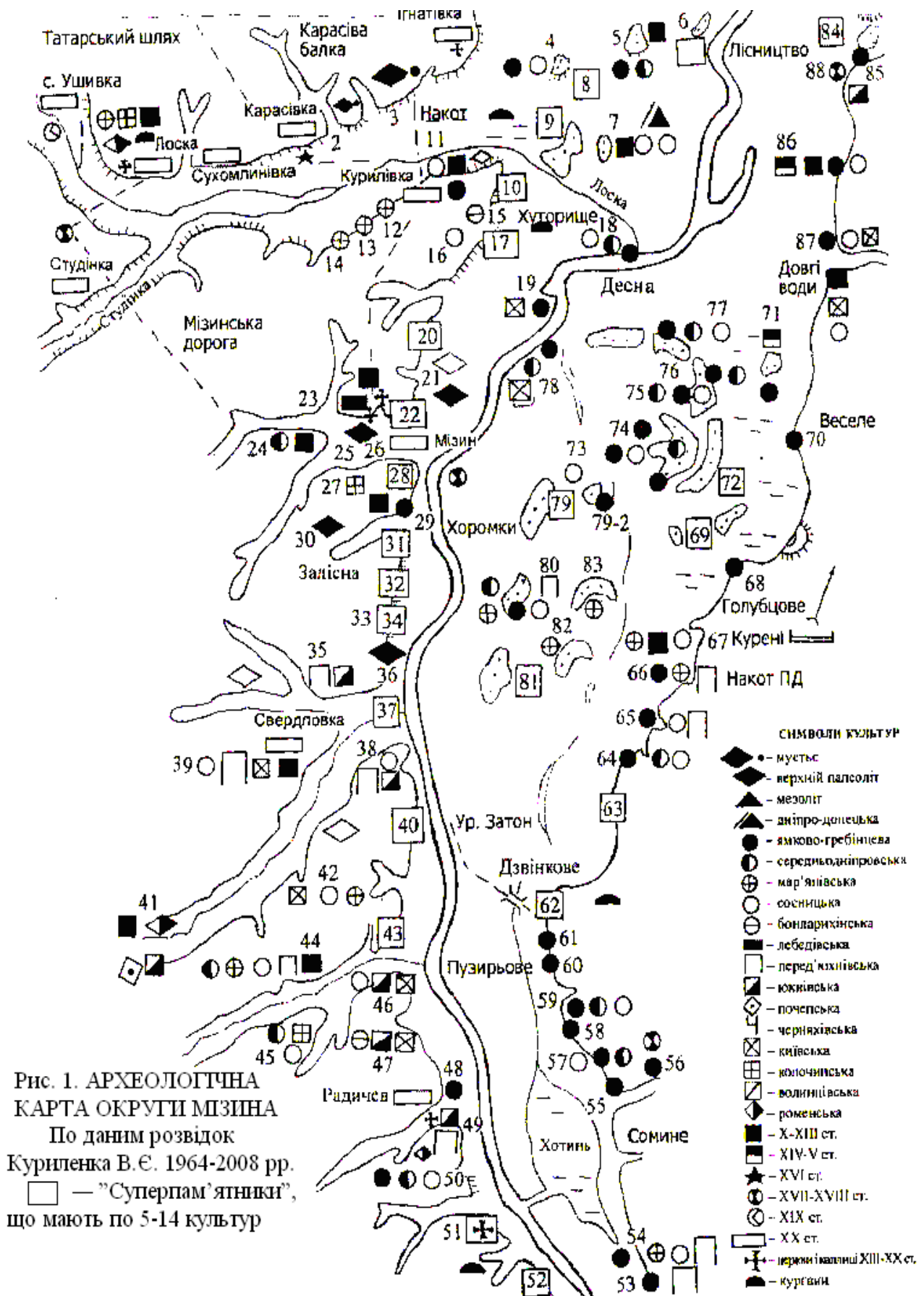
Нарис 2. РАНОК І ВЕЧІР КАМ'ЯНОГО ВІКУ. ПОШУКИ НА ДЕСНІ

Вивчення минулого нашого краю зумовлене і кількістю зібраних і опрацьованих нами предметів усіх епох – 24 археологічних культур, збережених людьми і часом в Лівобережному і Правобережному "підземному архіві" долини Десни і її приток. Процес заселення нашого Подесення первісною людиною почався задовго до появи на Десні "захмарних льодових гір", утворених останнім юрським зледенінням. Прискорився він після танення льодовика близько 20-15 тис. років тому, коли "різнобережні пункти по 52 паралелі" – Мизин і Шостка стали берегами ріки шириною в кілька км.

З тих часів в Подесенні жили і творили історію безліч земляків, які зникли безслідно, хоча це і не зовсім так. Окремі з них, наприклад, князь Ігор, Кожедуб, залишили яскраві сліди, але і ті, хто жив" у дописьмену добу", теж залишили "невмирущі сліди". Так, селянин на огороді виорює плугом уламки відомого прадідівського посуду, а буває, і "уламки загадкові". Їх у ріллі, на власному огороді в с. Курилівки, я знаходжу вже десятки років.(Рис. 1)

Знахідки розповіли, що тут (як і на землі, скажемо, сіл Тимонівки, Собича, Ображіївки, що на Шосткинщині), ще близько 5-4 тисячоліть тому жили "першоземлероби" наших сіл – племена середньодніпровської, мар'янівської, сосницької культур доби бронзи. Вони першими відійшли від Десни по її притоках – Лосці, Студінці, Шостці, Івотці.

КАРТА ПАМ'ЯТНИКІВ ОКРУГИ

КОМЕНТАРІ ДО РИС. 1. Археологічна карта округи Мізіна

1. Комплекс в с. Ушівка з фабриками Савицьких. 2. Уроч. Памірки. 3. Сокирки. 4. Кадунов грудок. 5. Ігнатівський острів. 6. Тугаєв грудок і Юрчиха. 7. Гірочки – ("Красні Горки", в Рудинського - "Красні гурки"). Дача, де ховався від татар шляхтич Рожницький. 8, 9 – Дубина Східна і Західна з Хутором Рожницького – Скрипкиним, Дворищем, спаленим у 1708 р. Найбільший в краї – центральний пункт неоліту. Культури: ▲, △, ●, ○, ⊕, □, ▣, ■, ◆, ⊙.

10. ПОПОВА. /КС - 1/. Найбагатший в краї-центральный пункт сосницької культури. △

●, ○, ⊕, □, Ч, ☒, ⊙ 11. ГОЛЕ БОЛІТЦЕ. Озерце метеоритного походження. Скупчення кісток мамонта, неолітична "майстерня" по виготовленню човнів, Татарське "Клатбище", бойові сокири XIII ст. 12, 13, 14 – поселення мар'янівської культури, що розпочали заселення центральної Курилівки. Тераси, які колись були оточені водою та ярками з криницями – нині калюжі Хомина, Кирилина, Миткова.

15. БУГОР ЛІСНИЦТВО та русло струмка ГЕНІНА КРИНИЦЯ. "Поле" сосницької та бондарихінської культур, курганний могильник бондарихінської культури з поселенням. 16. ГЛИНИЩЕ ЗАХІДНЕ – кар'єр із "палеолітичними долотами" та бронзовою сокирою, відщепами кременю.

17. ХУТОРИЩЕ. Дуже багатий пам'ятник, дворище козака "Курила" – засновника с. Курилівки, зруйнованої у XVI ст.. татарами, городище X – XIII ст. Високий вал і городище зрито в XX ст. З західної сторони південніше "бондарихідських курганів" знайдено сліди "майстерні" по розпиловці кременями камню. ▲, ●, ○, ⊕, □, ▣, ☒, ▤, ◆, ■, ⊙.

18. ЧЕРЕПИЦЯ. Глейова грива. На глибині 3 м, у воді масив болотної руди, вкритий 15 см піску. Шар раннього неоліту на глибині 2,5 м, пізнього – на глибині 1,5 м. Знайдено правильні цеглини, випиляні з білого каменю-піщанику. 19. КОСУЛЯ. На глибині 3 м в підшві обвалу голубий пісок, накритий ковдрою жовтогарячого. Кремені, сліди сіті, кераміка неолітична. Вище – київської культури, зверху брила шлаку /90X60 см/ з домниці.

20. Ланцюг надзаплавних поселень на Громовій, Гайдуковій, Куликовій горі та Оришкин яр. На Куликовій горі сліди бронзоплавильної /?/ печі з "скляними" шлаками, на Гайдуковій горі "двір феодала" з буквами "К" і ін., на обмазці печі. ●, ⊕, ○, ■, ◆, ■, ☒.

21. КОСТОМАХИН КОЛОДЯЗЬ І ГОРА. 22. МІЗИНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ. ●, ⊕, ○, ⊖, ■, ▣, ★.

23. МІЗИНСЬКІ МОГИЛКИ, ОКОЛЬНІ ПУНКТИ. 24. ШУМЕЙКІВКА. 25. МІЗИНСЬКА СТОЯНКА І МУЗЕЙНА ГОРА. Палеоліт. Неоліт /за Вовком/ Поселення і каплиця /?/ X – XIII ст. на Музейній горі. 26. ЦЕРКОВНА ГОРА. Поселення X – XIII ст. Дворище засновника Мізіна-татарина-феодала – МІЗЯ - "Мізін хутір". 27-28. Комплекси МІЗИНСЬКА ШКОЛА та СІРІВСЬКА /МАЗЕПИНА/ ГОРА. Місце форсування Десни шведами – центр баталій, Сінопункт, Пристань, Лісосплав, Склади овочів і ін. Місце поховання великих мас кісток з Мізінської стоянки в 1914 р. ⊕, ○, ⊙, □, ▣, ▤, ◆, ■, ⊙.

29. ХОРОМКИ ПІВНІЧНІ. 30. ЗАЛІСНА. 31. ХОРОМКИ ПІВДЕННІ. Складний багатшаровий комплекс, порізаний ярами. ●, ○, ⊕, □, ☒, ⊙. 32. СВЕРДЛОВСЬКЕ

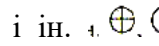
ГОРОДИЩЕ 1. Комплекс з селищем ПД, ПН, ЗАХ. .33-34. СВЕРДЛОВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ 2. САД, ЯР ХОРОМКИ, МАЙДАН ВЕРХНІЙ. Гумус останнього зрито козаками на селітру.

35. МОГИЛКИ. СВЕРДЛОВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ IV. Псарня. Мисливський табір сіверських князів. Релікти двох підземель. 36. 2-й ЯР 2-го ГОРОДИЩА. Стейбище мисливців на мамонта /?/

37. СВЕРДЛОВСЬКИЙ ПАРОМ. Гирло балки. Зрита водою дюна

Ч, 38. СВЕРДЛОВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ III. 40. ДВОРИЩЕ ур. ЗАТОН. Було заселеним від неоліта до XIX ст. 39. ДВІР ШКОЛИ. Житловий комплекс Псарні. Зрите V городище, західний релікт рову, південний ескарп. З півночі замулене озеро на перехресті в центрі. 41. Комплекс х. Смілий роменське селище ПОГОНІ і Юхнівське городище. 42. ПЕРЕЛІСКИ. Яр Шведівщина – місце переправи 1708 р., городище кийвської культури, зруйновані оборонні яри. 43. ПУЗИРЬОВЕ ПН. Мис з 5 валами "майстерня металурга" IX – X. ст. Одне з дворощ Забіл над Десною, порізане ярмом.

44. ХВОСТИНКА ПН/ЗАХ. На лінії газопроводу. Знизу унікальний "курган/календар" доби бронзи /?/ 45. УСОВЕ. На р. Хвостинка ПН залишки "благоустроєної" Забіленої криниці. 46. ПУЗИРЬОВЕ ГОРОДИЩЕ ПД. На ПН схилі дворище знатного майстра-гончара Пузиря, поруч в крейдянім кар'єрі в 60-х рр. XX ст. виявлено в вапняку відтиск птаха періоду мезозоя та склад шведських ядер.

47. ПУЗИРЬОВЕ 2 ПД. Надзаплавний пункт з горном і валом бондарихінської культури. 48. РАДИЧІВСЬКА ЦЕРКВА. 49. МІЩАНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ. 50. МІЩАНСЬКЕ 2 ЯР. 51. ХОТИНСЬКЕ ПН. Наймогутніше в краї городище з комплексом міста IX – XIII ст. в 1 км нижче Радичева. 52. ХОТИНСЬКЕ ПД-2. Комплекс міста на урочищах Гай, Бовлілове, Московське і ін. 53. МОГИЛА ПН. 54. МОГИЛА 2-ПД. 55. ХОТИНЬ ПН. Пункт майже не вивчений. 56. СОМІНО. Вивчено слабо. 57. ГАЛАГАНОВЕ ПД-3. 58. ГАЛАГАНОВЕ ПД-2 вивчено слабо. Тимчасові стейбища риболовів Дзвінкового.

59. ГАЛАГАНОВЕ. Брід. Комплекс первісних поселень. Свайне поселення середньодніпровської культури /?/. Місце дачі вельможи Галаганова /?/ в гаю на "лісовій річці".

60-61. Неолітичні стейбища Дзвінкового. 62. ДЗВІНКОВЕ центральне, базове поселення доби неоліту в мікроокрузі, а також інших культур. Майже зрите в 1970-х рр. Пункт переправи шведів з урочища Шведівщина в Свердловці. Має сліди зритих курганів 1708 р.

 63. ЗАБЛІВЩИНА ТБ-ПД. Пункт заселений з неоліту. Має оборонні вали. Досліджена не досить. Дворище Забіли.

64. ЗАБЛИН ЛУГ. ТБ-ПН. 65. НАКОТ ПН. 66. НАКОТ ПН ПРИСТАНЬ. 67. КУРЕНІ. 68. ГОЛУБЦОВЕ. Бугор, що пішов на вимостку дороги в болоті. 69. ВОРОБІЙОВИЙ ОСТРІВ зі супутником. Дача полковника Вороб'я із під Брянська. XVII – XVIII ст. Місцезнаходження кахлів.

70. ВЕСЕЛЕ Собичське. 71. ПАВЛОВИЧІВ ОСТРІВ. Трамплін російських військ для переходу на Мізинський острів у 1708 р. 72. БЕРЕЗОВА ПН та ПД. Великий болотний архіпелаг дюн. Місце переховування населення від татар. ▲, ●, ⊕, ○, ⊖, ■, □, ⊗, ⊞, ⊠, ⊡, ⊢, ⊣, ⊤, ⊥, ⊦, ⊧, ⊨, ⊩, ⊪, ⊫, ⊬, ⊭, ⊮, ⊯, ⊰, ⊱, ⊲, ⊳, ⊴, ⊵, ⊶, ⊷, ⊸, ⊹, ⊺, ⊻, ⊼, ⊽, ⊾, ⊿, ☆ 73, 74, 75, 76, 77 окольні дюни – частіше – неолітичні стійбища, у добу бронзи та заліза – поля і приозерні огороди, Березова – чемпіон за кількістю культур.

78. РВАЧКА оточена в минулому водоймами глейова грива, схожа на свайне поселення середньодніпровської культури, могильник III – V ст. місце вирів і обвалів, сліди ”шведського обманного мосту” в Десні. 79. МІЗИНСЬКИЙ ОСТРІВ. Дуже значний пам’ятник округи. Штаб росіян у 1708 р., місце виявлення трьох скарбів російських монет 1708 р. ▲, ▲, ●, ⊕, ○, □, ■, ◆, ■, ⊕

79-2. КАРАШЕВЕЦЬ супутник острова.

80. СВЕРДЛОВСЬКИЙ ОСТРІВ ПІВНІЧНИЙ. 81. СВЕРДЛОВСЬКИЙ ОСТРІВ ПД. Дуже цінний пам’ятник. Мав могильник ранньої бронзи. поритий кар’єрами, колись омивався Десною, що віддалилася. ▲, ▲, ●, ⊕, ⊖, ○, □, ■, ■, ⊕

82. ВИСОКА ГРИВА. Орне поле, освоєне мар’янівськими племенами у II т.л. до н.е. Під темним шаром - розсипи залізної болотної руди. Східніше Гриви лежить болотний острівок Дубове, де виявлено кремені. 83. САВИН ГРУДОК. Болотна грива, заселена мар’янівцями з острова. Звідси відбулося заселення мар’янівцями і Лівобережного Накоту та Куренів у добу бронзи.

84. КОВАЛЬОВЕ. Собицьке лісництво. Нами досліджене слабо. ■, ■, ●, ⊕, ○, ⊗, ⊞, ⊠, ⊡, ⊢, ⊣, ⊤, ⊥, ⊦, ⊧, ⊨, ⊩, ⊪, ⊫, ⊬, ⊭, ⊮, ⊯, ⊰, ⊱, ⊲, ⊳, ⊴, ⊵, ⊶, ⊷, ⊸, ⊹, ⊺, ⊻, ⊼, ⊽, ⊾, ⊿ 85. ДУБОВСЬКА ГРИВА. 89. ПЕТРОВСЬКІ РЕДУТИ. 86, 87-88. УЗЛІСНЯ МІЖ ДОВГИМИ ВОДАМИ І ЛІСНИЦТВОМ.

Саме вони перетворили споконвічні лісові джунглі на оазиси життя, передали вже окультурену землю нащадкам, а по естафеті – і моєму діду Кирилові, чийм іменем назване урочище Кирилина калюжа, із ”загадковою керамікою”. (Рис.1.13).

Іноді зробити відкриття допомагають і відвідувачі музею. Так, один рибалка, мабуть із Шостки, приніс мені ”дивний черепок”, знайдений ним біля Десни – під кручею, над Великим виром у Рвачці – на лінії Мізин – Собич. Тоді бульдозерист зібрав тут і завіз у музей чимало кераміки. Вцілілі кілька уламків свідчили, що Рвачка – цінна пам’ятка, яку я шукав з 1972 року, а в 2002 р. все-таки знайшов.

Виявилось, що цей пункт – один із найкращих серед великої кількості досліджених мною пам’яток, на яких, до речі, зустрічаються сліди поселень (пунктів) різних в часі археологічних культур. В цілому усіх пунктів, вийшло біля сотні. Кількість культур (пунктів) розмістили у графіку на вертикальних лініях, а хронологічну послідовність зміни культур – по горизонтальній лінії. З’єднавши всі точки, отримали зріз усіх 24 культур нашого краю. (Рис.2.). Динаміка змін культур нами показана на рис.2.

А – Назви культур Б – Кількість пунктів В – Хронологічна шкала

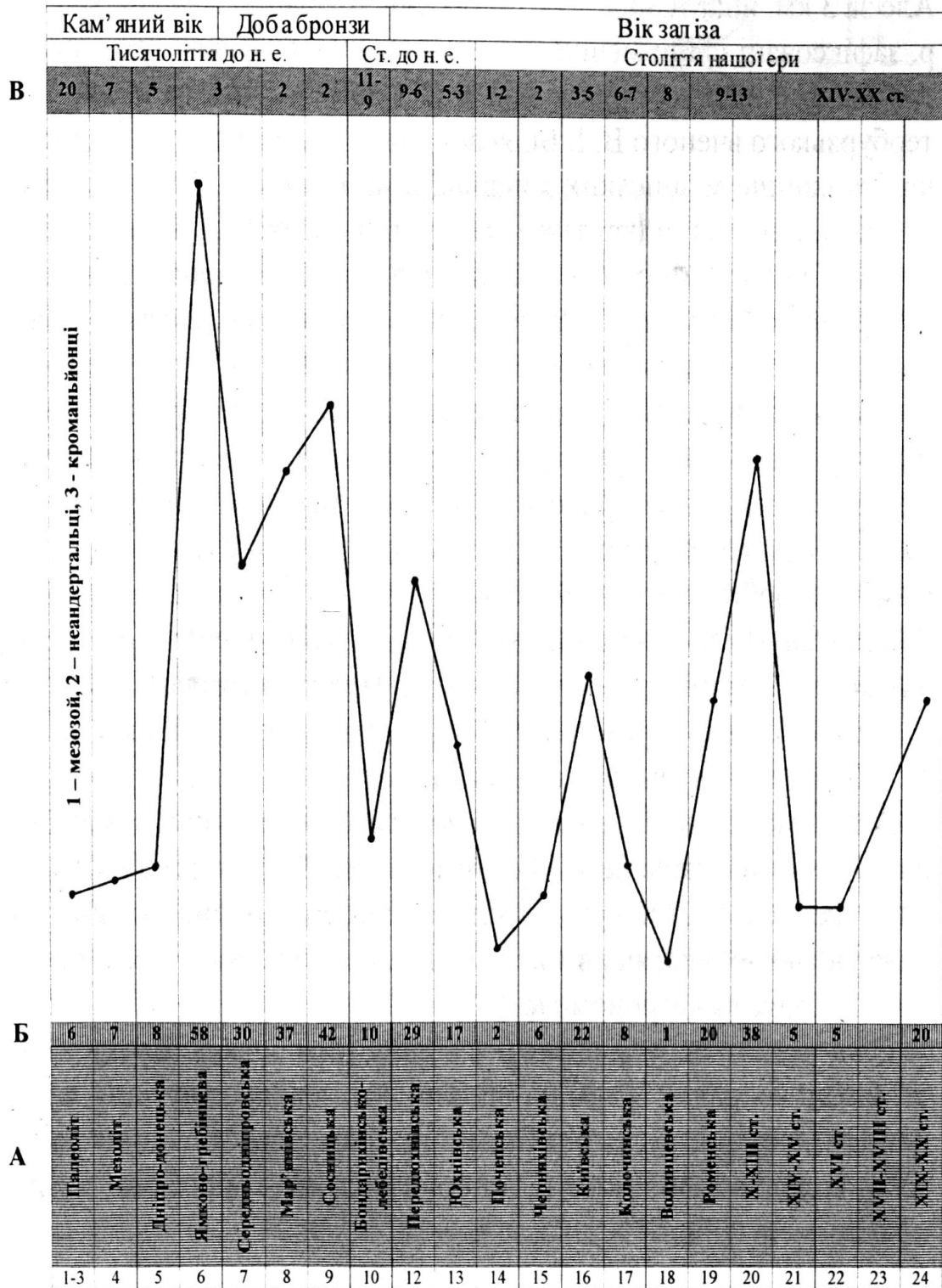

Рис.2. ГРАФІК ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН ОКРУГИ
(Дослідження В.Є. Куриленка, 2007)

Ось таку імпульсивну "пам'ять Землі видав нам підземний архів" нашого Понесення. Він і дозволяє змоделювати минуле Сіверщини, з часів появи тут людини.

На сьогодні в окрузі Мізина віднайдено близько ста стародавніх пам'яток, з них 52 знаходиться на Правобережжі, 26 – у заплаві Десни, 23 пункти на Лівобережжі. Воно було щільно заселеним з кам'яного віку, але вивчене нами гірше. На багатьох пунктах виявлено по кілька різних культур.

Нарис 3. ДОЛЬОДНИКОВА ДОБА. СЛІДИ НЕАНДЕРТАЛЬЦІВ

Досі вважалося, що першопоселенцями округи були мізинські пізньопалеолітичні мисливці на мамонта – кроманьйонці або люди розумні, що з'явилися тут після відступу льодовика – десь 20-12 тис.років до н.е. Але у 1989 р. в 3 км, від Мізина – в с. Карасівка, на схилі пагорба Памірки автор з петербурзьким палеолітознавцем В.І. Біляєвою, виявили кремені явно палеолітичного обліку. Вони дуже відрізнялися від кременів з Мезинської стоянки.

Кремені з Мезинської стоянки – чорні, і залягали на глибині до 9 м, а карасівські – розщеплені переважно голубі, тобто древніші за мізинські, – патиновані і лежали прямо в ріллі, або під орним шаром разом з мореною – камінням, залишеним льодовиком. Вони були в перевідкладеному стані, не в "лесовій горі", а – на схилі розмитому діями льодовика. Зібрані вироби Біляєва віднесла до древніших за мізинські – до неандертальських, віком біля 80 тисяч років.

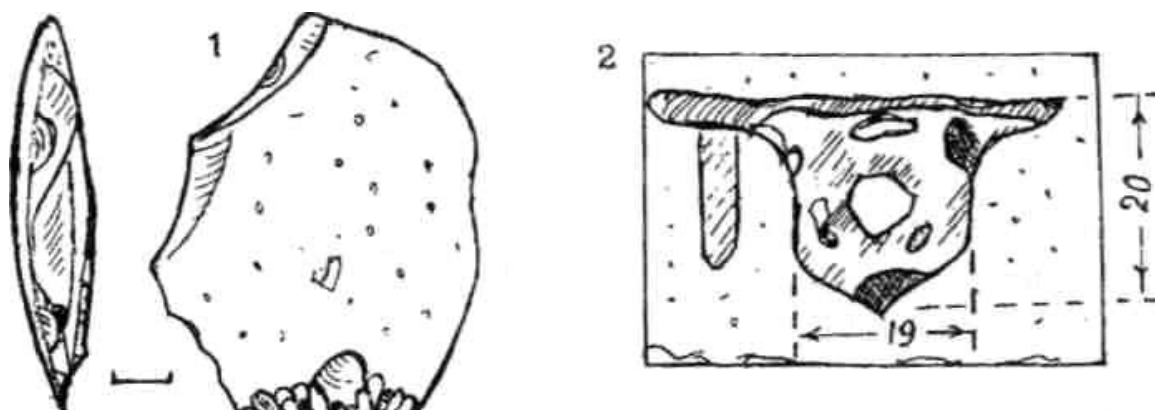
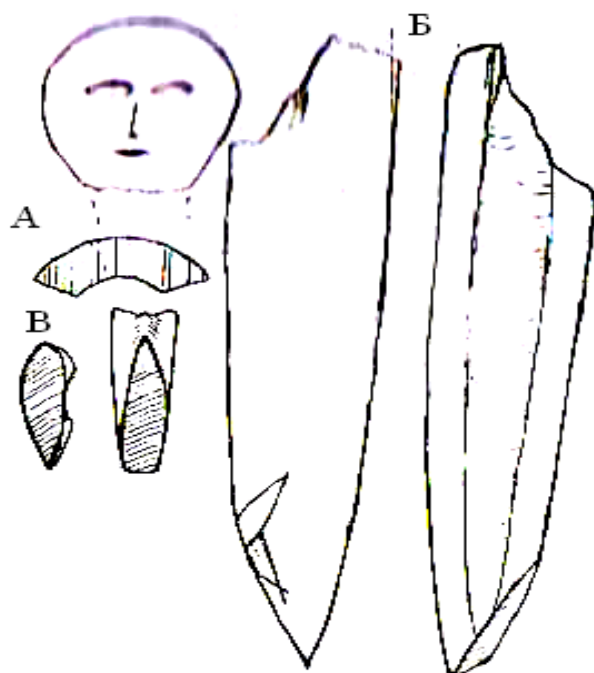

Рис. 3. Знахідки з Памірок

1 – палеолітична скребачка, 2 – шоломовидне заглиблення в піску на Памірках

Саме такі мустьєрські пункти вона розкопувала вище від Мізіна – Араповичах, Пушкарях. Але розкопок на Памірках, і на відкритих мною пізніше Сокирках, не велось. І лише в 2006 р. я розпочав розкопки, знайшовши 255 речей доби мустьє. За такий період часу розщеплені тоді чорні кремені стали синьо-голубими або білими. (Рис. 3.1., 2.).

*Рис. 4. Мезолітичний (?) кістковий кінжал з гирла р. Шостки:
А - головка, Б - "лезо" з вирізьбленим силуетом "орлана", В - перетини*

Надзвичайною знахідкою стала виявлена під лінзою вогнища шоломовидна земляна яма, подібна до каструлі, зі строкатим заповненням, серед материкового світлого піску. (Рис. 3.2.). Схоже, що так неандертальці смажили загорнуте в траву м'ясо або рибу. Саме так робив з великим успіхом провідник дослідника тайги Арсен'єва, бездомний, майже первісний мисливець Дерсу. [4].

Схоже, що на Памірках, Сокирках, як і в Пушкарях біля Новгород-Сіверського, були пункти заготовки оціненої тоді "на вагу золота" сировини – крем'яного інвентарю.

Нарис 4. **ВЕРХНІЙ ПАЛЕОЛІТ. МІЗИНСЬКА СТОЯНКА**

Близько 20 тис. років тому, як вважав Шовкопляс, викопна людина – людина розумна, з'явився у Мізині. В гирлі балки, на терасі, захищеній з півночі пагорбами з лесу, зі сходу – Десною з обривами, з півдня лиманом, виникла тепер Всесвітньо відома Мізинська верхньопалеолітична стоянка. Її сенсаційні розкопки були розпочаті в 1908 р. петербурзьким вченим Ф.К. Вовковим, а український археолог І.Г. Шовкопляс завершив у 1961 р.

Що таке колесо або горщик першопоселенці Мізина ще не знали, але по лінії виживання в прильодникових умовах, у високохудожньому мистецтві вони досягли дивних успіхів, які і прославили Мізинську стоянку. Про неї написана в світовій літературі безліч матеріалів. [2] Але обезсмертили цю стоянку, знайдені тут шедеври різних видів найдавнішого мистецтва, виготовлені з бивнів мамонта орнаментовані фігурки "мізинських птахожінок", браслети, які ще мало досліджені і усвідомлені наукою. Так, вважалося, що мотив меандра виник і був розроблений в Греції. Ми акцентуємо увагу на тому, що виник меандр і був розроблений в незрівняно блискучому вигляді мізинськими мисливцями на мамонта, десь за 17-12 тис. до появи Греції. Захоплення мізинськими орнаментами автора і привело його до створення Мезинського музею. [2]

Важливо, що Шовкоплясу в часи розкопок дуже цінну інформацію передала ... полярна сова. Вона залишила на долівці житла мисливців купу кісток гризунів і власний скелет. Отаке це "послання з вічності" проінформувало археолога, що одного дня мисливці на мамонта на стоянку не повернулися. Вона була залишена людиною в незнищеному і непоруйнованому вигляді. Причини цих подій невідомі. Можливо тут спрацював "закон війни" – війни людини з мамонтом. Адже жартити з "царем звірів" були погані. Відбиток ноги мамонта півметра в діаметрі, удар бивнів вагою до 2 центнерів, робив з людини те, що ми робимо з комаром на своїй скроні. Таких "жартів" краще поберегтись ...

Потім Мізинську стоянку почало заносити пилом і за 20 тисячоліть "вітри історії" поховали її під ковдрою суглинка 9 м товщою. Вона зникла в горі лесу, що зберігла її для історії впродовж "безодні людських віків", найунікальніші шедеври найдревнішого на українській землі мистецтва, що в спадщині палеоліту рівних собі не має.

Ще в 1965 р. Шовкопляс писав, що "...важко знайти інші твори палеолітичного мистецтва, які б викликали стільки гарячих дискусій у відношенні їх розшифровки і не ставали від цього більше ясними і менше загадковими..." [2, с.217]

Саме ці події, як вже згадувалося, привертали до себе, стали зародком моїх досліджень, причиною моїх повернень в село і переходу з "табору мистецтва" в "табір археології", зміни петербурзької прописки на мизинську, а власною ініціативою. Результатами наступних багаторічних досліджень була поява музею, зокрема ряду моделей місячних календарів доби середнього /?/, пізнього палеоліту, раньоземлеробських культур доби бронзи – середньодніпровської, сосницької культури (111 – 11 тис. до н.е).

Нарис 5. ДРУГИЙ ЕТАП РОЗКОПОК СТОЯНКИ. 2005 – 2007

Загадки Мезинської стоянки розкрито не всі. Але з лопатою в руках їх ніхто і не шукав з часів розкопок Шовкопляса. І досі живе думка, що ця стоянка розкопана повністю і шукати там нічого. Мене ця позиція дивує. А палеолітознавець В.Я. Сергін з Москви пише, що північно-східний сектор може ховати комплекс, рівний розкопаному. [5] Ми втрутилися в дискусію практикою. З допомогою волонтерів ми заклали дві розвідкові, вкрай обмежені шурфи, а в 2007 р. заклали ще дві такі шахти. Таким чином розпочалась історія пошуків на території стоянки уже в складі Мезинського національного природного парку. Нижче наводимо описи закладених шурфів.

I шурф. В 1-му східному шурфі, в 3 м від музею, на глибині 3,5 м знайдено кремні, кістки водоплаваючих птахів, бобрів і невеликих тварин. Культурний шар у 25 см товщиною настилає шар натічних вапнякових гранул. Шовкопляс говорив, що копати тут йому заважав голова сільради Філько В.Д. Схоже, що сліди стоянки можуть бути і на підвищенні, де стоїть музей, там кремені знайдено на глибині 3,5 м, трохи західніше, на глибині 6 м.

II шурф. Шурф II ми заклали на 5 м західніше першого. Культурний шар його лежить на глибині 4 м – на 0,5 м і має товщину 48 сантиметрів, дав унікальні знахідки. На площі в 1 кв.м, виявлено кремені, оброблені людиною кістки копитних та мамонта. В скупченні виявлено атлант з скелета мамонта, який схоже, мав служити муфтою, яка скріплює тонкі кінці бивнів над входом в житло.

На інших кістках зубра /?/ залишені сліди активних затісувань, шліфовки, нанесення шевронів. Найцінніша з них – нога копитного з гравірованою орнаментальною композицією ліній, що вдало сідають на ритми фаз місяця і мизинських браслетів, – і є своєрідним їх "прообразом"; ці візерунки з браслетів бачимо і на фігурках "мизинських птахожінок".

III шурф. Північний шурф III виявився дуже "невезучим". Там досліджено лише площу 50 x 60 см, де знайдено лише 1 кремій, але виявлено культурний шар, що теж настигається "шаром гранул". Головне – те, що ми виявили північну межу східного сектору периферії Мезинської стоянки і її "глиняну підшву". На глибині 4 м знайдено /паралельно західному шурфу/ лінзу з округлим комом сірого гумусу, трапецієвидний слід від кістяної лопати /?/ в жовтому лесі. На тій же глибині (4 м) виявлено і загадкову "сіру пляму". Це "заплутує всі карти" : 2-метрова товща материкового лесу розділяє тут 2 неясних прошарки. Потрібно для з'ясування масштабні розкопки.

IV шурф. Дуже цікавий IV-ПД шурф закладено в 9 м від дороги, в 12 м західніше від музею. Досліджено площу підшви 1 кв. м. Верхнє метрове нашарування гумусу XVII – XVIII ст. тут підстилає 25-30 см темний шар Київської Русі. Його підстилає 35 см шар з вогнищем, 2 кісточками з лапи медведя /?/ 2 уламки кераміки, схожої з неолітичною. На глибині 2 м /на 35 см нижче/ виявлено загадкову темно-буру розгортку згорбленої шкіри з бахромою з нижньої сторони, що нагадує релікт шерсті. (Рис. 5) досліджено на площі 67 x 63 см.

Цей шар, який по аналогії з даними Шовкопляса [2], ми вважали палеолітичним, але продовжували заглиблюватися. Несподівано на глибині 298 см, в стіні чистого лесу появився виготовлений людиною кремій. Це повторилося і на глибині 3; 3,1; 3,31 м. Але на глибині 3,42 м. з'явився темно-коричневий палеолітичний шар, що йшов до глибини 3,6 м. Виявляється, що дорога, яка йде вздовж стоянки, накрила палеолітичну лагуну надзвичайної глибини.

Культурний шар IV шурфа виявився серед 4 вивчених самим багатим. На дні цього "колодязя" я виявив 55 знахідок – на жаль невеликих уламків кісток, кремєнів, зубів викопних тварин. Бажані масштабні розкопки цієї точки .

Характер всіх 4 розкопів, нашарувань і інвентаря дуже різний.

2-й етап розвідкових розкопок дослідив площу в 4-5 м², яка дала дуже цінну інформацію. 1.- було виявлено межу східної периферії стоянки. 2.- виявлено наявність небагатого культурного шару. 3.- знайдено модель четвертого місячного протокалендаря-модель-прообраз знаменних мезинських браслетів. Саме ці ритми були своєрідно відбиті в браслетах і статуетках птахо жінок. 4.- перевірено тезу Сергіна про можливу наявність "під вікнами музею", "комплексу, рівного розкопаному". Ця теза виявилася дуже перебільшеною, але не безпідставно – саме тут виявляються "сліди майстерні" по обробці кісток з ніг копитних. На них читаються сліди гравірування у вигляді ліній, шевронів, а головне-графічної і математичної

моделі місячного протокалендаря, що виявляються в композиції знаменитих мізинських браслетів. (Див. рис. 4-б) Знайдено зразки мистецтва.

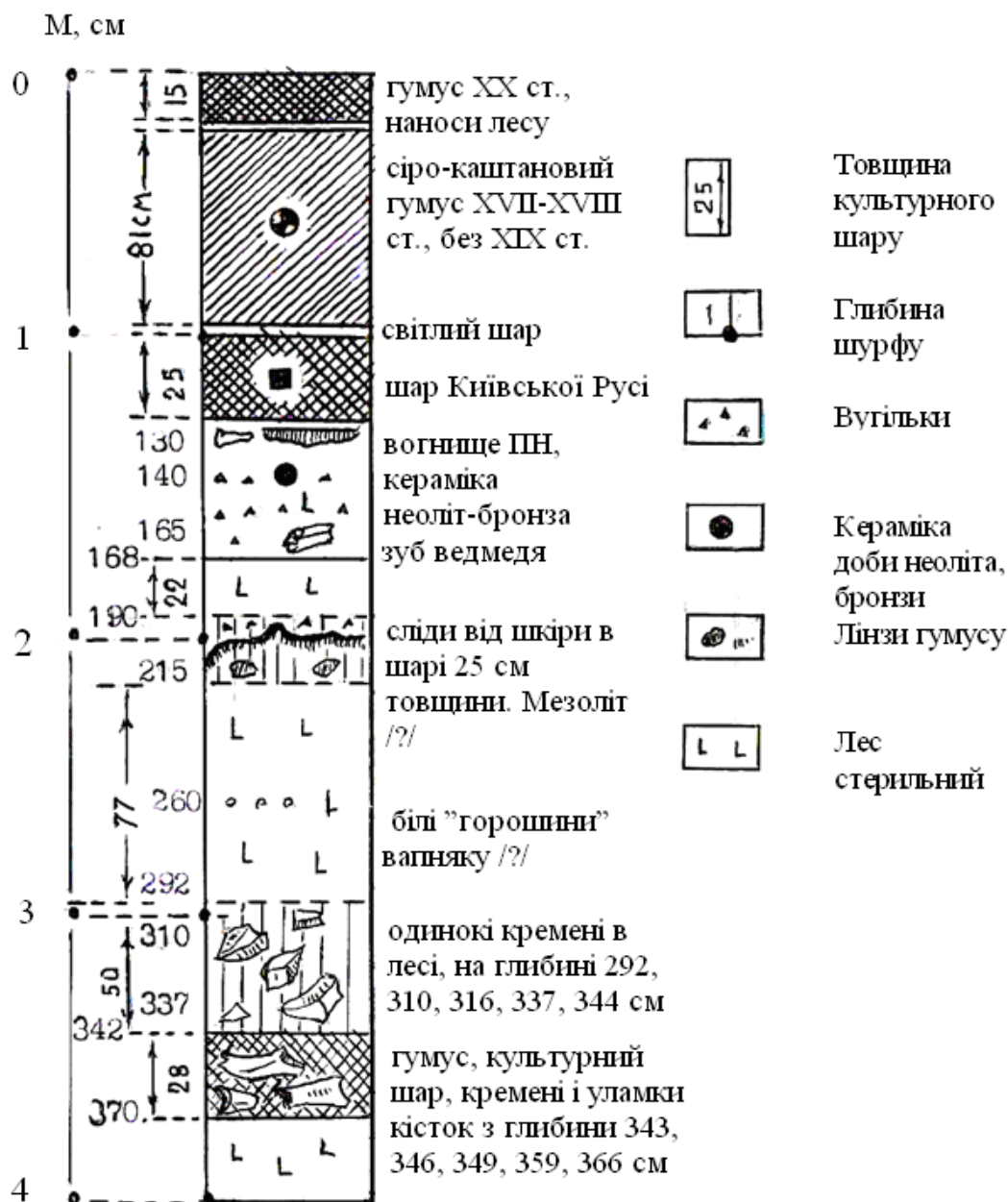

Рис. 5. Стратиграфічний розріз нижнього ПД – IV шурфу "східної" Мізинської стоянки (Розкопки Куриленка, 2007)

Це є результатом дослідження східної, не розкопаної Шовкоплясом периферії стоянки, західна, згідно з багаторічними вивченнями питання, схоже, набагато перспективніша для розкопок. Вона лежить вздовж схилу на протязі метрів 25, починаючи з погребу, де Сисой відкопав багато кісток [5, Див. фото с. 8, 9]. Ця точка, як свідчать і учасники розкопок, не копалась. Кістки там були виявлені ерозією, а

в 1960 р. і буром. Про це Шовкоплясу доповів "працівник бура" – вчитель М.Т. Філько з Мізіна. У відповідь почув : "А з мене досить того, що накопав".

Нарис 6. ДРУГА МІЗИНСЬКА СТОЯНКА

В історію краю та в науковий обіг ввійшла і інша палеолітична пам'ятка (або друга Мізинська стоянка) – Костомахи колодязь. Але говорити про нього багато ще не можна – він ще не розкопаний. Зробити це у 70-х рр. ХХ ст. запланував київський археолог, але завадив сибірський "мамонтюнок" Діма. Його тоді знайшли замороженим у Сибіру, і він "забрав кошти", які передбачалися для розкопок 2-ї Мезинської стоянки. І про неї забули [6]

Цей пункт лежить на 500 м північніше 1-ї стоянки, в 120 м на п. – з. від озера, на 30 м, від високої кручі.

Тут копачі колодязя в лесі, на глибині 8 м на 0,5 м вище шару крейди, знайшли лінзу вугілля, "купу попелу", кремені, суглобний плавник химерної водоплаваючої істоти. Вона нагадує скоріше кистеперу рибу, яка вимерла мільйони років тому. Яким чином вона сюди потрапила – залишається загадкою, скоріше цю реліктову істоту виявили в джерельному озерці, яке і досі витікає з крейдяних мезозойських надр. Ця знахідка чекає свого дослідника.

В шарі лесу, що в 20 м від колодязя, мною викопані кремені та 2 пошкоджені крем'яні рубила. Тепер круча розмита. Скупчення попелу говорить, що люди тут жили довго.

Нарис 7. ПАЛЕОЛІТИЧНІ СТІЙБИЩА. МІСЦЯ ПОЛЮВАННЯ НА МАМОНТА

Схоже, місцем полювання на мамонта треба вважати і 2-й південний яр, що біля 2-го Свердловського городища. У 60-х рр. ХХ ст. нами було знайдено і передано археологу з Києва великий зуб мамонта. Але відкривачі кісток йому місце знаходження кісток і кременів не показали. Потім стіна яру завалилася, заросла лісом. Метрів за 100 від неї – в гирлі яру по Десні, я виявив кілька оброблених первісною людиною кременів. Ситуація цього пункту нагадує дещо ферму Залісну.

Нами було ще в 1969 р. виявлено і досліджено явне стійбище мисливців на мамонта, схоже Мезинської стоянки. Це є перша в історії її пошуків знахідка тако

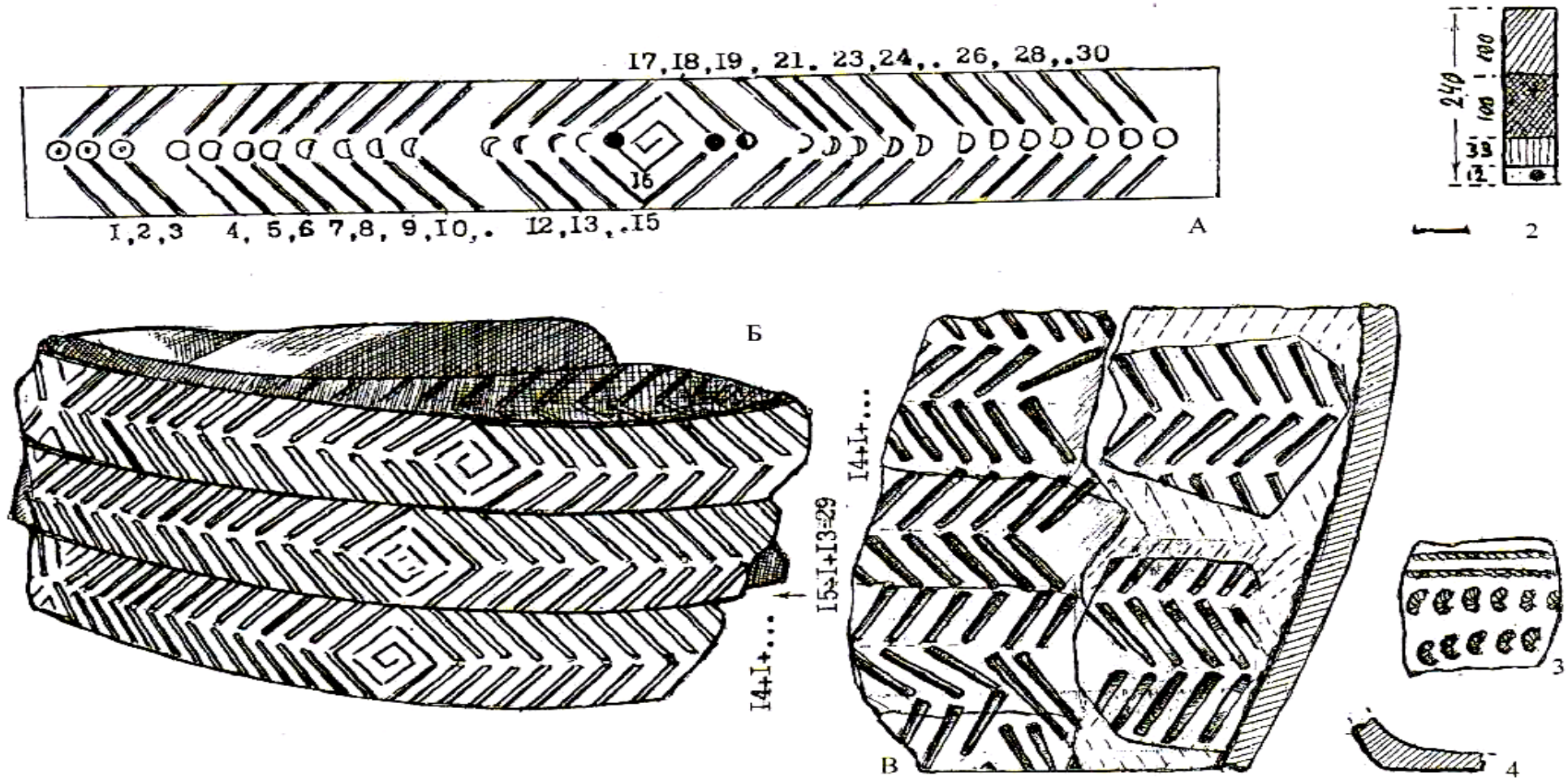

Рис. 6. Орнаментальні композиції мізинських палеолітичних браслетів (Б) та декор середньодніпровського посуду з пункту Рвачка (В). Зіставлення ритмів браслета і циклу місяця (А). 3, 4 – уламки кераміки з житла Б. 2 – стратиграфія Рвачки

□ - місце знаходження розвалу шістьох посудин в Десні при розкопках.

го роду. Тут, в стіні дуже глибокого яру, було влаштовано велику яму, куди було, може вночі, з допомогою вогню, на заслін з "трав'яних мотузок" загнано мамонта. Там його розбирали, а кістки, мабуть з зіпсованим м'ясом та рубила з бивня мамонта, були звалені в західному секторі ями і присипані метровим не дуже гумованим шаром, який було всипано 2 тонкими прошарками ритуальної вохри.

Схоже, що трикутне в плані плато (3 x 3 км) Залісна було своєрідним "полігоном" для полювання на мамонтів. Друге, подібне плато, з дуже глибоким яром 150 м довжини, що йде від стоянки зі сходу, біля Могилок, примикає до стоянки з півночі. Важливо, що по периметрах цих "полігонів" виявлено нами окремі кістки мамонта і кремені. Але це тема окремого дослідження. [6, с.40]

Методи полювання на мамонтів і досі викликають дискусії. Палеолітознавець А.А. Чубур (Росія), що відвідав нас і рішуче відкидає тезу, що мисливці палками в мерзлій землі могли викопати яму-ловушку для мамонтів. Але український вчений Л.Л. Залізник наводить факти, що і індійці в якості ловушки для звірів використовували великі западини на стороні глибоких ярів [7]. Знахідки в Залісній розкривають саме такі методи полювання, тобто копати яму ловушку на рівнині і не треба було. Нами було виявлено і ряд інших пунктів з кістками мамонта, які в цілому, не є стоянками мисливців.

Пошуки слідів палеоліту на глибині колодязів – справа важка. В 1966 році мені сказали, що до війни мізинці бачили кістки мамонта в Хоромках. Про це забулося, і лише у 1978 р. там, у водомі 60 м глибини, знайшов кремені. І лише по 2006 р. у тому зразку, що уцілів, я виявив цінну скребачку.

На графіку (Рис. 2,Б) тепер відмічено не 1, а 2 Мізинські стоянки, 2 стійбища і 2 пункти неандертальців – усього 6 пам'яток палеоліту. А це дуже змінює карту палеоліту округи Мізина (Рис.1, 2, 3).

Нарис 8. ПАТРИАРХ МІСЯЧНИХ ПРОТОКАЛЕНДАРІВ

Перший і разючий вплив на мене по лінії пошуків слідів місячного календаря в орнаментиці палеоліту зробив академік О.П. Окладников, ще в часи навчання в Петербурзі. В його книзі "Утро искусства" (1967 р.) 113 сторінка для мене стала "магічною". Мабуть тоді нею захопився і новосибірський "математик" Б.А. Фролов. Пізніше, після багаторічної практики по пошуках слідів первісних календарів, я був приємно вражений, виявивши унікальну композицію нарізів на кістці з могили 50 тис. років тому віку з Ля Феррарі у Франції. А.Д. Столяр її відніс до унікумів

культури неандертальців [8]. Про це говорить і детальний аналіз цієї "найпростішої" композиції, хоча Столяр не дешифрує семантики цього унікуму. Але виявити її, на подив, можна простими експериментами, всім, хто захоче, як би парадоксальним це не здавалося.

Важливо, що спеціальною обробкою, людина надала цій кістці форму топорика-самого "древнього" в історії інструмента, на який потім нанесли нарізи. Схоже, що цей "інструмент" мав отвір для носіння на поясі (Рис. 7) В згаданій композиції в очі кидаються три домінуючі лінії: вони найбільші і поставлені косо. Схожу "трійку" – об'їму відокремлених ліній виявили і в ранньоземлеробському місячному календарі на посудині доби бронзи з Дубини біля Мізина; в моделях пізньопалеолітичних протокалендарів у працях автора [9, 32]

Трійка косих ліній /1-3/ на кістці з Ла Феррарі, дуже вдало за ритмом – математичній і графічній моделі – сідає на фазу Місяця круглого (в усіх первісних і сучаснім місячній календарі). (Рис.7)

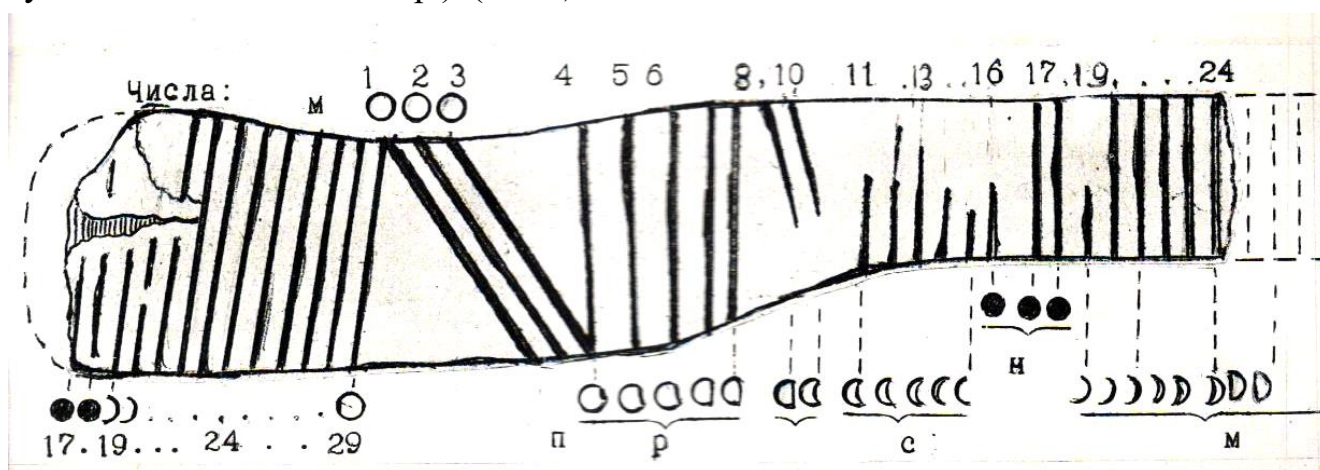

Рис. 7. Нарізи на кістці з Ла Феррарі /Франція/, які добре збігаються з ритмами фаз Місяця. Доба муст'є. 50 тис. років до н.е. Кінці кістки мають пошкодження

Наступна 4-та лінія, добре виділена в композиції, вдало вписується в об'їму нарізів круглого Місяця і наступної фази рушака. Цю позицію займає і досі цей день Місяця – рушака-день ущерблення Світила. "День рушака" вважають самим поганим-невезучим. Але впіймати в небі момент Рушака дуже важко: цикл місяця синодичного займає 29,53089 діб, а вимірюється "на око" цілою кількістю діб, тому настання Рушака "часом" запізнюється. Але це окрема тема досліджень. Важливо, що ця друга об'їма ліній 4-8, чітко відмежована і вдало сідає на ритми фази Рушака. Наступні окремі дві лінії №9 та 10 відділяють фази рушака і старичка. Вони зменшені і вдало скошені, як важко уловима межа фаз. Наступні лінії №11 – 16, вдало передають фазу старичка, де серп Місяця зменшується щодня по розміру і

силі світимості поки не умре 15-го дня в циклі короткім – 16-го в довгім. Отже розміри ліній в обіймах 1-3, як і в 11-16 далеко не випадкові. Це ”знаки-символи”. Ритм 16 – це кінець півциклу або циклу Місяця старого. Ритми 16-17 - ”день смерті і зачаття місяця старого і нового”.

Фазу новомісяччя в небі займають 17-18 ритми. Саме вони відокремлені і виділені парою великих нарізів і на кістці. В ці дні Місяць не світить – це дні його зачаття, народиться серп молодика не пізніше 19 дня. Цей 19-й ритм на кістці виділено малим нарізом. За ним йде група однакових – повних насічок, які садяться на ритми фази молодого напівциклу, але закінчуються ритмом 24 – саме в цей день серп обертається в напівдиск і кістка закінчується, скоріше із-за її облomu – адже її вік – 50 тисячоліть.

На правому, гірше збереженому кінці бачимо лише 5 нарізів, але на лівому, краще збереженому кінці виробу всі лінії № 17-29 вправно сідають на ритми молодого півциклу. (Рис. 7) Його модель уціліла. Напівцикл правого кінця довгий – повинен мати ритми 17-30. Отже тут на обломі втрачено, вважаємо, 6 нарізів фази напівповної. На цій моделі перехід фаз Місяця йде в повній гармонії з ”небесною механікою” Світила. Ребусною ця композиція, на відміну від календарів з Мізинської стоянки і Дубини, не є – до: ребусності неандертальці ще не додумалися. Але їхні астрономічні, примітивні досягнення не відзначити не можна.

Відкриттям дуже вдалої, найпростішої моделі протокалендаря неандертальці [?] опередили мізинців десь на 30 тисяч років. [8] Не випадково мізинська – мабуть ”ритуально-охоронна”, модель ”календаря на браслетах” незрівнянно складніша, примхлива за формою, набагато ”цивілізованіша”, хоч і на Мізинській стоянці виявлено теж дуже примітивні моделі, які лягли в основу композицій мізинських браслетів. На їх основі було відтворено мізинцями примітивну – першу в історії людства ”модель світобудови”, так званий ”цикл ідеограм”. На ньому (в широкому браслеті) накреслено рух Місяця навколо Землі, яка показана, мабуть 7-елементним зигзагом - ”лінією з пагорбами”(Куриленко,2005) [9, с. 24]

Але, мабуть мезинців попередили племена з Мальти: вони на блясі з отвором в центрі, який, схоже, позначав Землю, зобразили велику 7-виткову спіраль, яку і Б.А. Фролов, пов’язував з селенарною семантикою [9, с. 123]. Чи цікавить місячний календар селян сьогодні?

Після показу палеолітичних мізинського і Н-Сіверського календарів по телебаченню СТБ з музею в 2007 р. мешканці с. Лизунівка Н-Сіверського району, звернулися до мене з проханням надіслати їм таку модель. Такі моделі вже надру-

ковані мною в виданих працях як "Чернігово-Сумському Подесенні", "Далеке минуле нашого краю".

Отже, народився місячний протокалендар ще десь 50 тис. років тому стараннями людей доби мустьє – неандертальців.

Нарис 9. У ФІНАЛІ ДОБИ КАМЕНЮ

Після спустіння Мезинської стоянки, здається, округа 15-6 тис. років була безлюдною. Проте схожих лакун, або білих плям, в окрузі було багато ще недавно. Зникли вони в процесі наших пошуків, про що свідчить й "Історія міст і сіл" (1983 р.). Якщо поблизу біля сіл Пушкарі, Араповичі, що розміщені за 25-50 км від Мізина, життя від палеоліту до неоліту не переривалося, то людина могла відвідувати Мізин і пізніше, а в мезоліті, - близько у VI тис. до н.е., прибули сюди "на прописку" з округи с. Кудлаївки, що знаходиться рядом. Правда, насторожує тут інша ситуація. У палеоліті навколо Мізина було 6 пам'яток /пунктів/, у мезоліті близько 7, отже, приріст населення незначний, але ж історія 6 пунктів у палеоліті зайняла в часі десятки тисячоліть, у мезоліті 7 пунктів "відцвіли" за одне тисячоліття.

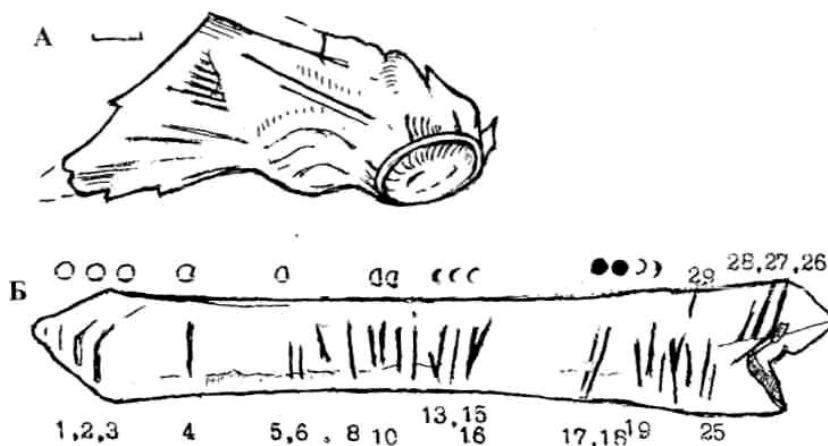

Рис 8. Палеонтологічні знахідки з 1 та 2 Мезинських стоянок

А. Шарнірний плавник реліктової, вимерлої істоти з 2-ї Мезинської палеолітичної стоянки Костомахи колодязь – з глибини 8 м (Знахідка автора, Мізин, 1968)

Б. Кістка з ноги зубра з нарізами, що співпадають з ритмом цикла місяця (Мезинський місячний протокалендар)

Близько 5 тис. років до н.е. тут відбувається надзвичайно доленосна, "забута" нами подія, що змінила рух історії: наші земляки зробили велике відкриття –

оволоділи секретом виготовлення посуду з глини. Кількість поселень тоді, у раннім неоліті, збагатилася на одне, але в IV – III тис. до н.е. відбудеться ”демографічний вибух”: в окрузі краю з’являються близько 58 поселень пізньонеолітичної ямково-гребінцевої культури, без урахування поселень сусідньої кудлаївської зони.

І крива-показник кількості поселень піднімається на рекордну в усій історії краю висоту. (Рис. 2.) Причини цього явища не з’ясовані. Вважається, що тоді наші земляки вели привласнюючий спосіб господарювання: полювали-рибалили і виробничого господарства не визнавали. Адже скопати палицею-копалкою поле було не так просто.

Проте комплексне вивчення процесу розвитку краю, аналіз даних статистики поселень змушує шукати на 58 пунктах доби неоліту зачатки якогось придомного господарства. Так, на ряді островів (Філонове біля Коропа, Голе Болітце і Дубина в Курилівці, Могила біля Радичева, Дзвінкове біля Тимонівки і ін.), виявлено внутрішні міні-озерця, сполучені з ”великою водою” каналами. На Могилі, південніше Тимонівки гирло каналу ”висить” на ”кручі бутра” над реліктом р. Хотинь. Рівень води тоді був вищим, меліораторів, що осушують болота, ще не було, і гирло каналу ”могильного озерця” було на рівні води водойм. У таких мікроозерах неважко розводити водоплаваючих з підрізаними крилами птахів, рибу, рятуючи її зимою від ”придухи” і ін. (Рис. 9, 1.)

Наші неолітичні земляки ”обожнювали” пісок, що ліквідує типову для глиняно-лесових ґрунтів проблему бездоріжжя. Тому всі 67 ”точок” неоліту розміщені на піску. У заплаві поселень неоліту ми віднайшли 38, на Шосткинщині по борових терасах – 18, під правобережними суглинковими кручами, на лінзах піску – 11. А на північній сонячній, зручній Гнатівській терасі в гирлі р. Лоска слідів неоліту немає, хоча і вона піщана.

Отже, любов до островів, на півостровів у неолітичних земляків – мешканців Десни, нижньої Івотки і ін. – була незаперечною. Нам здається : тому, що острови нагадували природні фортеці-ізоляти, недоступні ”злим силам” – вовкам, свиням, ведмедям, які не могли вільно руйнувати придомне господарство, що теж входило до причин появи згаданого ”демографічного вибуху” – рекордної кількості поселень і їх мешканців у неоліті.

Схожі умови бачимо і на унікальному пам’ятнику Дзвінкове, що біля Тимонівки. Вивчати його заважали кар’єрні піски перетоптані стадами. Копуючи піски в кар’єрі, я виявив причал для човнів і культурний шар з керамікою XVIII ст. З’ясувалося що це – своєрідне укріплення кам’яного віку. На цьому п’ятачку створено незвичайний ”неолітичний ансамбль” з 6 заглиблених у землю наземних спо-

руд. (Рис. 9, 1) Його сплановано за 12 м від озера у формі півмісяця, довга вісь яко-го зорієнтована по лінії схід-захід, а мала – на Полярну зірку і найбільшу круглу, може, культову споруду. Та важливе інше.

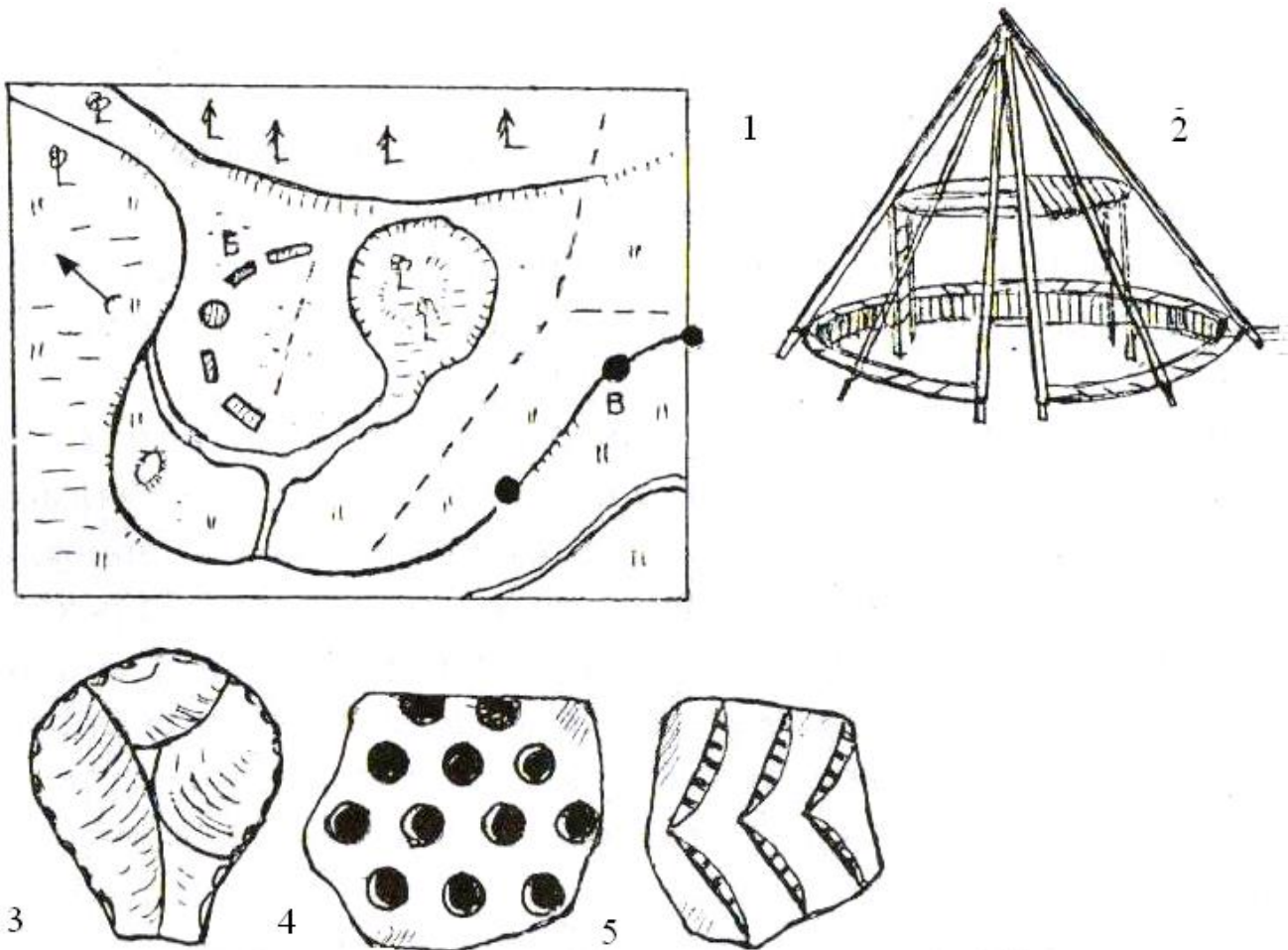

Рис. 9. Неолітичне поселення Дзвінкове:

*1 - план забудови центрального неолітичного поселення на Дзвінковому;
2 - реконструкція каркаса круглого житла; 3 - крем'яна скребачка з житла
«Б» - план неолітичного поселення; 3, 4, 5 - уламки кераміки з житла., скребачка з кремню «В», «Г» - неолітичні стійбища - сезонні супутники.
(Матеріали з розвідок В. Є. Куриленка, 1990 р. та 2006 р.)*

Є теза, що пунктів у неоліті так багато тому, що їх мешканці постійно кочували. Але ж в неоліті створити кременями такий ансамбль малою групою людей, щоб його тут же залишити, неможливо. Виникла підозра, що Дзвінкове є центральним, стаціонарним пунктом, біля якого поруч повинні бути малі тимчасові стійбища, нібито рибальські курені, які робив на рибалці і мій дід.

Дійсно, такі малі тимчасові стійбища я знайшов південніше дзвінкового на берегах озер, на Березовій та ін. (Рис. 1, 55-62). Цікаво, що неоліт Мізіна і р. Івотки мають і свої, притаманні їм риси. Біля Мізіна неоліт ніколи не відривається від Десни. На Івотці, в с. Ображіївка гуртківці Кириєвського та сільські школяри знайшли неолітичну кераміку і невідомі для Мізіна, риболовні великі гачки підняли з піску штучних каналів і озер – на відстані 1-5 км від Десни.

Виробничу економіку наші неолітичні пращури-земляки не визнавали, хоча про неї вже знали. Так, копаючи на Дубині, я виявив "нецікавий" уламок ранньонеолітичної посудини. Дуже добре, що не викинув, а обстежив його, у його стінці запримітив згорілий при випалі відтиск зерна. Воно дуже зацікавило вченого секретаря інституту археології Н.С.Котову. Цей відбиток зерна пшениці ми надрукували у фундаментальній статті "Неоліт мізинського Подесення".[6]

Перетворитися цьому зерняті в пшеничні поля заважали нескінченні багатства природи нашого краю. В заплаві, Лівобережжя - чисельні й глибокі водойми були переповнені рибою, ліси - їстівними травами, ягодами, грибами, фруктами, тваринами. Якщо судити по знайдених риболовних крючках, відтисках великоочкової сіті, виявленої мною в Косулі, у підшві обвалу, малої риби тоді не зачіпали і копати поля палицями не поспішали.

Нарис 10. ДОБА БРОНЗИ ТА ЗАЛІЗА. РАННЬОЗЕМЛЕРОБСЬКІ КУЛЬТУРИ КРАЮ

Велику революцію в край принесли з собою на рогах воли, корови, коні, вівці. Імітацію відтисків лап собак" бачимо і на посуді племен середньодніпровської культури, що прибули сюди в кінці III т.л. до н.е. разом з цими „рабами селян" і розпочали добу бронзи - еру цивілізації. Їх посуд ми розпізнаємо за відтиском "мотузки", заштрихованих трикутниках, що означали поле. Вони селилися тоді на островах, що були своєрідними фортецями, захищеними від звірів. Адже «батальйон» свиней за одну ніч міг перетворити багате поле на «дику оранку» з відтисками ратиць. Тому слідів середньодніпровців на надзаплавних «чорноземних» обривах ми майже не бачимо. Важливо, що на Десні сьогодні сліди цих племен вивчає лише Мізинський музей, й археологічна карта по цій культурі на Десні від Чернігова до Новгород-Сіверського постає як напівпустельна зона /К. П. Бунятян/. Ми на ділянці від Новгород-Сіверського до Сейму вже виявили до 40 таких пунктів. А це різко змінює ситуацію по цій культурі, що стала предметом суперечок учених Схід-

ної Європи. [10] Так, київський учений Бунятян нам у листі від 30.XII.2003 р. писала, що знахідки ці "мають у край важливе значення", бо стан вивчення цієї культури на Україні дуже критичний, і без цих знахідок усілякі міркування не матимуть опори.

Це стимулювало наші пошуки кераміки і в урочищі Галаганове біля Тимонівки: перший змах лопати, нам на подив, видав уламок згаданої кераміки. Виявилось надзвичайно цінне поселення, яке дало поштовх для публікації в академічному журналі фундаментальної статті у 2006 р. [11] Вона показала, що тоді Середня Десна заселилася першими професійними хліборобами, тваринниками. Спочатку нам здавалося, що наші пошуки мають локальний характер, стаття „Работа экспедиции Мезинского археологического музея" в „Восточноевропейском археологическом журнале" № 1/14 за січень 2007 / показала інше. Виходить, і наш край був ареною дій загадкових індоарійських племен.

На дуже важливі знахідки вивела нас підказка рибалки в урочищі Рвачка, на лінії Собич-Мізін. Тут рештки кількох посудин шнурової кераміки був схований не на бугрі, а в глею, на глибині 2,5 м - у закам'янілій осаdkовій породі, в деснянській воді. Одна посудина в середині має накіп сажі 0,5 см товщиною. Може, її використовували рибалки для гарпунення риби «на посвіті»? Але тоді тут не було б багато уламків від 6 різних посудин /Рис. 6, В, 2-4/. Виникла версія, що тут знаходилося, поширене тоді в Європі свайне поселення, мешканці якого вудили рибу прямо з ліжка [6]. Посудина з сажею має ззовні глибокорельєфний орнамент, який немовби зійшов з мізинських палеолітичних браслетів, і «птахо-жінок», яких ми пов'язали з місячним протокалендарем. 151 (Рис. 6, в) А що ці племена вже мали свій землеробський місячний календар, показала знахідка нанесеного мотузками календаря на посудині з урочища Попова. (Рис. 10, 1)

Так зароджувалася своєрідна "землеробська наука", скоріше пов'язана з магією. Є думка, що, неолітичне суспільство змінили мар'янівські племена. У нас їх замінили середньодніпровські землероби, адже саме їх орнаментику дещо відбиває неолітичний посуд. На Поповій, у середньодніпровському «льоху» ми знайшли і уламки мар'янівської кераміки, що існувала синхронно. Цьому етапу доби бронзи належать і елементи озброєння: бойові сокири з каменю, крем'яні наконечники вістря і деякі символи щастя" /?/ -6-кутна зірка, як сполучення 2-х трикутників, що означали /за "Березанською"/ зоране поле, а точніше - «оазу життя» у тодішніх лісових хащах. (Рис. 11, 1-4, 5-7, 9)

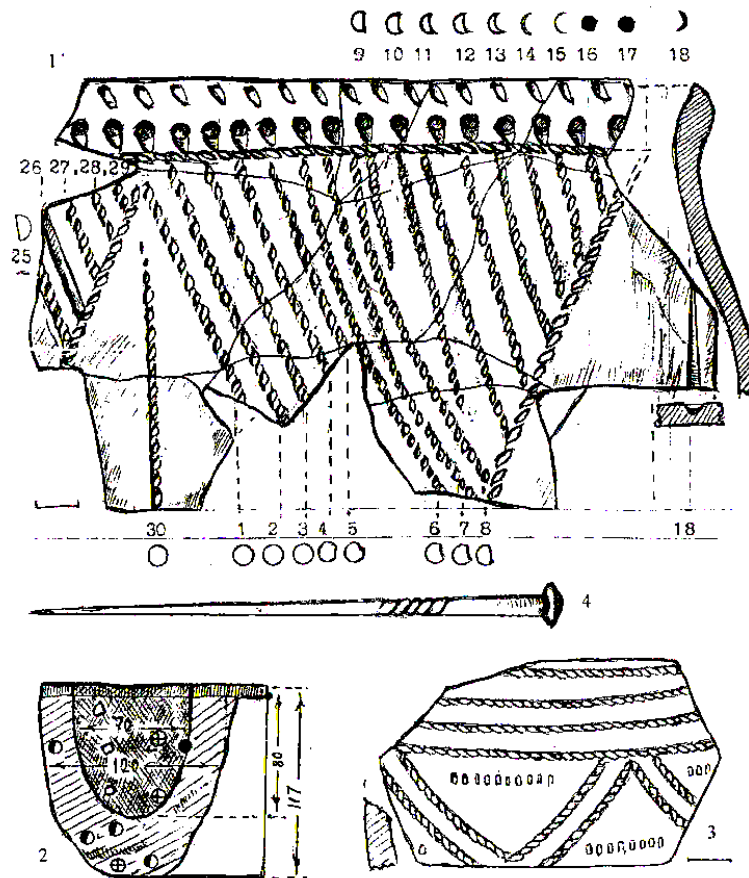

Рис. 10. Матеріали середньодніпровської культури з урочища "Попова":

1 – блок посудини з орнаментом, ритми якого співпадають з фазами циклу місяця; 2 – господарча "яма-погріб" середньодніпровської культури, в якій після відходу середньодніпровців викопали меншу яму мар'янівці. Це свідчить про синхронність їх проживання не з неолітичними мешканцями, а з середньодніпровцями, які змінили тут неоліт; 3 – уламок кераміки з поселення Ковальове (Собич); 4 – бронзовий виріб з поховання на Мізинському городищі.

Колонізацію надзаплавних заростей, лугових грив та відрив від Десни на її притоки (Лоску, Студінку, Івотку, Шостку і ін.) завершили ранньоземлеробські племена мар'янівців. (Рис. 1, 11-14, 66, 67, 82, 83) їх перевершили близькі до середньодніпровців носії незрівнянної сосницької кераміки II тис. до н.е., яку ми виявили у 42 пунктах. (Рис. 13, 7) Але їм не судилося перерости в цивілізацію. Посуха в кінці доби бронзи, відкриття секретів виплавки заліза та ряд інших чинників погнало кочівників із сухих степів і до нас. Зі сторони Харкова, відступаючи від кочівників, до нас наблизилась племена бондарихінської культури, яка, як вважали деякі вчені, у нас бути не може. Але в 1998 р. ми відкрили тут і "ввели в науковий обіг" десятки пунктів згаданої і лебедівської культури.

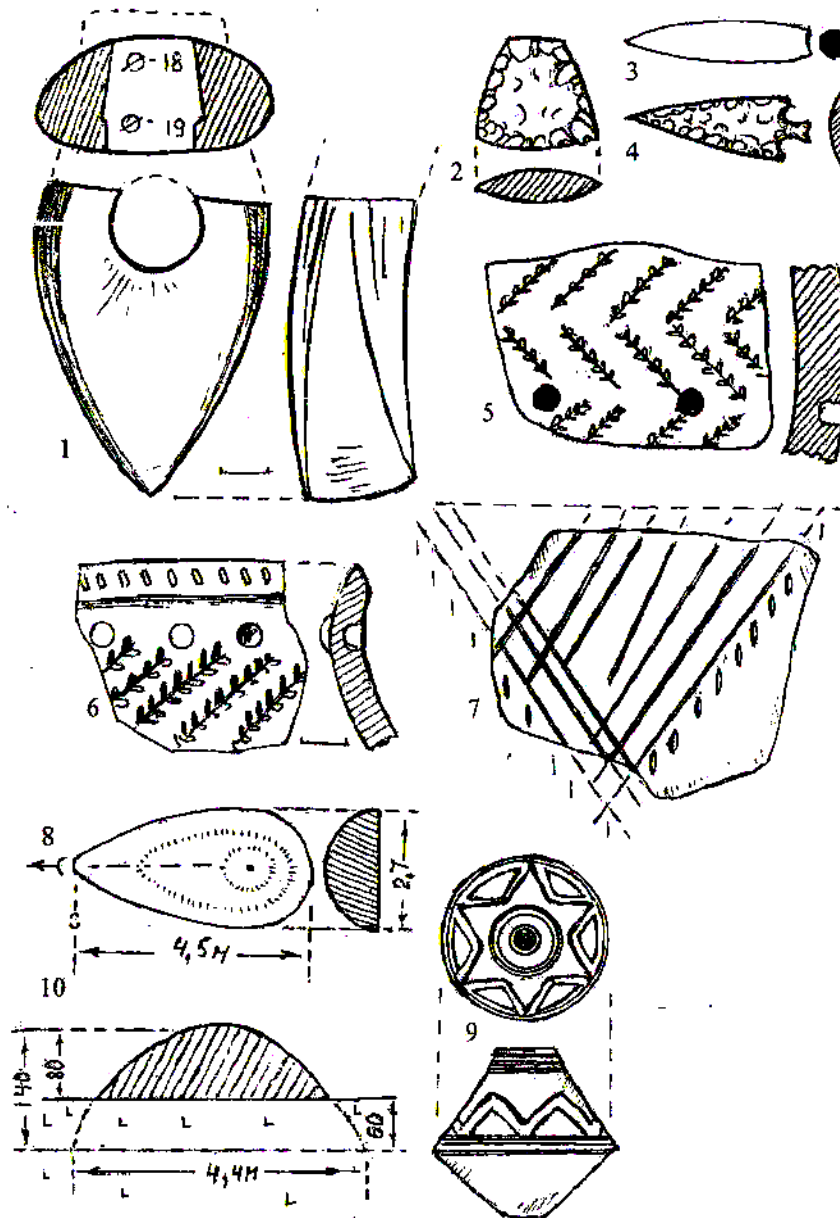

Рис. 11. Вироби доби бронзи:

1 – свердлений кам'яний молот з с. Ушівки; 2 – крем'яна скребачка з Свердловського острова ПД.; 3 – глиняний виріб з Дубини та крем'яний наконечник вістря; 5, 6 – уламки мар'янівської кераміки з Куренів (Собищина); 7 – уламок сосницької посудини з Березової; 8, 10 – курган у вигляді календаря-показника часу сівби (8 травня) з Фостинки 3; 9 – шестикутна зірка символ з 2-х накладних трикутників, типових в декорі пряслиць з поховання

На дюні Березова” нами знайдено посуд з рисами обох культур, тому назвали його бондарихінсько-лебедівським. Поглиблене вивчення питання показало, що по Де-

сні - «на заході бондарихінська культура межує з лебедівською» і на смузі цих мішаних пам'ятників існують неточності в їх атрибуції.(12, с 514)

Нарис 11. РАНОК ДОБИ ЗАЛІЗА. ПОЯВА В ОКРУЗІ ФОРТЕЦЬ

Наступ "залізної революції" в різних регіонах Світу, в залежності від природних умов йшов не одночасно. На Передньому Сході (Туреччина) масове виробництво заліза йшло вже в XIII ст. до н.е. До нас племена бондарихінської культури прийшли десь у X ст. до н.е. В кургані в урочищі "Лісництво" (Курилівка), нами не залізних, не крем'яних важливих виробів не знайдено. Але в ямі від "ідола", що стояв на кургані, був накінецьник крем'яного дротика, що був на озброєнні ідола. (Рис.14).

Відомо, що бондарихінці знали залізо і мали вже городища. Знайдений нами на Пузирьовім 2-ПД "релікт" бондарихінського оборонного валу і горна, а говорить про можливість зародження фортець уже тоді і в нас.

Отже, бондархівську культуру у нас змінила лебедівська. Далі – століття VIII-VI до н.е. залишалися "не зайнятими ніким". Врешті в ріллі, на Поповій нами виявлено масу "незнайомої" ще археологам кераміки, що нагадує і бондарихінську, і юхнівську. І лише через 25 років, вміст з цим посудом мені попалися і речі з заліза.

Був вимушений "посадити" цю культуру на VIII – VI ст. до н.е. і охрестити її передюхнівською (курулівською). Вдалося виявити 29 таких пунктів на обох берегах і ввести їх у науковий обіг [3 с. 54, 55] Цей розквіт краю зумовили залізні знаряддя праці з орним землеробством. Але відкриті поселення зникли, заховалися за стінами фортець від кочівників скіфів. Та не надовго: у III ст. до н.е., як вважають вчені, ці городища юхнівської культури опустіли.

Довго наш край вважався безплідним. Але в хащах широкої притоки Десни, біля с. Сміле, автор знайшов городище наступної після юхнівців - почепської культури рубежу н.е. Зростання кількості пунктів почалося з 6 черняхівських поселень і 22 київської культури III-V ст., проте не надовго. Йшли нові зміни.

Отже всупереч прогнозам, песимістичним тезам деяких археологів, нам вдалося поступово відкрити і вивчити кургани, кераміку, "ранньо-залізновічних" культур : бондарихінську, лебедівську, передюхнівську, відому раніше юхнівську, невідому почепську, ранньослов'янську черняхівську, київську. Вони створили "хронологічну шеренгу", мали, схоже і генетичні, деякі зв'язки.

Нарис 12. РОМЕНСЬКА РУСЬ – ПОПЕРЕДНИЦЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Приходить доба Великого "переселення народів", наші земляки "йдуть на Дунай", "громити Рим" - і крива спускається до цифри 8, кількості пунктів наступної колочинської культури, куди ввійшли, схоже, і ті, що залишилися. У VIII ст. до них приєднуються окремі переселенці роменської культури. Їх сліди, здається, виявилися в неорнаментованій посуді з пунктів Усове, Ушивка, Ображіївка. Хвилястий орнамент проявився лише на немісцевій кружальній посуді 2 волинцевських поселень. У IX ст. приходять з півдня перша велика хвиля роменських /сіверянських/ поселень на Право- і Лівобережжі Десни. Цих пунктів (разом з Радичевом) виявлено понад 20. Десять на рубежі IX-X ст. в Радичеві виникає місто і кругова кераміка Роменської Русі, яка в X ст. зникає у вогні воєнних пожеж і без них. (Рис. 14,2, 3) Цікаво, що її ліпна кераміка, декорована тріскою, обвитою шнуром, децю нагадує мар'янівську. На Пузирковому Північному вдалося дослідити напівземлянку "металурга" – з долівкою, вкритою ковдрою, зеленуватими, скловидними шлаками, з ллячками, овруцькими шиферними виробами, імпортним посудом, прикрашеним великим "візантійським хрестом", та ін. було з ними і гарматне ядро.

Цей дивний "контрабандний товар" потрапив сюди з Сумщини нелегально – був "підкинутий" повітрям із Дзвінкового в листопаді 1708 р. при переправі шведів із яру Шведівщина. "Біографія" цього малого ядра розкрилася, коли інше "дуже солідне ядро" нами виявлено, у крейді під кручею.

На жаль, завершити дослідження "майстерні металурга" – цього рідкісного пам'ятника, не судилося. Мене тоді "переселили в Короп", а тепер навіть місця цього знайти не можна: ерозія за 30 років "з'їла все". Така ж ситуація і в Залісній – в ямі-ловушці на мамонта. Хвала Богу, що пункти ці мені вдалося дослідити. А вони надзвичайно цінні не лише в історії мої пошуків, але й і в історії краю взагалі.

Роменська Русь, як бачимо, виникла раніше держави – Київська Русь, але характер її державності, виявити важко, хоча його зачінання без сумнівні.

В Радичеві, де виникло місто, простежено головний племінний центр роменців (сіверян), який потім перейде до Н-Сіверського – географічного більше зручного об'єднання. Менше значний племінний адміністративний центр малої округи (для 5-6 городищ і сіл на землі сучасної Кирилівки, Мізина, Свердловки, х. Смілого (?)) простежено нами на 2-Свердловському городищі (Сад).

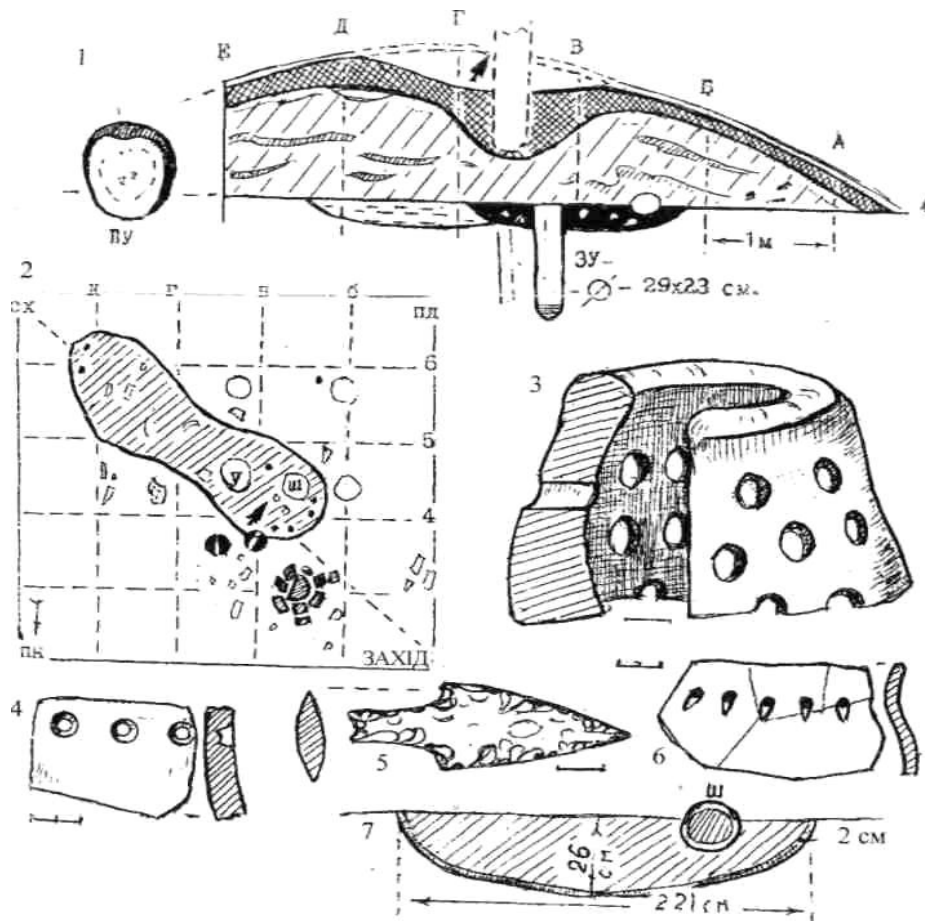

Рис. 12. Курган бондархинської культури (поховання X ст.. до н.е. з Курилівського лісництва. (Розкопки Куриленка 1976 р.):

ЗУ – Земляна урна з залишками кремації. ПУ – перетин урни, закритої сосновим стовпцем. 2 – план поховання зі згуртуванням жертвних предметів; 7 – по-вздовжній розріз ложе. Ш – шар із землі в глиняній шкарлупі в узлової. 5 – крем'яний наконечник дротика з місця надмогильної "споруди" (може озброєння ідола?); 3, 4, 6 – уламки кераміки з поховання; -темний гумус, накритий захистним шаром місцевого каоліну; -запечена глина на місці кремації покійника.

А релікт Роменської Русі тут живе й досі, у говорі селян. "Кінь" тут вимовляється як "КЪНЬ", віз як "въз", Дон як "Дън" означав ріку взагалі. Тож чи не називали роменці Дунай як "Дън-Ай", Дністр як "Дън-Астр", Дніпр як "Дън-Апр", а "матір" Десну як "Дън-Аст-ну"? Але і, всі ці гідроніми вже "потонули в гіпотезах", а - "ВЪЛ" живе й досі.

Історії Роменської Русі у нас доля відвела приблизно II - III століття. У X ст. опустіло городище "Погоні" в Смілому, на Пузирьовому ПН, Перше, Друге городища в Свердловці і т. ін. На 2-му ми виявили і сліди Дитинця, тобто городища

малого на городищі великому. Воно мало особливу могутню і невідому для околиць оборонну лінію зі спарованими ровами та валами. Схоже, тут був місцевий племінно-адміністративний центр, який перевели в балку с. Псарівки при створенні там Сіверськими князями псарні – великого постійно діючого князівського табору в урочищах Могилки - Двір школи.

Група Лівобережних роменських пунктів на Десні, зв'язки з якими дуже проблематичні і досі, не могла існувати без свого племінного "секційного" центру. Пункти Роменської Русі, як показали розкопки, брала участь в імпорتنій торгівлі – купувала шиферні пряслиця, посуд з "візантійським хрестом" на днищі, іноді прикраси і ін.

Нарис 13. МІСТА-ЗАГАДКИ

Отже головний племінний центр був у с Радичів, де, схоже, виникло становище княгині Ольги в часи відомого "Полюддя" і де зупинялося багато ратників. [13, с. 317]

В X ст. тут виникло могутнє місто-фортеця, з яким майже вся округа вела торгівлю. Вона шиферними пряслицями велась і з Овручем, а ще в III – V ст., схоже, і з Кримом: на пунктах Хоромки, Хуторище ми знайшли жіночі прикраси з глухого скла, яке тоді виробляли в Криму. (Рис. 13, 10) Після зникнення Роменської Русі на Лівобережжі йде друга велика хвиля заселення краю: кераміку X – XIII ст. ми знайшли на 38 урочищах округи.

Для округи місто в Радичеві було військовим, культурним, релігійним, може, і адміністративним центром. Це було південне місто місцевих сіверян. Воно у XII ст. разом з округою через князівські міжусобиці та навали половців занепадає. (Рис. 14, 4)

Але і в XII – XIII ст., його північне велике городище залишається неприступною фортецею – форпостом на південних водних підступах до столиці князівства – Новгород-Сіверську.

Рівних йому пам'яток на Десні - між Сосницею і Новгород-Сіверським - немає. Не має воно і топоніма, згадок у літописах, не має і слідів існування в XIV – XVI ст. Цікаво, що в 1234 р. міста на Середній Десні захопив князь Данило Галицький, а в 1239 р. всі інші городища, включаючи і Радичевське, знищили татари.

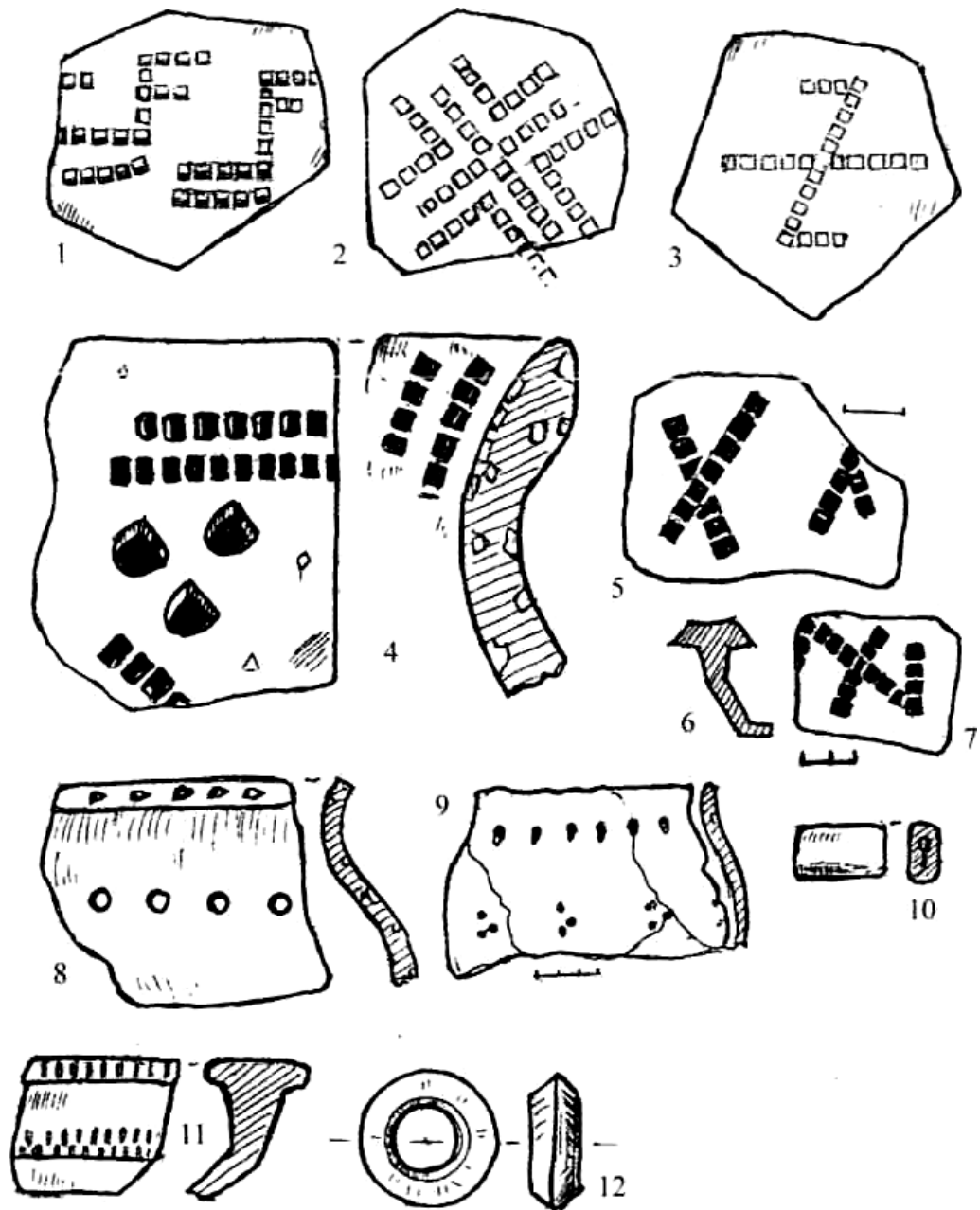

Рис. 13. Орнаменти найранішого віку заліз:

1-3- дрібнорельєфна орнаментика з посуду лебедівської культури X – IX ст. до н.е. 1 – зооморфний орнамент з Дубини; 2 – загадкові знаки з Мезинського острова; 3 – з Дубини. Орнаментика початку раннього віку заліза в краї передюхнівської культури VIII – VI ст. до н.е.; 4 – корчага з Попової; 5, 6 – знаки на посудині та перші залізні цвяхи з Попової; 7 – уламок посудини із Дзвінкового; 8 – уламок посудини юхнівської культури з Мезинського городища; 9 – блок посудини почепської культури рубежа н.е. з городища в х. Смілій; 10 – імпортна намистина з Хоромок, виготовлена в Криму, перші століття н.е.; 11 – уламок посудини черняхівської культури 2 ст. з Корона. Київська культура III – V ст.; 12 – керамічне пряслице з Хоромок.

Населення з Радичева переселилося, мабуть, і на Коваленчиху - острів біля Коропа, де є уламки кераміки X-XVI ст. Саме сюди 1399 р. воєвода І. Глінський привів з р. Ворскли розгромленого татарами Великого Вітовта. Він і подарував Глінському за це місто Хоробор і сусідні з Коропом села - Сохачі, Оболоння та ін. [14] Що саме тут було літописне м. Хоробор, підтверджує і польська мапа Чернігово-Сіверських земель XIV - XV ст., яку у 1960-х рр. продав у музей м. Мени коропський збирач старожитностей Гора-Жук. (Рис. 14,4, 5)

У XVII – XVIII ст. в Коропі було створено великі порохові арсенали. Для них гумус Коваленчихи козаки перероблювали на селітру. Зупинило їх створення Порохового заводу в Шостці. Залишки гумусу часів Хоробора (XIV – XVI ст.) ми знайшли у низинах та на бугрі в ямах.

Але ототожнюють Хоробор часто з Макошиним на основі згадки разом з Хоробором топоніма МАКОТІН. Ми вважаємо, що криється тут топонім НАКОТІН - нині с. Накот, що на р. Накот, - легендарній Сосницькій дорозі, яка вела з боліт на Сохачі у могутню фортецю Старинець, створену Вітовтом на шляху татар. У 1984 р. мене вразили залишки недоруйнованих бульдозером здвоєних оборонних валів на східному боці болотного городища. Таку фортецю міг створити лише Вітовт. Поруч виявлено і скарби монет.

Важливо, що топоніма Макошино у XVII ст. ще не було: російське посольство 20.02.1654 р., що приймало присягу до Переяславської Ради, [15] с. Макошино записало як с. СМАКОВЩИНО.

Макошино немає і на польській карті XIV – XV ст. (рис. 14) Сліди самого міста біля Радичева ми зафіксували на 9 урочищах, які зовсім опустіли у другій пол. XIII ст. В усякому разі фортеця біля Радичева безумовно міська і наймогутніша серед зниклих пунктів Київської Русі в нашому краї. На жаль, вона загубилася в плині історії.

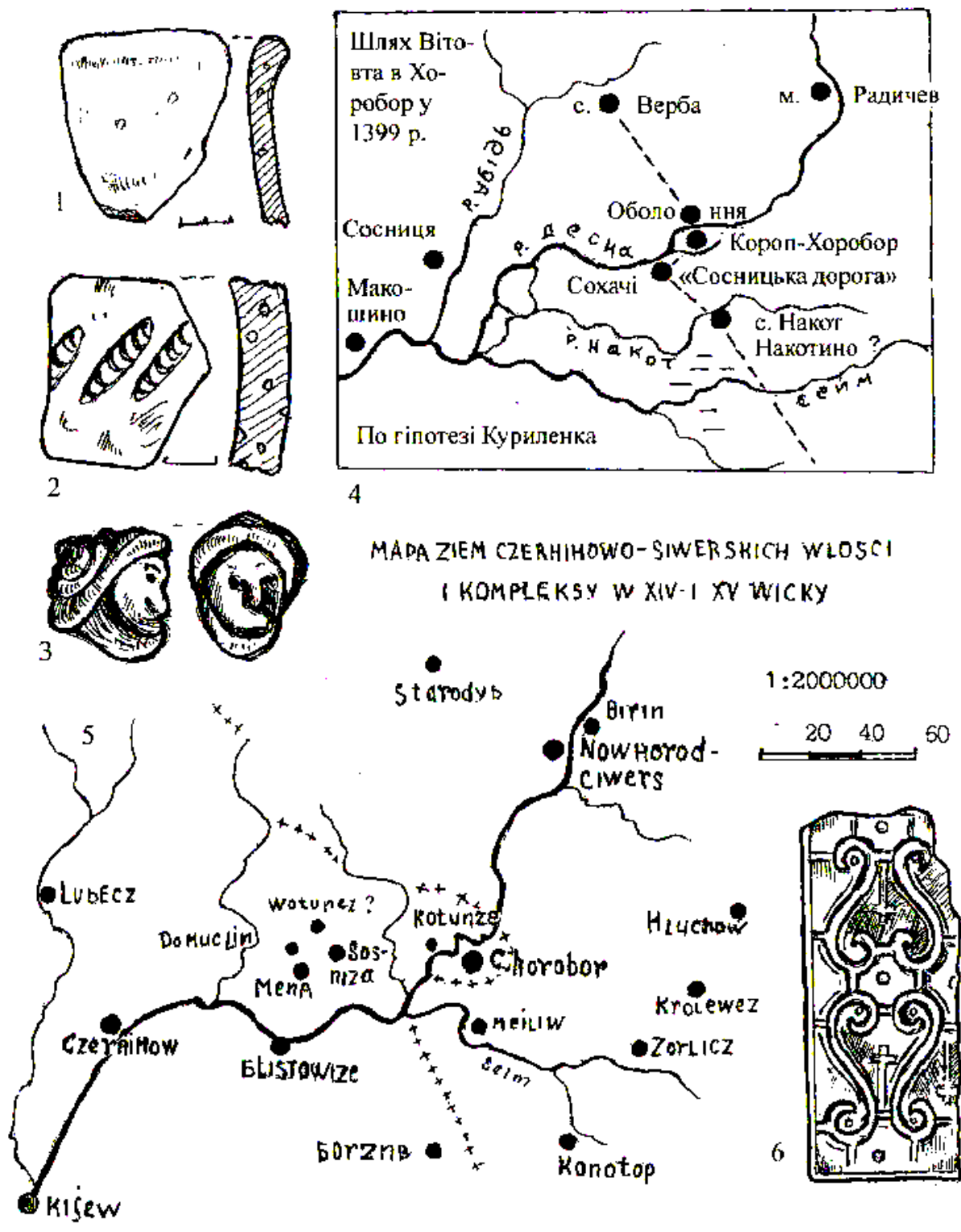

Рис. 14. Мапа Сіверських земель та кераміка:

1 – колочинська з Ковальового (Собич); 2 – роменська з Забілівщини (ТБ-ПД) Тимонівка; 3 – жінка в зимовому вбранні з Свердловського городища V ст. до н.е – X ст.; 4 – шлях Вітовта з Ворскли; 5 – польська мапа міст і сіл XIV – XV ст.. /Краєзнавчий музей м. Мени, фрагмент копії з оригіналу/; 6 – уламок кахлі з Свердловки – поселення Затон, Десна

КУЛЬТУРИ

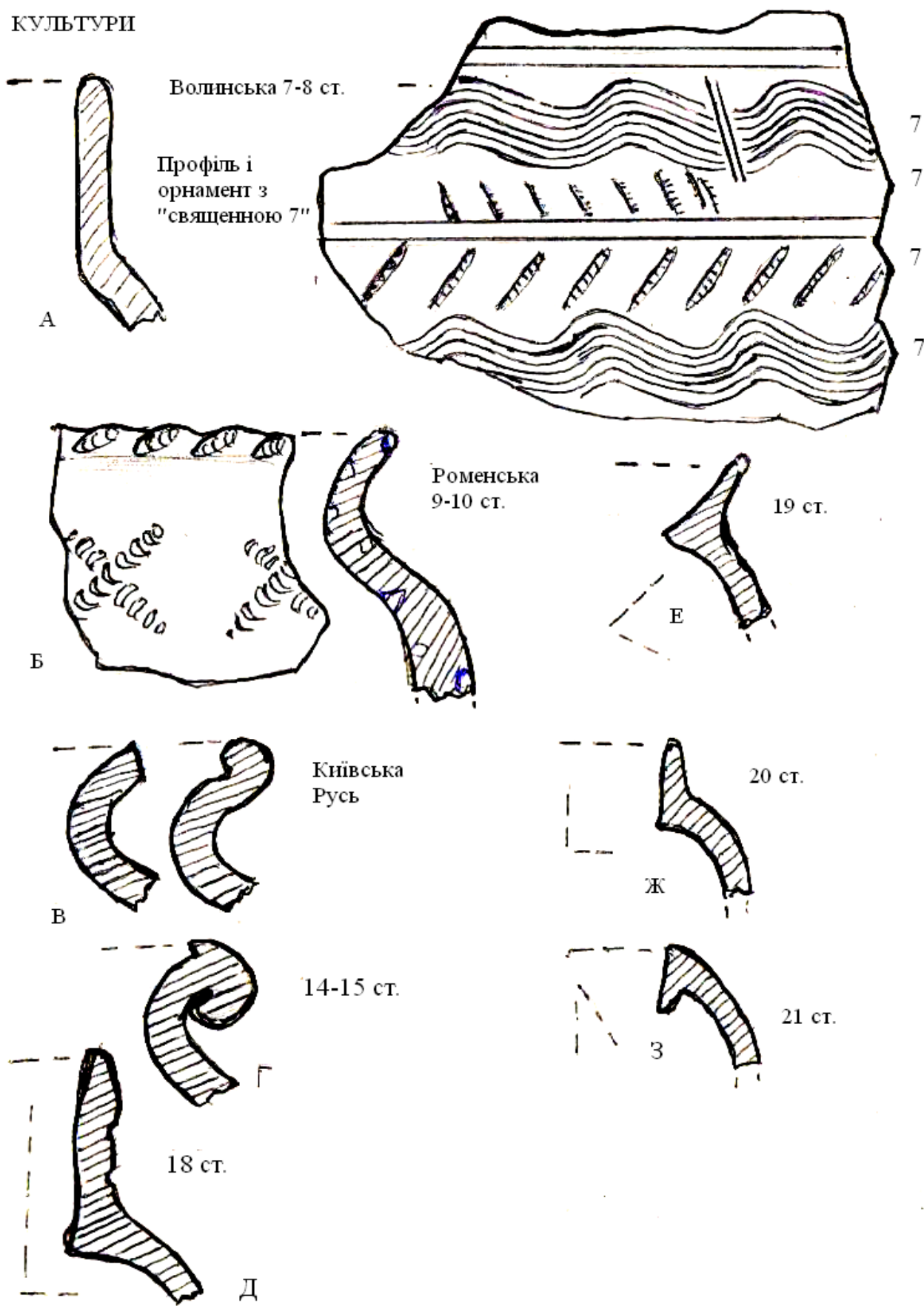

Рис. 15. Профілі головних типів вінців кружального посуду

ПОЯСНЕННЯ ДО РИС. 15. Профілі головних типів вінців кружального посуду

А – вінчик та орнамент гончарної – імпортової посуду : висока пряма шия, декор з семи-елементним орнаментом /7 магічних /?/ ліній з хвильовим візерунком, 7 зазубрин в штампі з черепашки/.

Б – ліпна грубозерниста роменська кераміка з дугоподібною шийкою вінця і мотузковим орнаментом.

В – кругова кераміка з дугоподібною шийкою. X – XII ст. /один з багатьох варіантів/

Г – грибовидний потовщений вінець гончарної посуду XIV – XV ст. ”золотоординський” період.

Д – вінчик посуду XVIII ст. В цей час дуже витягується вгору, сидить під прямим кутом до тулова, має внутрішній виступ - ”полицю” на зламі.

Є – розріз /перетин/ вінця посуду XIX ст.. Вінчик садиться під кутом біля 45 градусів до тулова стає коротким, часто з поливою та лінійним мальованим /як і в XVIII ст. орнаментом.

Ж – у XX ст. вінчик зменшується по висоті, стає дуже коротким, сидить під прямим кутом до тулова, поступово втрачає /у 2-й половині XX ст. / орнаментику : полива, що робилася з свинцю була дуже токсична і попала під заборону. Горшки іноді знищувалися в горну, чи на возах, які в супроводі чоловічих галасливих вигуків – сигналів ”По-о-о го-о-о-ошки” періодично з’являлися на сільських вулицях.

З – заключний тип вінця посуду кінця XX – початку XXI ст. Вінчик зникає-опускається вниз всередину посуду.

Існує багато інших типів вінців різних культур, різних рецептів тіста, з якого виготовлювали посуд.

Нарис 14. АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

(Матеріали автора, які були присвячені окремим подіям з історії краю та надруковані у місцевій пресі)

ОБОЛОНСЬКА ПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА

Всі пам'ятники нашого краю мають свою історію, обставини їх відкриттів. Оболонська палеолітична стоянка, що біля Коропа, загубилася, не встигнувши з'явитися в літературі або на екрані. Але встигла стати самою примітною для мене.

І я згадав нарешті, про щоденник тих - тепер вже здається далеких 80-х років. На щастя там виявив скупку, але дуже важливу польову документацію про згадану пам'ятку. (Рис. 16)

Вона поставила ряд питань і з стратиграфії розрізу "розкопу". Не ясно чому тут 3-метровий шар лесу накрито метровим шаром глини. Може це пізній намив? Третій - темний (майже такий як і в Мізині) культурний шар подарував 8 малих уламків бивнів мамонта, що нормально. Але чому під ним лежить майже 4-метровий темно-сірий шар теж з залишками кісток і кремнем? Може це змив з культурного верхнього шару? Але він лежить тут зверху цілим і неушкодженим. (Рис.17)

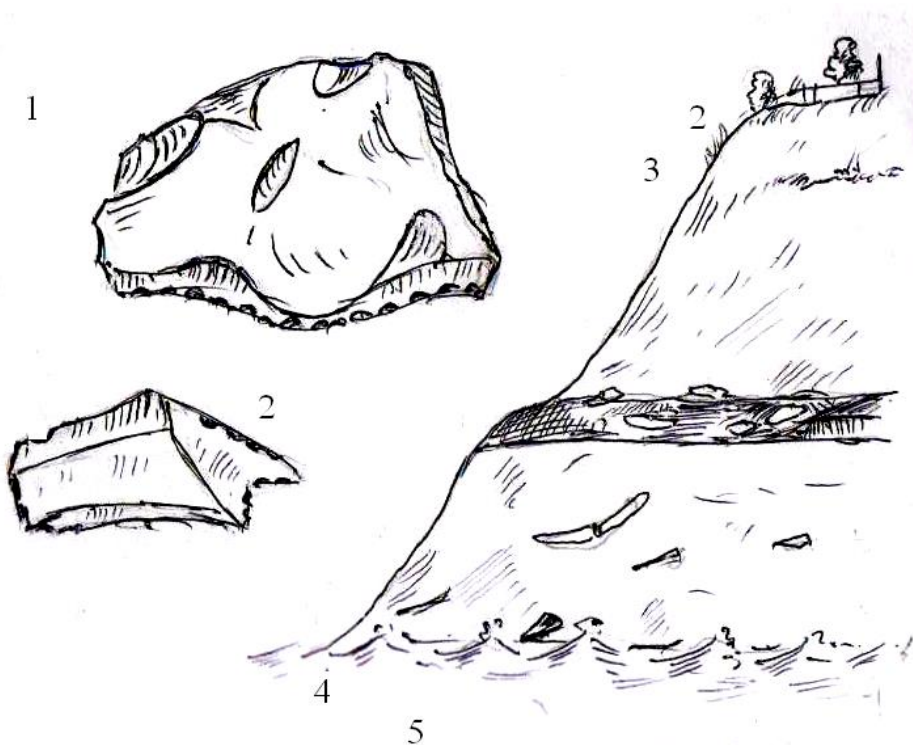

Рис. 16. Загальний вигляд Оболонської стоянки

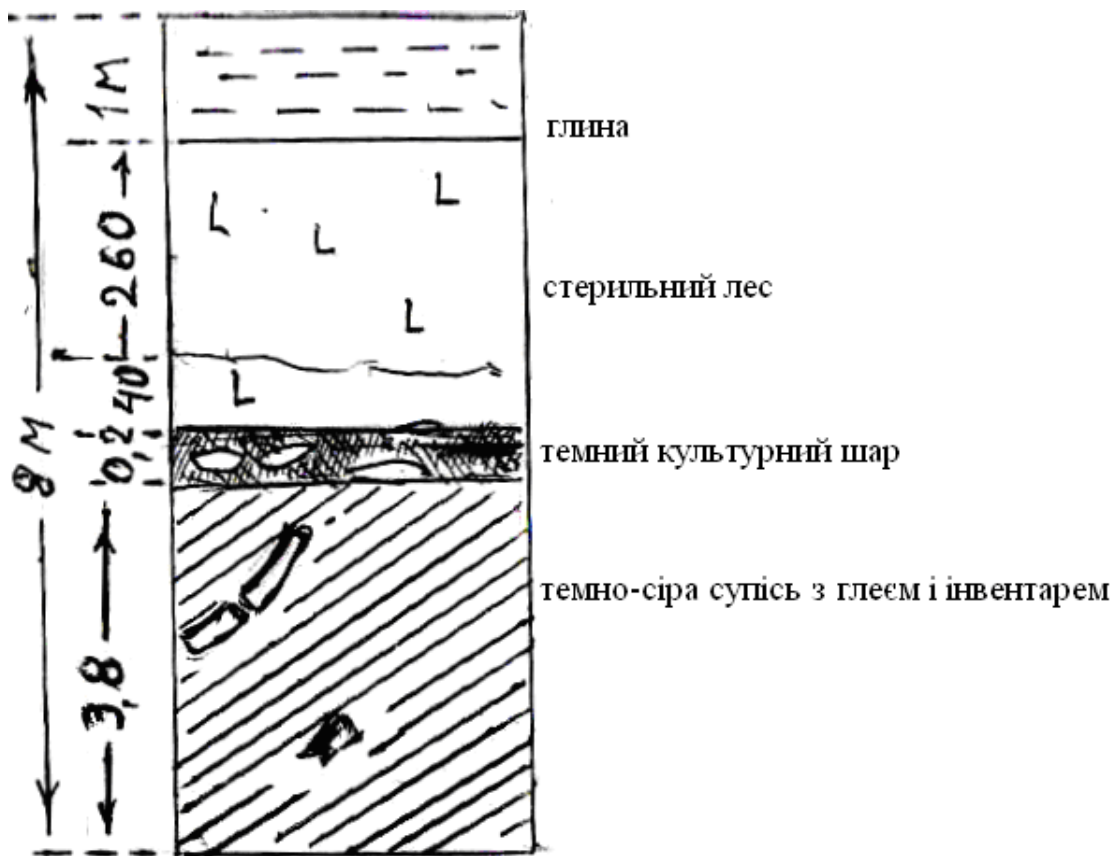

Рис. 17. Оболонська палеолітична стоянка

1, 2 – кремені, 3 – вид на стоянку з півдня, 4 – Десна, 5- стратиграфічний розріз.
(Дослідження В.Є. Куриленка, Публікується вперше. Щоденник №7, с. 9 1983 р.)

Тоді може це заповнення ями-ловушки гумусом? Схожу картину ми виявили в Мізинській ямі-ловушці Залісна. Але там "гумусу з кістками" було лише 80 см, а "темний шар" був нижче. Чому в Оболонні він лежить зверху? Ясно що він належить палеоліту верхньому, а "те, що ще нижче" – більш ранні – древніші утворення. Розуміється, до мустьєрського відносити його – дуже ризиковано – треба досліджувати. В усякому разі пам'ятка дуже цінна.

Але уламки бивнів і всі три кремені я залишив у Коропському музеї, коли там: "за засмічення павільйону при музеї археологією" утримав догану. Новий його директор повідомив, що кременів у музеї немає. Виходить вони, як і залишений у 1985 р. там мною бивень мамонта з північних схилів, що біля с. Городище, зникли раніше. Знайти кістки та кремені в "омуті Десни" тепер проблематично.

Дослідження В.Є. Куриленка, Публікується вперше. Щоденник №7, с. 9 1983 р.

ОБРАЖІЇВСЬКЕ СЕЛИЩЕ

Шостка і Мізин лежать на відроггах Середньо російської височини, на 52 паралелі, на бортах заплави Десни. Чернігівський борт – гористий, уривистий, Сумський – низький, заболочений, вкритий лісами. Села від нього стороняться – с. Собич, Тиманівка та ін. ”відступили” від заплави, тому тут рідко ступає нога людини. Здавалося, так було спокон віків. Може, тому мене в 60-х роках ХХ ст. при спробі створення музею ”потягнуло” на це Сумське, загадкове Лівобережжя. І ми в 1965 році разом з провідником – мисливцем, форсували болота і опинились на Собищині – в урочищі ”Веселе”. Але знайшли там лише кілька кременів – сліди неоліту та поселення ХІХ ст. ”Десь тут жив лісник”, - сказав батько, і мені стало жаль бідняка, що жив у такій глухомані, де мій хутір Кирилівка, в порівнянні, здається зразком цивілізації. Склалося враження, що людина завжди цуралася цих місць. Пізніше, після обстеження борової тераси Дзвінкове біля Тиманівки, цей самообман зник. На обочинах кар’єрів я знайшов матеріали мезоліту – часів, що змінили палеолітичну добу мисливців на мамонтів, кераміку доби неоліту та середньодніпровської, мар’янівської, сосницької, передюхнівської, роменської культури; доби Київської Русі, після ординських часів, рештки хутора ХVІІ– ХVІІІ ст. і казацьких курганів.

Потім було виявлено ланцюг різних поселень, що протягнулися на багато кілометрів від оз. Хотинь до Петровських редутів. Отже, люди селилися на Лівобережжі в усі часи. Починався цей процес історії з Десни, бо всі стародавні цивілізації виникли на великих ріках – Нілі, Євфраті, Тигрі. На Десні виникла і досить відома Мізинська стоянка. Нині виникла наукова ідея вивчення процесу заселення краю по Десні та її притоках. Для цього Інститут археології надав автору Відкритого листа на право проведення розкопок у Коропському, Шосткінському і Новгород-Сіверському Подесенні.

В окрузі, на Правобережжі пункти неоліту зазвичай не відриваються від Десни на притоки більше ніж 200 м. На Лівобережжі виявилася зовсім інша ситуація. Дякуючи старанням шосткінських любителів історії, зокрема краєзнавця В.Д. Кириєвського, я опинився в музеї с. Ображіївки, що в 5 км від Десни, де вперше ознайомився з керамікою доби неоліту, що була знайдена сільськими школярами на відвалах піску, вийнятого з Ображіївських боліт меліораторами, зокрема біля Селища на Кривому каналі уздовж притоки Десни – Івотки. Цей пункт віддалений від Десни 10 кілометрами, здається, для неоліту тут діють інші правила, як, наприклад, і на р. Кобилиця – притоці р. Сеймок, що впадає в Сейм. Виявилось, що

пам'ятник Ображіївське Селище знають всі ображіївці та івотці, що в практиці археологів буває дуже рідко – буває, опублікований вже пам'ятник відшукати повторно вдається не завжди.

Описаним вище способом мені довелося відвідати також і Ображіївське селище. Відразу на дорозі, біля Кривого каналу в піску знайшлися кремені, уламок крем'яного вістря. Але з'ясувати його культурну приналежність поки, що досить важко. Закладені нами (разом з пошуковцями експедиційного загону "Кремінь" з міської станції юних туристів) поруч каналу шурфи, показали, що наявні сліди мар'янівської ранньоземлеробської культури доби бронзи II тисячоліття до нашої ери. Поруч знайшли і два уламки посуду ще більш ранніх у нашій краї землеробів і скотарів середньодніпровської культури, яку на Десні тепер вивчає лише Мізинський музей, хоча вона давно є предметом суперечностей дослідників Європи. Ці прибульці прикрашали посуд красивим відбитком мотузка, чому і прозвані племенами шнурової кераміки. Вони принесли сюди, ще невідому краю виробничу економіку.

Цікаво, що знайдені уламки з Ображіївки дуже схожі на таку особливу гілку шнурової кераміки з урочища Ковальове (Собицьке лісництво) і на окремі уламки з Мізинського острова. Схоже, їх залишили представники одного роду - "родичі". Все це викликає цікавість і у науковців Києва. У створенні цієї культури, гадають, брали участь різні племена, зокрема – трипільські.

На Селищі разом з керамікою сосницької, більш пізньої культури доби бронзи, знайдено також шматки болотяної залізної руди, яких багато ще й на археологічному пам'ятнику Галаганові біля с. Тимонівки. Вони "розповіли", що після зникнення племен доби бронзи, яких в кінці II тисячоліття до нашої ери виснажила засуха, в нашій краї на кілька століть піднявся високий рівень озер, де болотні рослини накопичували залізо, що і створили грудки руди. Трапилося це, схоже, в добу юхнівської культури у V – III ст. до н.е. Клімат тоді став холодним, дощовим з суворими зимами, за що і був прозваний малим льодовиковим періодом.

У Селищі Ображіївка виявився один уламок кругової кераміки, що нагадує волинцевську - "хозарську"(VIII століття) – дуже рідкісну для нашого краю. Гуртківці Кириєвського з міської станції юних туристів знайшли на Селищі і кераміку доби Київської Русі (X – XIII ст.). Але для вивчення Селища потрібен час і підтримка шосткинців, для яких історія краю вже не є чужою.

Газ. Полісся. 26 січня 2007 р., Шостка

ДОРОГИ – АТРИБУТ ЛЮДЕЙ УСІХ ЧАСІВ І КОНТИНЕНТІВ

Не випадково Гоголь писав: "какое странное и манящее, и несущее и чудесное в слове дорога!". Викликають подив сліди перших в історії людей доріг. Насамперед - це черепашки морських молюсків, які живуть в Середземномор'ї, а знайдено їх в глибині континенту – у Франції, Німеччині, на Дону. Не мають пояснень і черепашки, знайдені в обвалі яру Залісна (Мізін). Експерти з Харкова встановили, що ці молюски з Середземномор'я. Більш зрозумілими є питання щодо 829 черепашок морських молюсків, знайдених розкопками Мезинської стоянки. Молюски ці водилися в Причорномор'ї та мають отвір для носіння на шії.

Стверджувати, що тоді хтось з мізинців, "збігавши" до Чорного моря приніс ці раковини не можна, отже ці раковини і є своєрідними слідами "доісторичних" – палеолітичних доріг. Вчені "йдуть" також і іншими "слідами первісних мізинців" - вони одного разу, чомусь, на стоянку не повернулися. Куди повернула їхня дорога, і де закінчилася, можна лише гадати. Є гіпотеза, що тоді вихідці з України і Середземномор'я перетнули з заходу на схід материк Євразію та досягли сибірських річок – Ангари, Лени, а далі по суходолу Берингового мосту і заселили Америку. Але виявлено, що є дороги набагато древніші за розглянуті вище.

Є дороги, древніші за Мізинську стоянку, а розміщувалися вони біля Новгород-Сіверська, біля с. Пушкарі, Чулатово і ін. Петербургський палеолітознавець В.І. Біляєва вважає, що Пушкарі з часів неандертальця (80 тис років тому) і протягом 10 тисячоліть, служили своєрідною "столицею" самого високоякісного кременю - "серцевиною" крем'яної індустрії кам'яного віку. Сюди "звідусіль" йшли заготувачі кременю і доставляли їх у своїх шкіряних мішках "Бог зна куди." [16]

Важливо те, що як у Пушкарях – високоякісні, патиновані – (посинілі від часу, розщеплені неандертальцями) кремені ми виявили, і в 3 км від Мізина, на розмитих льодовиком пагорбах Памірки і Сокирки в с. Карасівці. Вперше в історії цихстійбищ розкопками автора було виявлено 255 речей у перевідкладеному льодовиком стані. Видно і тут було місце збору кременя первісними людьми. Та дороги ці "гоголівськими" не були, були "не несущими, не чудесними", мандрівникам не допомагали ні автобуси, ні рушниці, ні посуд, окрім мішка з камінням. Ці карасівські кремені автор виявив на поселеннях неоліту і бронзи в Курилівці.

Невідомо звідки і коли потягнулися дороги, і до другої Мезинської стоянки, але не від першої, що лежить в 450 м південніше. Зіставлення крем'яних знарядь цих стоянок показує, що вони різні. Друга, авторіві здається древнішою.

Але тут ми лишаємо дороги кам'яного віку, звертаючись до ранньоземлеробської середньодніпровської культури доби бронзи, дороги якої давно викликають дискусії в дослідників Східної Європи. Ще зовсім недавно вважалося, що по середній Десні – від Чернігова до Н.-Сіверського ця культура майже невідома. У 2006 р. автор з разом К.П. Бунятяном виправили цю "помилку" – в академічному журналі "Археологія" (№4) надрукували матеріали з 39 пунктів, виявлених в основному в Коропському районі, по Десні. Є думка, що сюди перші землероби прибули з заходу, але автор знайшов на Дубині, біля Мізина і іншу шнурову кераміку. Вона нагадує зразки, які київський археолог В.Н. Даниленко вважав завезеною на Десну з півдня України. Про це говорять і могильник, досліджений нами на Свердловському острові. Племена ці були тваринниками і кочували по заплаві. У Африці, Приураллі такі кочуючі стада перетворювали квітучі поля в пустелі, чого у нас не трапилося. Витоптані стадами луки, після перегону копитних швидко поновлювалися. Про це констатує Черношвітов П.Ю. в роботі. «Демографические и экологические процессы как фактор изменения археологических культур». Дуже оперативна і неприємна – руйнуюча доба "дії доріг" відбулася і у другій половині II тисячоліття до н.е. Це була аридна доба, прогресуюча посуха якої погнала орди степових кочівників і по Десні. Пізніше їм допомагала і розкриття секретів плавки заліза - "залізна революція", яка спричинила і "хаос на дорогах", горе, і занепад місць контактів з кочівниками.

Хаос сіяла і "кочуючи, колісна держава" скіфів-грабіжників. Стріли скіфів, знайдені у Свердловці, Коропі, зберігаються і в Мізині. Під натиском скіфів відступали на північ і племена фінальної доби бронзи - "бондарихінці". Вони у нашій місцевості змінили найбільш розвинену сосницьку культуру, яка, мабуть, відкочувала вище по Десні. Цікаво, що біля м. Брянська в с. Сіньково було знайдено унікальний мотив орнаменту – оберіг, аналог якого виявлений на посуді доби бронзи біля Мізина. Цей мотив "священної огорожі" виявився на днищах посуду у слов'ян IV ст., що жили на близько 1700 років пізніше "сосницьких". Ця дорога сакрального мотиву вимірювалася не лише кілометрами часу, але й в магічному вимірі. Здається ці "священні знаки" наносилися на посуд, що закопували на полі в жертву Матері Землі.

Відомо і Велике переселення народів – і племен київської культури із Десни, які в VIII – X ст.. повернулися ”з Дунаю” сюди як уже племена роменської – сіверянської культури. Хоча так було не завжди – юхнівські племена ”втекли від скіфів” безповоротно. Та тема ця нескінченна.

Але дані про малі, внутрішні дороги забуваються чи залишаються в пам’яті топоніміки. Це ”Татарське кладбище”, на якому лежить дворище поляків” (Ларченків), ”Татарський шлях” лежить за с Карасівкою, де народилася моя мати. А великі дороги входять у національні пісні України: ”У полон забирали - на чужину гнали. Правда, і ”малий Татарський шлях”, що за ”Карасівським бором”, міг би дуже багато чого розповісти про те, як ці ”малі дороги” ставали великими, навіть дуже, бо йшли вони з нашого краю аж до моря, а може, й далі - ”за море”.

Газ. Мезинський край, № 2, 2008, Мезин

НАЙДАВНІШІ ЛЮДИ НАШОГО КРАЮ

Багатьом шосткинцям, навіть юним туристам, відомо, що неподалік, за Десною, на високому Чернігівському Правобережжі дбайливо зберігаються в Мізинському науково-дослідному археологічного музеї оригінальні речі всіх минулих епох. Вони правдиво віддзеркалюють багатотисячолітню історію не тільки Коропського, Новгород-Сіверського, але й Шосткінського Подесення. Отже, уже не є секретом, що довгий ланцюг з первісних і різних в часі поселень простягнувся також і по Шосткінському (Сумському) Лівобережжю, зокрема від с.Лушників на північ, до Петровських редутів й далі, розтікаючись безіменними ланцюжками селищ, хуторищ по малих притоках Десни. Без цих ”сумських” слідів вивчення процесів заселення краю було б хибним.

Тому не випадково у справу популяризації та введення в науковий обіг різних надбань музею надзвичайно великий внесок зробила Сумщина. Так, у 1990 р. в Сумах було вперше опубліковано звістку про унікальний пам’ятник нашого краю – ранньоземлеробський місячний календар сосницької культури доби бронзи. Саме його розгадку науковий консультант фільму про музей ”Скарбниця давнини” професор О.П. Моця пов’язує з народженням нової гілки історичної науки – астроархеології. Безцінний розвал цієї глиняної посудини із зашифрованим зображенням календаря виявлено в заплаві, якраз на прямій лінії ”Собич-Курилівка”. До речі, на слід могильника з календарем нас вивели місцеві доярки, що ”бачили якісь черепки” біля новозбудованої кошари.

В Шостці у видавництві "Зодіак" за допомогою міського голови М.П. Ноги та особливо колишнього мізинця – М.Ю. Мануїловича, краєзнавця В.Д. Кириєвського у 2005 р. видано першу збірку наукових та інших просвітницьких праць музею книгу : "В Чернігово-Сумському Подесенні". По суті вперше висвітлено всім землякам-подесенцям археологію рідного краю. Найбільш цінними в ній є першодруки – матеріали про найперші в краї палеолітичні місячні протокалендарі з Новгород-Сіверської та Мезинської стоянки. Наш – мізинський, виявився вирізьбленим на знаменитих браслетах з бивня мамонта. Відому на сьогодні третю – примітивну модель календаря, виявив накресленою на кістці археолог Б.О.Фролов із Новосибірська. 17, с. 191 А четверту – теж найпростішу, ми виявили під час нових розвідкових досліджень Мезинської стоянки у 2005 році. Вона оприлюднена в м. Шостка. Нині постали питання : коли ж почалася історія нашого краю? Коли на Десні з'явилася перша людина? Зрозуміло, що найяскравішою сивою зіркою на історичній карті давнини нашого краю вважається Мізинська стоянка, якій присвячено безліч робіт на різних мовах світу. Ці друки мають доповнити наші останні розкопки стійбища мисливців на мамонта в урочищі Залісна та окремі речі з ще не повністю розкопаної другої Мезинської стоянки "Костомахи колодязь".

Усі пам'ятники залишені нам хоча й викопною первісною людиною пізнього палеоліту, але такою ж фізично, як і ми, - так званим "Homo sapiens" (людиною розумною). Мешканці Мезинської стоянки вважалися першопоселенцями краю. Проте у минулому році у с. Карасівці я почав розвідкові пошуки ще давнішої викопної людини іншого фізичного типу – так званого неандертальця мустьєрської епохи. Такі висновки-підказки для розвідок зробила палеолітознавець В.І. Біляєва, що побувала на наших мальовничих деснянських пагорбах, мабуть, таких же привабливих у минулому для життя неандертальцям. До речі, за даними антропологів, кремезні неандертальці зовні ще чимось нагадували ведмедя; мали товсту шию, нахилений назад лоб, могутні щелепи, "зрізане" підборіддя. Завітали вони в наш край десь 80 тисяч років тому (аж на 60 тисяч років раніше мисливців Мезинської стоянки) в пошуках кременю, що цінився тоді людиною так, як ми цінімо золото.

Пункти неандертальців ще до війни виявлені біля Новгород-Сіверського в Чулатові, Араповичах, Пушкарях. Археолог В.І. Біляєва запевняє, що Пушкарі стали протягом 10 тисячоліть своєрідною "столицею кременю" – сюди люди йшли для його заготівлі. Схожі на пушкарівські - особливі не чорні - "голубі" вироби з кременю – підняті нами і в Карасівці, - на мисі Сокирки і Памірки. Час змінив навіть колір виробів. У 2006 році я заклав на Памірках – в 3 км від Мізина 12 мікросурфів – невеликих розкопів. Копати "колодязь" не було потреби – схил був роз-

митий льодовиком, кремені були знесені і перевідкладені на глибині 20-60 см. Серед них виявлено знаряддя не полювання, а праці та відходи виробництва – відщепи. Отже, здається, тут, як і в Пушкарях, був пункт збору і розщеплення кременю для звичайних нуклеусів, з яких десь на стороні робили знаряддя.

Схоже, Памірки були базою постачання кременю. Миси ці омивали лимани Десни з крейдяними берегами. Зверху була важкопрохідна в сиру погоду гора суглинку. Тому людина кам'яного віку "обожнювала" пісок, де й залишила густі сліди проживання. На Памірках теж у ложбині, заповненій чистим піском, віднайдена нами загадкова кругла яма. Вона нагадувала правильний за формою казанок чи то шлем, вкопаний в землю і накритий лінзою гумусу, розміром з вогнище. У заповненні "земляного казана" були вуглики та руди, сірі, білі "пасма". Усе це нагадувало "яму мисливців кам'яного віку" для запікання м'яса без посудним способом. Саме так готував у тайзі для її дослідника Арсен'єва його провідник - "первісний" бездомний мисливець Дерсу Узала. Про це писав у книзі "В нетрях Уссурійського краю"(4) Арсен'єв. Схоже, що мені поталанило натрапити на слід "кухні неандертальців", яким до відкриття секретів виготовлення посуду ще залишалося попереду десь тисячоліть до 70. Але реалізувати своє "меню" заготовлювачам кременю чомусь не вдалося. Може, з причини нападу звірів чи чого іншого.

Цікаво, чи могли збирати в Памірках кремені мешканці близьких поселень округи в добу неоліта та бронзи? Схоже, що вони це інколи робили. Підтвердженням тому є більш пізні чорні сколи на блакитних кремнях та знахідки особливої породи якісного "памірського" кременю на стоянках Попова, Глинище, Могилки в С. Курилівці, на протилежній від Памірок Курилівській – затопленій тоді балці.

ШАНС. № 34, 22 августа 2007 г., Шостка

1708 РІК. СЛІДАМИ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ

У 2008 р. ми відзначимо 300-річчя подій Північної війни, що відгриміли в наших краях. Дуже добре, що 20.11.2005 р. "Нові горизонти" надрукували статтю В. Сакуна про "Подорожній щоденник" Крмана, який супроводжував тоді Карла XII і Мазепу по нашій землі. Тему цю вивчаємо багато років і ми. З цього приводу до мене пишуть, їдуть дослідники з Шостки, Глухова, Полтави, які обнародують висновки від читання "Щоденника". Це радує, але незнання глибин місцевої історії приводить їх, як колись і мене, до типових помилок, що виникають тоді, коли ми до "друкованого слова" ставимося, як до ікони. Згадую, як в 1980 р., я, прочитавши

в улюбленого історика Д. Гумілевського про те, що біля с. Розльоти, на городищі "Миколка" було літописне місто Ростовець, надрукував про це статтю в "районці". Потім поїхав на "Миколку" і побачив, що "Ростовця там немає". Написав у Київ професору Л.Е. Махновцю і отримав у відповідь, що Ростовець знайдено на р. Растволиця під Києвом. Схожу помилку зробив і Сакун.

Зокрема він лише, що Десну шведи форсували між Мізином і Курилівкою, що шведи на 6 днів зупинилися у Курилівці, де побачили красиві селища, багату церкву, що в Курилівці Крман зустрівся зі знатними особами. Одна людина відвідала мене і прохала показати, де в Курилівці була церква на 4 вежі. Але справа в тому, що в Курилівці ні церкви, ні 4 веж ніколи не було. Більше того тоді тут не було і самої Курилівки – на її місці були дрімучі ліси з бортнями Сіверського монастиря.

А залишки соснових лісів я бачив у власному городі ще в 30-х роках. ХХ ст. Курилівка тоді існувала, але далеко від берега – на болотному острові Дубина. Про це беззаперечно розповіли і мої 40-річні розкопки рідних місць. Курилівку як хутір Рожницького на острові згадує біля 1633 р. і Гумілевський. Це "Скрипкине дворіще" було відрізане від "дороги шведів" та берега озером і болотами. А підводить різних дослідників незнання тогочасної топографії. Дійсно, чомусь ніхто з істориків не питає "А чому шведи, що торопилися разом з Петром I" в Батурин через Мізин, зупинилися не в Курилівці чи Мізині (Курилівку – Хуторище від Мізина відділяє лише 300 м суші), а зупинилися в с. Ігнатівці? Тому, що між Ігнатівкою і Курилівкою лежали непрохідні болота. Сюди ми бігали дивитися, як загрузла німецька техніка ще в 1941 році. Це місце лякає шосткінських відвідувачів музею і досі. Нетрі цих боліт йшли від Дегтярівки до Мізина ще в ХХ столітті.

Від Ігнатівки болота йшли по притоці Десни р. Лоска по балці 1-2 км ширини на захід – вели Крмана через с. Карасівку, Сухомлинівку, Лоску вбік від Мізина – на монастирську переправу за с. Лоску. Тут монахи Сіверського монастиря в 1551 р. почали створювати філіал монастиря. Їх манили сюди, згадані Гумілевським, "рибні ловлі, боброві гоні", бортні і "мізинська дорога", що давала прибуток. Тут, а не в Курилівці, Крман бачив згадані "чудеса", а в с. Лосці Східній на переправі (9, с. 47-50, 134). Тут, в 2-поверховому Починку, і поселилися знатні шведи. Вони бачили, що вести сюди армію, треба форсувати балку Карасіву, Лощенську, Студінську і пройти від Ігнатівки шлях 12-15 км. Їздити сюди шосткінські туристи бояться і досі.

А від Ігнатівки до Курилівки відстань лише 1 км через одну балку. Варто було зробити тут накат, що і зробив, гадаємо. Мазепа, на радість округи, що їздить сюди, в "Город" (Новгород-Сіверський) і досі.

Ігнатівці почали (на зло дігтярівським священникам) їздити накотом у Мізинську церкву. А Лощенська переправа стала безробітною. Ідея про фінал монастиря вмерла. Отже, як пише Сагун, Курилівська переправа була дійсно, але не вирішальна – не через Десну, а на підступах до Мізина. Нова дорога вивела на центральне перехрестя сучасної Курилівки, яка "після шведів" переселилася з Дубини на Хуторище, а в II половині XVIII ст. "до Шведської дороги" – на Козьмакову гору, а потім до млина – до Накоту.

Звідси до "болотної Дубини" було 4 км, а до Десни – ще більше, причому – через нове Курилівсько-Хутірське болото. Далі – за Десною до с. Собичі – через дюну Березова, була дорога справді жахлива. Її я не подолав навіть у 1989 р., йдучи "по слідах Північної війни". (Див. Згаданий збірник, 9, с.46-50). Але на острові Дубина шведи могли мати свій пост спостереження, із-за чого, мабуть, росіяни спалили хутір Рожницького, який і виїхав у Польщу, "надавши автору право вести розкопки".

А шведи з Накоту пішли не на болотну Дубину, а по сухому шляху в 1 км, у Мізин. Тут Десна впиралася в кручу – шукати її в Курилівських болотах було б безглуздя, яке гетьман допустити не міг. У Мізині ж, на переправі Сірівська гора, Карл XII розмістив у три яруси гармати, отримав казково вдалу позицію і "на тех. шанцах било" побито и поранено с 500 русских".

А від Накоту шлях шведів йшов по лінії нинішнього асфальту – тоді невеликого яру, "Могилок", тут роздвоювався. Західна гілка вела через поле, яр Перехоже з струмком "Зініно", до музейного короткого яру, де мабуть тут шведи "спускали вниз гармати". Ця дорога діє досі. Східна гілка війська з інженерними частинами йшла в Забрідки Мізинські під гору, але далі шляху не було. Тут біля стариці Криве, під двором водія Артюшенка, в глею, на глибині 4-8 м копачі колодязів виявили пліт з пиляних колод, який затонув. Ще в XX ст. тут діяла велика Пристань Чернігівського лісосплаву. Звідси вверх з-під трикутної Веселої гори, оточеної ярами – на Громову гору по яру йшла, діюча й досі дорога.

Північніше її гирла на куту існує загадкове – безінвентарне, дуже трудомке, але мініатюрне городище, на підведеному боці поруч – вирита в кручі ніша і траншейний спуск до луку. Схоже це шведські редути. Комплекс земляних споруд існує і з північної сторони Веселої гори – на спуску з Курилівського шляху. Із західного боку спуску – з яру "Кізківщина" на Веселу гору йде дуже вузька, тісна, дію-

ча і нині дорога, скоріше започаткована шведами. Східніше її – на мисі над дорогою бентежить уяву дослідників обкопаний кільцевим ровом горб 200x200 м. На ньому – сліди німецьких траншей і шведських редутів. З цього бугра Мізинська переправа, ”штаб росіян” – Мізинський острів і весь театр воєнних дій в бінокль ”видно, як на долоні”. Може тут був командний пункт шведів. Більш близьким він був на Сірівській горі, але на цих горах я знаходив невеликі ядра. Отже, гора обстрілювалася, а Забрідській бугор – ні. Головний потік шведів на переправу йшов через поле від Перехожого, куди йшли потім і Ігнатівські богомольці.

Розсипи картечі ми виявили не біля Курилівки, а під Сірівською горою в Мізині. Тут шведи лише перейшли Десну, йти по болотах убік с.Собичі було б безглуздя, шлях шведській армії закрили російські укріплення з гарматами та нескінченні болота з старицями, тому вони понад Десною пішли до Свердловки (Псарівки). Тут в яру Шведівщина ховалася шведська армія, поки не відбулася справжня головна переправа по лінії Шведівщина (р. Хвостинка) – Дзвінкове під с. Тимонівка. Саме там ми знайшли ядра малі, середні й великі. Отже, в Курилівці, через Накот була допоміжна, попередня чи мала переправа, в Мізині – переправа обманна, в Свердловці – головна, яка й визвала лють Петра I та ”попередню помсту Батурину”.

Про кількість вбитих воїнів різні сторони дають різні суперечливі дані – від кількох сот до кількох тисяч. В Курилівці, в Мізині легенди про Татарське кладовище існують, про Шведську могилу легенди і топоніми є біля с. Розльоти. Є чутки, що шведи хочуть тут установити пам’ятник - я пропоную це робити на Сірівській горі – місці ”Військового спектаклю”, поставленого Карлом і Мазепою з метою обману противника. Але всю цю історію не слід ”класти на прокрустове ложе” надрукованих текстів – вона дуже складна, потребує дослідження.

Коротко про Коропську церкву – фортецю. Я провів розкопки трьох її підземель, виявив скелети людей, які лежали, сиділи і стояли. Дослідив пам’ятник після осипання його тиньку. Прийшов до висновку, що Цепенко помилився, коли писав, що спочатку це була церква, потім її перебудували на фортецю. Все було навпаки, з чим згідні і спеціалісти – архітектори з Києва. Надбудована тут пізніше вежа зовсім чужа архітектурі цього чудо-пам’ятника. Вона лише дала змогу називати цю козацьку споруду Іллінською церквою і захвати так козацьку славу Коропа.

Газ. Нові горизонти. 5 листопада 2005 р., Короп

Нарис 15. ТЕМА, НАВІЯНА ГОГОЛЕМ. КРЕМ'ЯНІ ДОРОГИ.

Дороги - атрибут буття людей. Не випадково Гоголь писав: "Какое странное и манящее, и несущее, и чудесное в слове дорога!" Факти говорять, що великі дороги людина долала вже в палеоліті. Морські раковини середземноморського походження знаходили в глибині континенту - Франції, Німеччині, на Дону в Костенках. [18] Як це робилося не ясно. Зрозуміло лише, що дороги тоді не були чудовими" - мандрівнику не допомогала ні рушниця, ні казанок, ні колісний транспорт. Крім того на шляху людей ставали незрівнянно більші, ніж нині, ріки, багністі болота, моховища і велетенські озера. [19] Десна тоді теж мала ширину в кілька кілометрів.

Як її форсували, теж невідомо. Але вважають, що в добу палеоліту прибульці зі Східної України перетнули в напрямку з заходу на схід материк Євразії і досягли течії сибірських рік Ангари, Лени та ін. Пізніше, по сухому тоді Беринговому мосту, вони заселяли Америку. [20]

Що гнало їх у таку далечінь? Мабуть, природний приріст племені, пошуки промислових тварин і родовищ кременю. Відомо, що вони були відкриті людьми палеоліту в покладах піску і крейди на Північній Новгород-Сіверщині. Плато площею 1 x 0,5 км в с. Пушкарі стало своєрідним центром обробки промислового кременю. Сюди ще 80 тисяч років тому, у добу мустьє, здалека пролягла "Крем'яна дорога". Сюди, в "столицю кременю", упродовж десятків тисяч років йшли шукачі кременю аж до часів неоліту! [16] У ті часи, коли людина ще не знала заліза, це була "дорога життя", адже тоді кременевою зброєю людина вбивала навіть "царя звірів" - мамонта.

Як люди без компасу, карт і автобусів знаходили цю дорогу, доводиться лише гадати. Однак Пушкарі були не єдиним родовищем кременю. Розсипи уламків кременю ми знаходили на березі Десни біля сел Бужанки, Курилівки, Мізіна, але найбільше - біля Карасівки, на горі Сокирки і Памірки: де я вибрав для музею 255 кременів, здебільше відщепів, що мають "відзнаку" глибокої давнини - голубу патину.

Інколи на ріжучій стороні мікроретуш - сліди спрацьованості Памірки в 1989 р. відвідав з петербурзьким археологом - палеолітчиком В.І. Біляєвою. Вона ці кремені віднесла до мустьєрських. Але тепер публікації про дослідження в нашій краї виходять у Росії, тому ми про мустьєрську добу Пушкарів знаходимо суперечливі дані. "Зібрані там колекції бідні й непридатні для науково-повноцінного аналізу" [12]. Чи ж це так ?

Інші публікації дають протилежну інформацію. Знахідки в Пушкарях, Чулатово, Араповичах, зорблені ще до війни "дозволяють установити, що північ Чернігівщини була заселена неандертальцями близько 80 тисяч років тому". Більше того, вони виявлені набагато північніше – біля Брянська і ін. А про пізній палеоліт Пушкарів уже в 1984 р. повідомлялося, що тут було викопано більше 100 тисяч розщеплених кременів і понад 2500 знарядь". [21] Чому ж з'явилися розсипи кременю в Пушкарях і в Карасівці ? Схили ці, схоже, були пошкоджені льодовиком, а в Карасівці ще й потоками велетенського джерела - підземної річки, що й досі витікає з крейдяних мезозойських надр у сусідньому с. Ушивка. Нині площа джерела розміром із кімнату, у 1913 р. його фонтан досягав 2 метрів. А після сходу льодовика - пробки, що закупорила "дірку", жерло криниці, мабуть, нагадувало вулкан. Вода розмивала балку, оголюючи крейду, осадові породи круч потім руйнувалися, перемішувалися з кременем.

Звичайно, порівняти з карасівськими знахідки більш пізньої мізинської стоянки не можна. Серед 7 знайдених нами в окрузі Мізина палеолітичних пунктів головними є Залісна і друга Мізинська палеолітична стоянка "Костомахин колодязь", що лежить за 0,5 км північніше музею на глибині 8 м. Вона ще не розкопана, але знайдені гам у вугіллі крем'яні вироби типу "напівгігантоліту", кістяні залишки незрозумілої водоплаваючої істоти (перо риби на шарнірнім суглобі) нічим не нагадують чудові вироби зі знаменитої Мізинської стоянки. Знахідки з "колодязя" виглядають архаїчними. Кремені зі сколами викопали в лесовій горі на глибині 8 м західніше колодязя [6].

Але дослідити цей пункт тоді – в часи народження музею не вдалося, а тепер ця стіна кручі завалена і залісна. Та уваги заслуговує інше - топографія місцевості. Це – плато Могилки /400x300 м/ майже сточене глибокими ярами. На його південнім схилі лежить Мізинська стоянка, на північному - Музейний яр, де знайдено кістки мамонта.

Ці яри і досі служать виїзними дорогами (Рис.) Виникає підозра, що це плато було "Північним полігоном" для загінного полювання на мамонта: його оточують місцезнаходження кісток і кременю.

Є підстави припускати, що з півдня до стоянки "прилягали" південний "полігон" для нічного полювання.

Туди веде від стоянки і південна дорога, що виводить на трикутне плато зі сторонами 3x2 км., яке оточене велетенськими "палеолітичними" ярами.

Мізинська стоянка, на думку Шовкопляса, заселилася 20 тис. років тому на ПН/СХ. схилі балки. На південь від неї, угору по яру, йде дорога до Залісної

- трикутного плато зі сторонами 2 км. Воно оточене велетенськими - палеолітичними ярами, на дні яких ми знаходили кістки мамонтів [6, с.40].

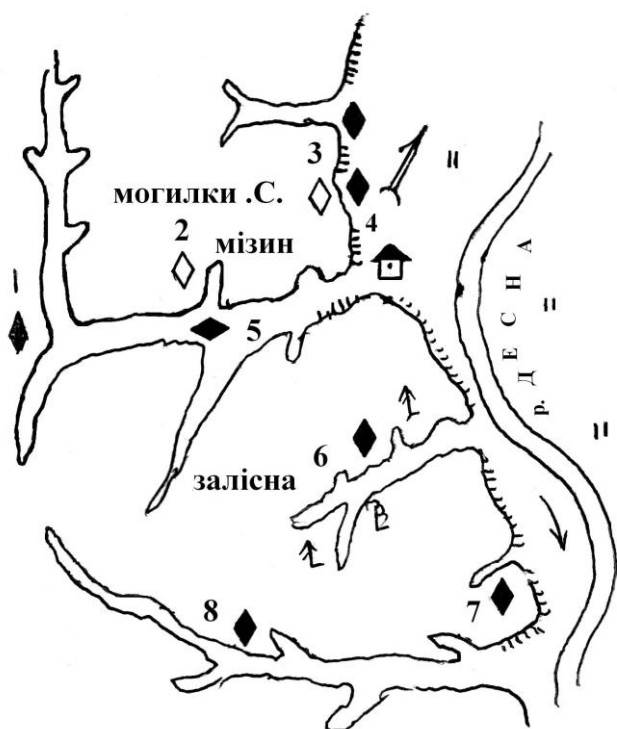

Рис. 18. Схематична карта пунктів доби палеоліта в Мізині. Урочища: 1 - Клиньська, 2 - Музейний яр, 3 - Оршин яр, 4 - Колодязь Костомах (Друга мізинська стоянка), 5 - Мізинська стоянка, 6 - Залісна, 7 - Другий Південний/Забілин яр, 8 - Рови.

На плато вузький вхід з напільного боку є лише із заходу. Його використали в 1943 р. і німці, що утворили тут, в урочищі Братські могили, криваву бійню. Лише в цю "горловину фляги" на плато, можна було загнати мамонта при полюванні, для чого природа утворила в центрі плато чудові умови - глибокий яр Хоромки.

Ще в 1960 р. з-під Каолінової гори витікала криниця. Тому тут виникла ферма.

Біля неї, у 1968 р., на глибині 9 метрів я виявив бурій похований палеолітичний шар гумусу, чого немає ніде в окрузі. На його західному краю ми виявили скупчення розчленованих кісток мамонта, яке, як ми вважаємо, є стійбищем мисливців Мізинської стоянки. До неї звідси й досі йде по яру дорога, яку, здається, не могли обминути мисливці на мамонта. Схоже, що саме тут був їх "південний полігон" загонного полювання з використанням ярів. Про це говорить і згадана "яма-ловушка". [6, с.40]

Палеолітичні пункти Сіверсько-Коропського Подесення

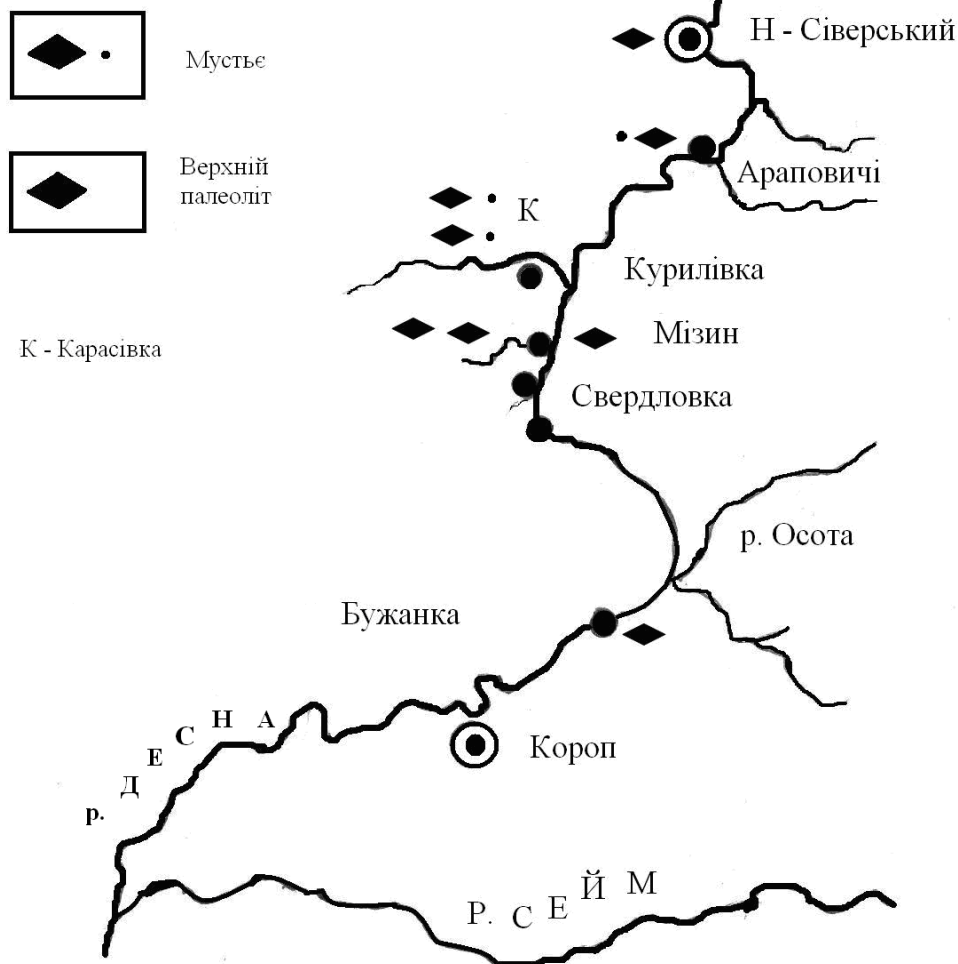

Рис. 19. Загальна картосхема розміщення палеолітичних пунктів в Сіверсько-Коропському Подесенні

Інша, більш крута і коротка, дорога йде по глибокому Музейному яру на менше північне плато, яке теж зручне для полювання. На його північному краю у велетенському Оришкиному яру, під східним обривом, ми знайшли кістки мамонта. Дороги ці опустіли тоді несподівано - і в одному із жител на стоянці "поселилася полярна сова".

Отже, найкраще була заселена північна Новгород-Сіверщина. Одним із своєрідних "засобів зв'язку" в палеоліті був і місячний протокалендар, який мені довелося вивчити при створенні макету дисертації. Мізинські палеолітичні орнаменти виявилися вершиною орнаментики тієї доби, пов'язаної із селе-

нарною семантикою. Але за нею стоїть більш примітивний, більш зручний і більш древній Новгород-сіверський протокалендар.

Дуже важливо, що поселення Пушкарі замикає добу палеоліту і генетично пов'язується з мезолітом. Може, заселення південних околиць Новгород - Сіверського йшло не без впливу округи Пушкарів? Довжина сезонних переміщень людей тоді могла досягати 200 км [22]. Пунктів мезоліту в окрузі Мізина ми виявили близько 5. З Мізинською стоянкою вони генетичних зв'язків не виявляють, отже, засновані прибульцями. Ранньонеолітичних пунктів дніпродонецької культури ми виявили 8. На картах ареал розселення цієї культури займе смугу, що йде зі сторони Харкова через Київ до Білорусії, із північною межею в Чернігові. Виходить, нам вдалося розширити цю смугу від Чернігова по Десні до Новгород-Сіверського, можливо, услід за іншими дослідниками [23, с.62].

Вважають, що в нас неоліт виник на основі прийшлих і місцевих племен. Пізньонеолітичної ямково-гребінцевої кераміки ми виявили 58, а разом з округою с. Кудлаївки - 65 пунктів. Це нагадує "демографічний вибух". Чим це пояснити? Є думка, що така кількість цих поселень зумовлена звичкою до постійних змін місць проживання, що викликає сумніви. Так вважається, що в нас доба неоліту тривала близько 1500 років. [24] Отже розділимо 1500 років на ті 50 пунктів і отримуємо умовний вік кожного поселення в окрузі Мізина біля 30 років. Виходить, ці 1500 років "народили" лише 50 пунктів. А якщо їх мешканці переміщувалися частіше, то слідів від поселень було б набагато більше.

Суперечить тезі про "неолітичних кочівників" і поселення на борівій терасі Дзвінкове - на шляху між с Свердловкою і Тимонівкою. У 1990 р. тут ми виявили цілу "вулицю" неолітичної забудови. Наземні, заовалені і круглі в плані, конусоподібні, схоже, житла з круговими лежанками були заглиблені в пісок мінімум на 1 м. У них напрошуються і "вишки" - настил нижче кривлі. Головний круглий дім 8 м, в діаметрі знаходився за 12 м від реліктового озера. Ансамбль сплановано у вигляді правильного напівмісяця чи лука, "тятива" якого (70 м довжини) зорієнтована по лінії захід-схід, вісь мала - на Полярну зірку. Цей дім виглядає явно домінантним – може, місцем відпочинку, ритуалів і т. ін.

Отже, комплекс (можливо, був круглим) не схожий на тимчасовий табір кочівників – тут бачимо довготривале, стаціонарне поселення з різними спорудами, південний сектор яких знищив кар'єр. Про надзвичайно багатий археологічний потенціал Дзвінкового мені писав у 1978р. виходець із с. Тимонівки

Л.В. Бацура, але дослідити пункт завалив мій переїзд у Короп. Лише пізніше, коли Дзвінкове було зрите, я виявив разом із залишками 9 археологічних культур згаданий неолітний комплекс із житлами розміром 3х4 м, 3х6 м, 3х8 м, великою прямокутною спорудою господарчого призначення та господарчими ямами - погребями. Вони були північніше - за межами і житлового комплексу, що передбачає наявність зовнішнього двору, і який захищав ями від звірів.

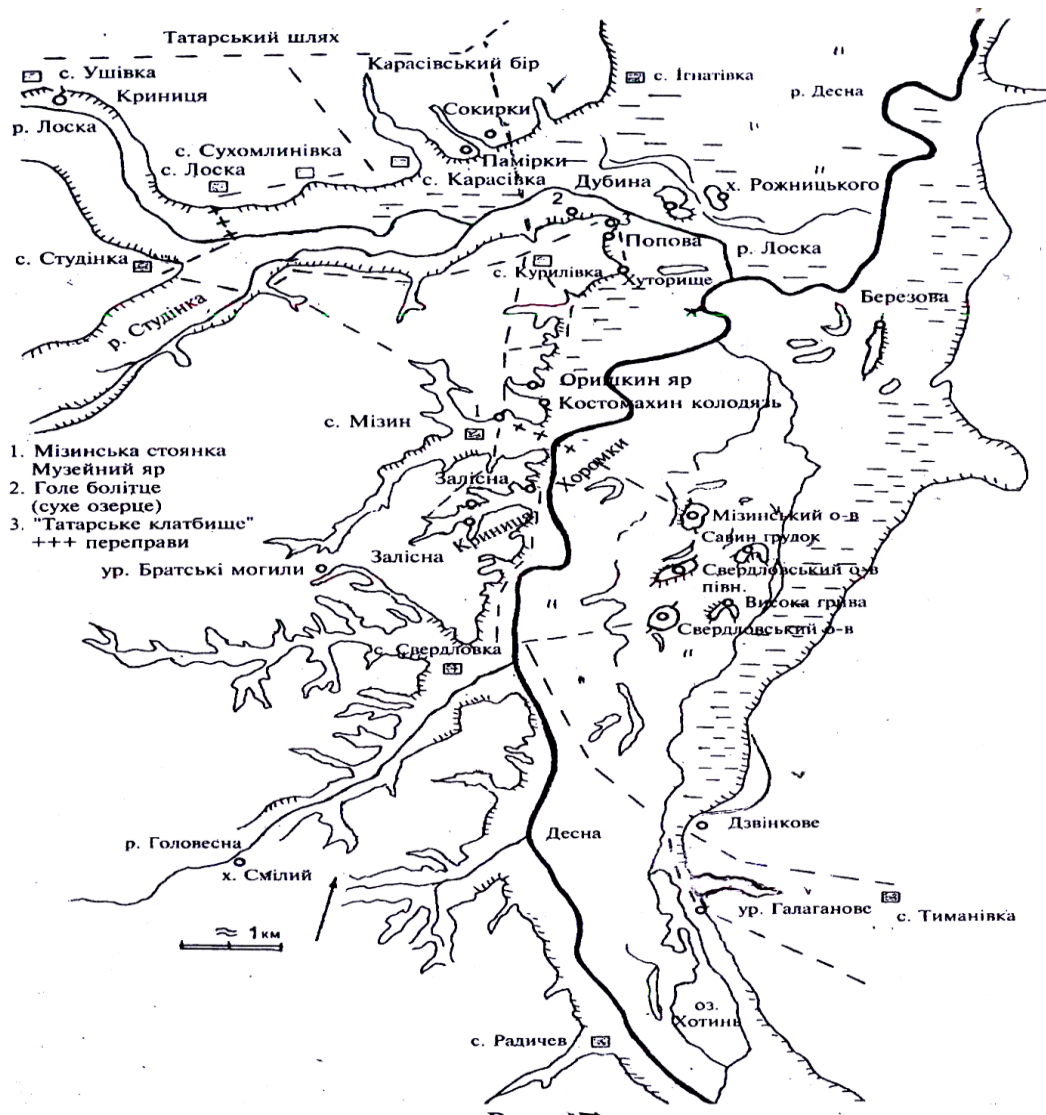

Рис. 20. Мезин та його округа

Спорудити з допомогою крем'яних знарядь такий комплекс, щоб його не вдовзі покинути, було неможливо: тут поруч з явними літніми стійбищами були "центральні – зимові квартири" на надзвичайно зручній для мешкання місцевості, яка була заселеною від неоліту до XVIII ст. Отже, у нас теза про чисто

кочовий спосіб життя в неоліті викликає сумнів. Хоча сліди неолітичних стійбищ часті і на непридатних для постійного проживання місцях "на воді", але їх варто віднести до типу куренів, що роблять тут і сучасні рибалки.

Отже, внутрішні "малі дороги" неолітичних аборигенів не сковували: усі, навіть малі, важкодоступні й досі островці, віддалені від "чернігівських" і "сумських" берегів 3 - 4 км, зберегли сліди заселень доби неоліту й бронзи. Це передбачає широке використання мешканцями цих "фортець" якихось плавзасобів - човнів чи "плавунів" з озерних пробкових рослин "ситника", із якого ми робили "плавуні ще в 6-річному віці. А на островці тоді завозили багато вантажів, що робити весною через бурхливу Десну важко й досі, - я був очевидцем трагедій. Тому вважаю, що мої неолітичні земляки були "вправними мореходами".

Тут варто обережно говорити про суто споживчий спосіб життя в неоліті. На поселенні "Голе болітце" в Курилівці ми дослідили залишки "майстерні" з виготовлення човнів і ночов з дерева в неоліті методом випалювання та сколювання по надрізах крем'яним закругленим долотом, яке зберігається в нашому музеї. Однак розпізнати таку "майстерню" не так просто. На розкопках нас довго дивувала маса трісок, обпалених лише зверху. Лише потім ми розкрили цю загадку. Неолітичні аборигени не поспішали з переходом на рейки виробничого господарства, поки воно само не "наступило їм на п'яти" десь у кінці III тис. до н.е.

Але й тут не все ясно. Є думка, що неоліт в Україні змінили племена мар'янівської культури, що десь мабуть, так і було. Але в нас таких прямих доказів бракує. Відомо, що наявність археологічних періодизацій ойкумених не повинно заважати локальним періодизаціям. З керамічної орнаментики, зібраної нами за 40 років, видно, що мотиви неолітичної орнаментики відбилися не на, мар'янівській, а на середньодніпровській кераміці. Отже, схоже, що в нас неоліт змінили середньодніпровські племена. [3] Вони і принесли професійне землеробство, тваринництво, що відбилося і в екологічному середовищі.

В Африці, Приураллі стада копитних та аридизація клімату перетворили квітучі луки (Сахари й ін.) в пустелю. На Десні, на відміну від районів поливного землеробства, антропогенна дія на природу не стала згубною - тут стада перекочувували і рослинність заплави відновлювалася. [25] Але наші розкопки на Сумщині на притоці Галаганове, західніше с. Тимонівки, виявили сліди, схоже, антропогенної дії на середовище. Над шаром неоліту в піску простежено культурний шар пізньої середньодніпровської культури, змішаний з болот-

ною молодією рудою. Очевидно, у результаті знищення лісів тут виникли розливи рік, зокрема сусіднього великого озера Хотинь. Вода невідступно залила неолітичне поселення на броду Галаганівки виникає, мабуть, свайне поселення, і у високих болотних травах йде процес заболочування броду.

Звідки прийшли сюди середньодніпровські племена, не зовсім ясно. Ареал розселення племен шнурової кераміки вражаючий - він зайняв територію від Рейну до Волги. Тому існує теорія так званого загальноєвропейського горизонту цих культур, які, мовляв, виходять із єдиного культурного шару цих культур, племен тваринників, що розтеклися по Європі [11]. Але ж цей процес не був таким прямолінійним. Ряд цих культур існує і в Україні. Ми тут говоримо лише про "свою" - середньодніпровську культуру, що склалася, вважають, від дії складних взаємовпливів на раннім етапі на півдні Києва. На середнім етапі, як говорять наші дослідження в окрузі Мізіна, ця культура проникла в Новгород - Сіверське Подесення, потім заповнила, як видно на картах, все "дерево рік Подесення"[11, с.36]. Ця культура зайняла лісові райони Верхнього і Середнього Подесення. Але питання про походження культур залишається одним з найгостріших в історії стародавньої Європи. [26]

У наш край середньодніпровська культура, схоже, прийшла двома хвилями - слабою першою й могутньою другою. Але на Десні її вивчає нині лише Мізинський музей, отже, можуть бути й інші уточнення. Куриленко виявив на заплавах "островах" (Мізинському, Свердловському, Березовій і Дубині), зокрема в могильниках, найбільш ранню для округи кераміку, яку Артеменко відніс до середнього етапу. Вона відрізняється від пізньої кераміки і складає окремий тип посуду. Мабуть, вона прийшла сюди з півдня. Пізніших поселень тут ми знайшли понад 30. Вони розселилися і по берегах заплави, балках, спробували проникнути на кручу. Важливо, що орнаменти і вінці цієї посуду часто копіюють орнаментику посуду племен ямної культури, що жили тоді і в Приазов'ї, і в Нижнім Придніпров'ї. Мабуть, вони прийшли звідти. В.Н.Даниленко писав, що в процесі розселення племен ямної культури в область племен, неоліту ямково-гребінцевої кераміки виникла деснянська група і середньодніпровської культури [27]. Це пояснює факт, чому взаємовпливи неолітичної керамічної орнаментики виявилися не на мар'янівській, а на середньодніпровській кераміці. Але в господарчій ямі на Поповій ми разом із середньодніпровською керамікою знайшли і мар'янівську. Вона, як зауважував І.Артеменко, була синхронна пізньодніпровській. Отже, їх шляхи перетиналися.

Малі внутрішні дороги вивчені краще. Перші середньодніпровці жили на островах. Після приросту населення чи приходу "носіїв ямної культури" з півдня [3] пізні поселення виникають і на Сумщині [с. Тимонівка, Собич], на правобережних, заплавних підвищеннях. Традиції неолітичних племен порушуються: землеробство зумовлює відрив від Десни - три пункти виникають високо над заплавою, на родючих землях. Цю рису різко розширили мар'янівці. Вони створюють оазиси життя в джунглях на притоках Десни, на необжитих ніколи болотних гривах (Савин грудок, Висока грива, р. Лоска, Студінка і ін.).

Кількість поселень збільшується, потім вони зникають, схоже, сюди знову повертаються середньодніпровці, що передають естафету сосницьким племенам. В орнаментиці останніх бачимо вплив і мар'янівської, і середньодніпровської культури. Але далі "соснівці" створюють свою орнаментику, що не має аналогів. Як показали розкопки могильника на Дубині, у них зароджуються елементи математики, астрономії й астрології. Але цей чудовий розвиток несподівано припинився.

У кінці II тис. до н.е. настає аридна доба - засушливість клімату піднімає на ноги хвилю степових кочівників - скотівників. Вони, знищуючи рослинність, спрямовуються зі сторони Поволжя на Десну. Їм сприяє і такий фактор: наближається одна з найважливіших в історії людства подія - велика залізна революція. Разом із сосницькими племенами зникає і їх чудова орнаментика. На посуді дивом уціліває й існує ще тисячу років сакральний, схоже, мотив огорожі. Його ми знайшли на посуді сосницької культури в окрузі Мізіна, потім у літературі у вигляді клейма на днищах слов'янської посуду 2 ст. біля с. Сіньково під Брянськом. Як він туди "транспортувався" і вижив там із доповненнями - залишається загадкою. Схоже, частина сосницьких племен відійшла по Десні вверх, частина залишилася [28].

Це помітно по деякому впливу сосницької орнаментики на посуд племен бондарихінської культури, які під натиском скіфських племен - грабіжників відкочувалися зі сторони Харкова "до нас і далі в Білорусію". Бондарихінська орнаментика дещо позначилася і на посуді наступної лебедівської культури. Проте нас запевняли, що "там у вас на Десні цих культур нема", але при їх показі археологам Харкова остані розпізнали свою рідну бондариху" [3, с.52,54].

Лише деякі вкрай слабкі елементи декору сосницької кераміки (мотив мілкозубчастої гребінки) у збільшеному вигляді ми зустріли її на посуді лебедівської культури, що створила свої мотиви орнаменту. Далі вони зникають, а гребінка стає ще більш великою, грубою і створює інші нові мотиви скупого

орнаменту на перед'юхнівських посудинах [3, с.54], (рис.10, 11, 15). Між перед'юхнівською і юхнівською керамікою відчувається генетичний зв'язок - схоже, що перед'юхнівські племена близько V ст. до н.е. утворили юхнівські городища, але в зменшеній кількості. Отже, мабуть, частина "пе-ред'юхнівців" теж мігрувала. Зі слів Мельниковської, вона "цю загадкову кераміку знаходила і в Білорусії". Та частина їх залишилася: на Свердловському городищі III (на р. Головесна), ми бачимо процес переростання цієї культури в юхнівську.

Але довга дорога судилася і юхнівцям: їхні городища, проіснувавши три століття, у III ст. до н.е. зникли, не започаткувавши безперервної історії сучасних сіл. Чомусь історія відвела всім цим суміжним культурам біля трьох сторіч віку. Такий схожий вік мала перед'юхнівська, юхнівська, почепська, черняхівська, київська і роменська культури. Під цю схему підпадає і Київська Русь: у золотоординський період почала складатися інша культура.

Юхнівські племена відійшли вгору по Десні - усі 2 Мізинські і 4 Свердловські городища опустіли, але городище в х. Смілій залишилося частково заселеним племенами почепської культури, генетично пов'язаними з юхнівцями. Мабуть, хтось не захотів залишати могили предків без нагляду добровільно чи згідно з неписаним законом, і це оазис життя на притоці Десни – Головесні у важкодоступних і досі "джунглях" не зник.

Пізніше тут будуть племена черняхівської, потім київської культури III - VI ст., які через три століття, у часи Великого переселення народів, підкоряючись якійсь долі, залишать Десну - "підуть на Дунай", візьмуть участь і в розгромі ненависної тоді всім Римської імперії, приблизно через три століття - VIII - IX ст. повернуться вже як племена слов'янської (теж роменської) культури на Десну.

Вони створюють свою Роменську Русь, яка де добровільно, а де (як показали розкопки згорілих поселень) силою зброї ввійде в державу Київська Русь. На цьому здавалося б, доба великих доріг племен закінчилася, адже засновані роменцями села тут, по Десні, існують і досі. їх історія не переривалася, хоча деякі села (Радичів, Курилівка) відкочували на сусідні, більш зручні місця, бо дуже розрослися.

Справжньою мандрівницею виявилася моя Курилівка. Вона виникла близько 2-го ст. як пункт черняхівської культури на боровій терасі Попова, проіснувала тут до VI ст, перейшла на сусідній напівострів (на 0,5 км південніше) Хуторище, де існувала до XVI ст. Після нападу татар у XVII ст. існувала як

хутір Рожницького на сусідньому "острові", дюні Дубина в 1 км довжини, "до листопада" 1708 р.

Після цього була відроджена знову на Хуторищі як хутір козака Курила. Там їй стало тісно: вона вийшла за межі городища - на піщані бугри з західної напільної сторони. Але тоді ж русло р. Лоски, яка крутила млин Курила, чомусь від мандрувало на північ - у сторону Дубини, де почало з'їдати її з південного боку. На нові береги річки, на безмежний простір Курилівсько-Студінської тераси, потягнулися з Хуторища і мої земляки, яких прозвали Куриленками. До них тоді перейшов з Дубини рід Ларченків. Чому їм дали тоді таке прізвище - неясно: може, їхній дід, слуга Рожницького, навідувався до панського ларчика? (Порівняємо прізвисько: козак "Курило" – Куриленко, слуга "Ларчик" – Ларченко). За сімейними переказами, Ларченки тоді, після пожеж 1708 р., виїхали з паном у Польщу, але, як говорять, у гостях гарно, а дома - краще, тому і Ларченки повернулися на свою Україну. Для них, як і для Гоголя, дорога стала "и манящей, и несущей, и чудесной".

Але дані про малі, внутрішні дороги забуваються чи залишаються в пам'яті топоніміки. Це "Татарське кладбище", на якому лежить дворище поляків" (Ларченків), "Татарський шлях", що лежить за с Карасівкою, де народилася моя мати. А великі дороги входять у національні пісні України: "У полон забирали - на чужину гнали. Правда, і "малий татарський шлях", що за "Карасівським бором", міг би дуже багато чого розповісти про те, як ці "малі дороги" ставали великими, навіть дуже, бо йшли вони з нашого краю аж до моря, а може, й далі - "за море".

Нарис 16. ПЕРВІСНІ МІСЯЧНІ КАЛЕНДАРІ НАШОГО КРАЮ

В мізинському археологічному музеї мною зібрано масу експонатів - "речових документів", прикрашених різними загадковими візерунками. За 43 роки їх вивчення вдалося деякі з них дешифрувати – виявити на них ряд моделей місячних календарів наших земляків, які жили на Десні. Вони "з незапам'ятних часів", візуально-неозброєним оком спостерігаючи зміну фаз Місяця, створили різні моделі протокалендарів.

Шукати їм серед орнаментів Мізинської стоянки, першим, схоже почав сибірський дослідник Б.О. Фролов, а з 1970 р. В.Є. Куриленко. Але надрукувати вперше вдалося модель ранньоземлеробського місячного календаря в Сумах в 1990-р.

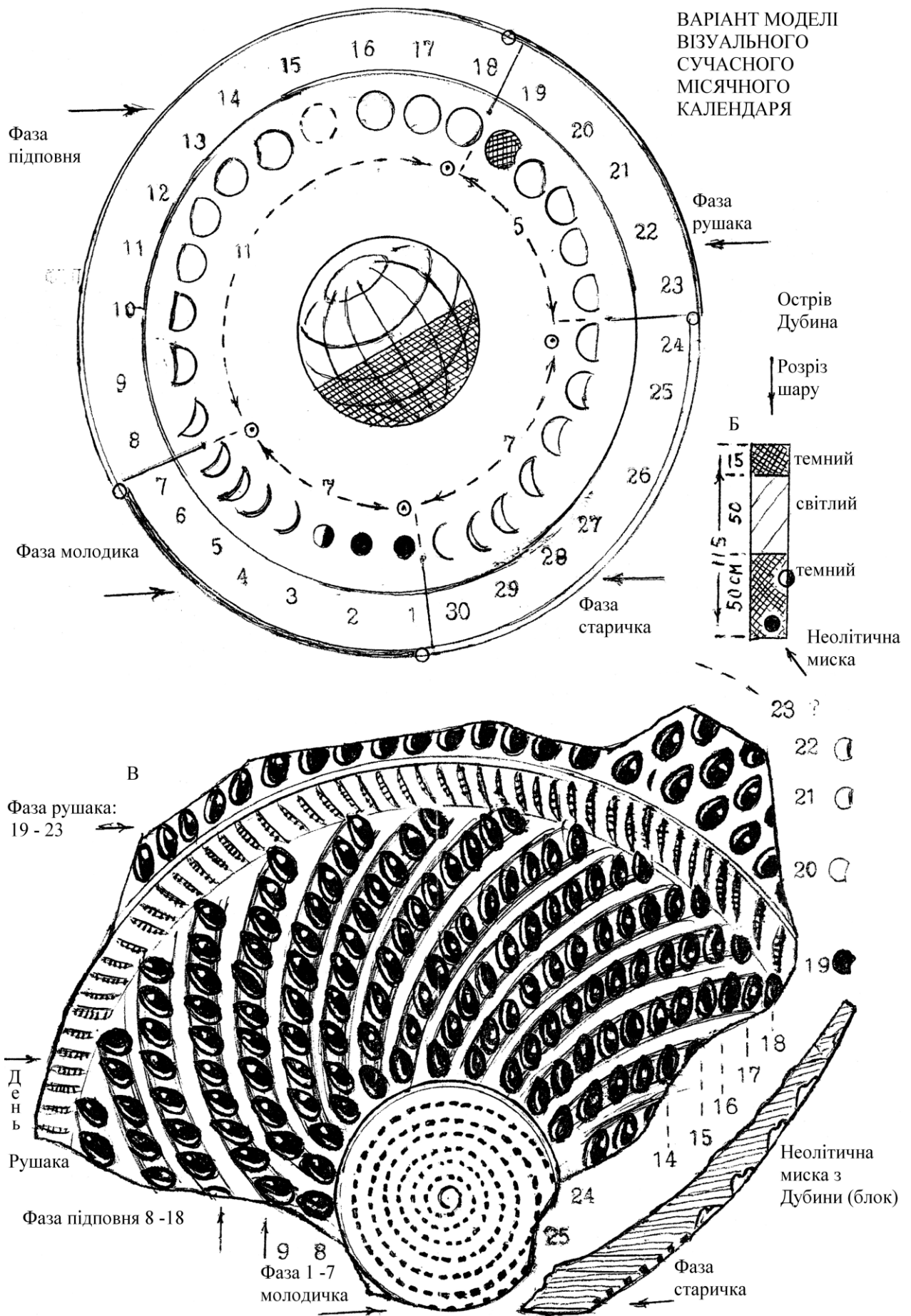

Рис. 21 Місячні календарі

Тоді у фільмі про музей, його науковий консультант-професор С.Г. Моця сказав, що тут народжується нова гілка історичної науки – астроархеологія – тобто поєднання археології з астрономією. Для сільського музею ця ”несподіванка” дуже велика.

В музеї ми експонуємо кілька знайдених нами моделей протокалендаря, вирізьблених першопоселенцями Мізина на виробах з бивня мамонта. Три з них знайдені на розкопках 1908-1961 р. Одну вдалося виявити в 2005 р. силами музею. За межами розкопу Шовкопляса – під вікнами музею, ми заклали на глибину 4-6 м. Чотири розвід очних шурфа, де серед кремнів, кісток мамонта і ін. виявлено частину ноги зубра. На ній виявлено уже просту і дуже зручну в роботі модель місячного протокалендаря. Саме вона (така модель) лягла в основу дивних, всесвітньовідомих орнаментальних композицій мізинських браслетів. Її надруковано нами в 2007 р. в брошурі ”Далеке минуле рідного краю”. Це відкриття важко переоцінити. Нам казково повезло.

Інші календарі, в тому числі і палеолітичний Новгород-Сіверський надруковані в книзі ”В Чернігово-Сумському Подесенні”. За це я безмежно вдячний колишньому мізинцю і моєму учню М.Ю. Мануїловичу. До речі, модель цього більш старшого за мізинський, протокалендаря теж дуже зручна в роботі, хоча й передана найпримітивнішими ”значками”. Фаза повномісяччя, рушака, старичка передана тут простими палками, схожими на ”кілки” заганні в землю. День смерті Місяця-старичка передана палкою з гілкою. Напівцикл Місяця ростучого передано, в основному, ”мітлами”. Це мисливські календарі доби мамонта, їх вік, мабуть, 23-15 тис. літ.

І лише в 2008 р. вдалося ”вийти на слід” місячного мисливсько-рибальського календаря доби неоліту. Він виявився несподівано при вивченні гостро донної орнаментованої миски 6-5 тисячолітнього віку, яку я викопав у 1970-х рр.. на острові Дубина біля с. Кирилівки. Дуже мудрі наколи тут були нанесені паличкою по сирій глині і були увічнені після випалу на вогнищі. На зовнішній стороні чітко виділено фазу Місяця-старичка, молодичка, зроблену у вигляді 7-виткової спіралі ”священної 7-ки”, яку автор виявив і на ”широкому” браслеті з Мізинської стоянки. На мисці – від спіралі відходять косі промені, що мають всі по 11 лунок. Цю – ростучу половину циклу Місяця, відмежовує від старого напівциклу, нанесений раковиною пояс, що займає 19-й ритм – День Рушака. Але тут ми проаналізувати всі моделі календарів не зможемо. (Рис. 21)

В музеї ми експонуємо і "натуральну модель" землеробського місячного календаря, нанесену "дощечкою" на горщик племен так званої середньодніпровської культури III – II тис. до н.е.

Саме вони принесли нам професіональне тваринництво і землеробство, витіснили мисливців і рибалок кам'яного віку. Але самим дивним тут являється те, що їх орнаменти немов би копіюють візерунок браслета з Мізенської стоянки, що існував десь 20-15 тисячоліть до н.е.

Розуміти місячний "народний" календар мене навчила в дитинстві моя неписьменна мати. Вона ніколи не садила огород в День Рушака. А коли 1938 р., пам'ятаю батько, наважився йти на полювання, вона сказала: "Куди це ти зібрався з рушницею?! Сьогодні настання Рушака. Вдачі тобі на полюванні не буде." І батько зняв з плеча рушницю і повісив на гвіздок.

Виявилося, що існували мисливські місячні протокалендарі і календарі землеробські. В неоліті – 5-6 тисяч літ тому, був і мисливсько-рибальський місячний календар. Саме цікаве тут, що наша Коропщина, Чернігівщина, виявилася не тільки багатою різними моделями місячних календарів, але й займає тут лідируюче місце. Хоч палеолітичний протокалендар відомий і за межами Чернігівщини.

ПІСЛЯМОВА

Дорожня розвідка, ініційована В. Д. Кириєвським, врешті торкається питання руху людей Північної України в усі епохи, включаючи і перших носіїв виробничого господарства, яке поступово йшло до нас з місць його появи - Східного Присередземномор'я, через Балкани, Дунай, Трипілля [29]. Адже там, на Сході, росли дикі хлібні злаки, які окультурила людина вже 10 тисячоліть тому, зокрема в біблейському місті Єрихоні. [30]

Наука знає кілька моделей міграції людей. Перша - пов'язана зі зміною природних умов. Так, найбільш благодатний для людини клімат у добу вюремського зледеніння був у Східному Присередземномор'ї, де розвиток культур не переривався від пізнього палеоліту до неоліту протягом 10 тисячоліть [29,с.34] Але цей час зазнав багато метаморфоз.

Археологам відомо більше тисячі древніх міст і сіл, покинутих людьми через зміни русла рік, інтенсивної експлуатації землі, що привело до її засолювання. За даним Страбона, старогрецькі мандрівники бачили в долині р. Інд "країну більше 1000 міст і сіл, покинутих мешканцями через перехід Інди в нове русло". Археологів вразив драматизм боротьби мешканців Мохенджодаро - одного з найбільших міст Харапської цивілізації III - II т.р. до н.е. Місто заливало грязюкою з Інду 5 разів, тому було споруджено велетенську стіну, але прийшов голод і місто опустіло. Загибель цієї давньої цивілізації довершили більш відсталі, але сильні племена аріїв, що прийшли з північного заходу. [31]

На Десні зміни русел не були катастрофічними: ми бачили, як р. Лоска на її нове русло перемістила Курилівку з пустиря Хуторище на дуже зручну терасу. Хуторище залишилося як сон дитинства моїх земляків. Щось подібне було і в кам'яному віці: коли мандрівниця Десна утворила нові великі стариці, переповнені рибою і водяними ліліями, земляки тільки раділи. І досі на ці "довгі озера", Стару Десну біля Свердловки, йдуть охоче люди. Мені ж дуже хочеться там писати картини. Але "заважає археологія", забираючи весь час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гумилевский Д.Г. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям № 1, Чернигов, 1869, С. 19
2. Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка, 1965, К., С. 217.
3. Куриленко В.Є., Отроценко В.В. Динамика культурних змін за добу бронзи у Мізинському мікрорайоні на Десні //Археологія,- 1., - 1998 С.48-49, 52, 54
4. Арсеньев В.К. В дебрях Уссурийского края М., 1952, С. 31, 374.
5. Сергин В.Я. Структура Мезинского палеолитического поселения. М., 1987, С. 99, 104
6. Куриленко В.Е., Котова Н.С. Неолит Мезинского Подесенья //Древности Северского Донца. Вып. 4, 200, Луганск, С. 35, 40
7. Неприна В.И., Зализняк Л.Л., Кротова А.А. Памятники каменного века Левобережной Украины. К., 1986, с.52.
8. Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. М., 1985, С. 124, 127,
9. Куриленко В.Е. В Чернігово-Сумському Подесенні. - Шостка, 2005, С. 122, 124, 135
- 10.Куриленко В.Е., Бунятян К.П. Пам'ятники середньодніпровської культури Середнього Понесення. Археологія, 4, 2006, С. 88-94, Рис.2, 11
- 11.Археология СРСР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР М., 1987, С.35, 36.
- 12.Археология УССР, т: 1, 1985, С.47, 362
- 13.Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русское княжества XII – XIII вв. Москва, 1982, С. 317, карта 13
14. Дорогами тысячелетий. – М., 1989, С
- 15.Мицик Ю.А. З дослідження історії Переяслівської Ради 1654 р. // Український історичний журнал, 1, 2004 С. 78.
- 16.Беляева В.И., Марисова И.В. Первые поселения человека в Новгород - Северском Полесье //Новгород - Северскому 1000 лет. Чернигов, 1989, С.5-7
17. Фролов Б.А. Числа в графике палеолита. Новосибирск, 1974, С. 120-135
- 18.Всемирная история. М.: 1955, т. 1, С.74, 241 – 243.
- 19.История СССР, т. 1, 1966, С.25
- 20.История открытия и исследования Советской Азии, М.,1969, С.206
- 21.Археология СРСР. Палеоліт СССР, - М., 1984, С. 94, 101, 177.

22. *Зализняк Л.Л.* Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. К., 1989, С. 120
23. История УССР, т.1, К. 1981, С.62,117,118
24. *Неприна В.И.* Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине //К.,1976,-С.122,138,141,142. Археология УССР, - К., 1985,-С. 186
25. *Черносвитов П.Ю.* Демографические и экологические процессы как факторы изменения археологических культур //Советская археология, - 3,1985,-С.291
26. История УССР, т.1, К. 1981, С.117,118
27. *Даниленко В.Н.* Энеолит Украины, - К., 1974,-С.77,80.
28. *Амброз А.К.* Раннеземледельческий культовый символ ромб с крючками //Советская археология,- ,1965,- С.14
29. *Шнирельман В.А.* Возникновение производящего хозяйства. – М, 1989, С. 166 - 168
30. *Сетон Ллойд.* Археология Месопотамии. – М., 1984, - С. 30
31. Всеобщая история архитектуры, т.1, М., 1970, С.390-391:
32. *Баладин Р.К., Бондарен Л.Г.* Природа и цивилизация. – М., 1968, С. 113-115

СПИСОК ОКРЕМИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ В.Є. КУРИЛЕНКА

1. *Василь Куриленко* Сіверяни, округа міст Радичева і Новгорода-Сіверського. // Сіверський літопис, 1, 1998
2. *В.Е. Куриленко, Н.С. Котова* Неолит Мезинского Подесенья. // Древности Северского Донца. Вып.4 Луганск, 2000
3. *Куриленко В.Е.* Переправа шведів та козаків біля Мізіна та Свердловки // Сіверянський літопис. 4, 2002
4. *В.Є. Куриленко* В Чернігово-Сумському Подесенні. Шостка, 2005.
5. *В.Є. Куриленко, К.П. Бунятян* Пам'ятки середньодніпровської культури Середнього Подесення. // Археологія, 4, 2006.
6. *В.Е. Куриленко.* Об архитектонике орнаментов мезинских браслетов. // Теория и методика исследований археологических памятников... Липець, 1992
7. *Куриленко В.Е.* До локалізації літописного м. Хоробора // Українській історичний журнал. К, 1993, 1
8. *Василь Куриленко, Віталій Отрощенко* Мезин на Десні. Динаміки змін археологічних культур.// Сіверянський літопис, 1996, с. 2-3
9. *В.Е. Куриленко /Мезин, Украина/ В.В. Отрощенко /Киев, Украина/Сосницкая культура в Подесенье и её связи с восточными соседями. /Чінец систем культуруву чу інтаркультуруву процес?. Познань. Полишаю 1997*
10. *Василь Е. Куриленко, Віталій В. Отрощенко.* Сосницька культура Понесення та її зв'язки з західними слов'янами. Чінец. Систем культуруву чу інтаркультуруву процес? Познан, 1998, С. 239 -251
11. *Василь Е. Куриленко, Віталій В. Отрощенко.* Соснуца культуре оф Десна... Балтік – понтік-штудіес. Волуме, 6, 1998, /На англійській мові/ С. 87 - 102
12. *Куриленко В.Є., Отрощенко В.В.* Динаміка культурних змін за доби бронзи у мезинському мікрорайоні на Десні. // Археологія, 1, 1998
13. *В.Є. Куриленко* Об авторе портрета четы Кочубеев// Полтавському краєзнавчому музею 100. Полтава, 1992

Велика кількість статей, присвячених історії Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках Мезинської округи, автором була надрукована в різних місцевих, обласних та загальнодержавних газетах.

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	3
ВСТУП	4
<i>Нарис 1. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЮ</i>	6
<i>Нарис 2. РАНОК І ВЕЧІР КАМ'ЯНОГО ВІКУ. ПОШУКИ НА ДЕСНІ</i>	10
<i>Нарис 3. ДОЛЬОДНИКОВА ДОБА. СЛІДИ НЕАНДЕРТАЛЬЦІВ</i>	16
<i>Нарис 4. ВЕРХНІЙ ПАЛЕОЛІТ. МІЗИНСЬКА СТОЯНКА</i>	18
<i>Нарис 5. ДРУГИЙ ЕТАП РОЗКОПОК СТОЯНКИ. 2005 – 2007</i>	19
<i>Нарис 6. ДРУГА МІЗИНСЬКА СТОЯНКА</i>	22
<i>Нарис 7. ПАЛЕОЛІТИЧНІ СТІЙБИЩА. МІСЦЯ ПОЛЮВАННЯ НА МАМОНТА</i>	22
<i>Нарис 8. ПАТРІАРХ МІСЯЧНИХ ПРОТОКАЛЕНДАРІВ</i>	25
<i>Нарис 9. У ФІНАЛІ ДОБИ КАМЕНЮ</i>	27
<i>Нарис 10. ДОБА БРОНЗИ ТА ЗАЛІЗА. РАННЬОЗЕМЛЕРОБСЬКІ КУЛЬТУРИ КРАЮ</i>	31
<i>Нарис 11. РАНОК ДОБИ ЗАЛІЗА. ПОЯВА В ОКРУЗІ ФОРТЕЦЬ</i>	33
<i>Нарис 12. РОМЕНСЬКА РУСЬ – ПОПЕРЕДНИЦЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ</i>	35
<i>Нарис 13. МІСТА-ЗАГАДКИ</i>	37
<i>Нарис 14. АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ</i>	43
<i>Нарис 15. ТЕМА, НАВІЯНА ГОГОЛЕМ. КРЕМ'ЯНІ ДОРОГИ</i>	55
<i>Нарис 16. ПЕРВІСНІ МІСЯЧНІ КАЛЕНДАРІ НАШОГО КРАЮ</i>	65
ПІСЛЯМОВА	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70
СПИСОК ОКРЕМИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ В.Є. КУРИЛЕНКА	72

ДЛЯ НОТАТОК